

В.В. Волошина, Л.В. Долинська,
С.О. Ставицька, О.В. Темрук

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ: ПРАКТИКУМ

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*

Рецензенти:

Чепелева Н. В. — доктор психологічних наук, професор,
заст. директора інституту психології АПУ ім. Г. С. Костюка

Приходько Юх. О. - доктор психологічних наук, професор педаго-
гіки і психології НПУ ім. М.П. Драгоманова

Туриніна О. Л. — кандидат психологічних наук,
професор кафедри психології МАУП

В14 В.В. Волошина, Л.В. Долинська, С.О. Ставицька, О.В. Темрук
Загальна психологія: Практикум: Навч. посібн. — К.:
Каравела, 2005. - 280 с.

ISBN 966-8019-48-2

Практикум призначений для ґрунтового оволодіння навчальним курсом «Загальна психологія», який читається на факультетах педагогічних університетів, інститутів, коледжів; інститутів та факультетів післядипломної освіти, що включають спеціальність «Психологія», «Практична психологія», «Соціальна педагогіка» тощо.

У навчально-тематичний план курсу за рішенням навчальних закладів можуть бути внесені зміни у відповідності до навчальних планів.

Практикум підготовлений проф. Л.В. Долинською, доц. С.О. Ставицькою, доц. В.В. Волошиною, викл. О.В. Темрук.

УДК 159.9 (076.5)

ББК 08я73

ПРОГРАМА КУРСУ

«Загальна психологія»

Пояснювальна записка

У сучасному світі, який увійшов у III тисячоліття, розвиток України визначається в загальному контексті європейської інтеграції. Інтеграційний процес полягає, перш за все, у впровадженні європейських норм і стандартів освіти.

Сучасні загальноцивілізаційні тенденції розвитку чинять системоутворюючий вплив на реформування системи освіти України, що передбачає, зокрема, перехід до динамічної ступеневої системи підготовки фахівців. Цей перехід дасть змогу задовільнити можливості особистості у здобутті певного освітнього та кваліфікаційного рівня за бажаним напрямом відповідно до її здібностей, а також забезпечить мобільність на ринку праці.

Базовим курсом для вивчення всіх психолого-педагогічних дисциплін є загальна психологія. Метою курсу є створення загальнонотеоретичної бази (оволодіння загальнопсихологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних і прикладних навчальних курсів психолого-педагогічного циклу. Завданням курсу «Загальна психологія» є озброєння студентів-майбутніх учителів такими здобутками сучасної психологічної науки, які б сприяли їх професійному становленню, а також самоактуалізації та самореалізації майбутнього педагога, практичного психолога.

Програма підготовлена відповідно до навчального плану і складається з трьох модулів. Кожний модуль поділений на окремі теми, які розкривають зміст курсу.

Вивчення курсу передбачає засвоєння студентами наступних знань:

- етапи становлення психології як окремої науки;
- дослідницькі методи загальної психології;
- психічні процеси, стани і властивості людини;
- характеристики людської особистості та їхній прояв у різних видах діяльності;
- індивідуально-психологічні якості та властивості особистості.

На основі цих знань у студентів повинні бути сформовані наступні уміння:

- вільно та осмислено використовувати термінологічний апарат загальної психології;
- застосовувати у практичній психолого-педагогічній діяльності основні методи дослідження загальної психології (спостереження, опитування й експеримент);
- уміти визначати (діагностувати) характеристики та особливості прояву різних психічних процесів, станів і властивостей людини (учнів) залежно від ситуації та обставин;
- розрізнити індивідуально-психологічні якості та властивості, а також характеристики людської особистості (зокрема учнів) у цілому, з метою найефективнішої взаємодії в різних видах діяльності.

Загальною вимогою й перевіркою ефективності засвоєних знань, сформованих умінь і навичок є результативність їх застосування в процесі власного навчання, в ході психолого-педагогічної практики та майбутньої професійної діяльності.

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Модуль I. ВСТУП ДО ПСИХОЛОГІЇ

Тема 1. Предмет, завдання та розвиток психології

- Предмет психології як науки. Структура, завдання та стан сучасної психології. Структура психологічних явищ. Значення психологічних знань для навчання і виховання дітей.
- Місце психології в системі наук. Диференціація психології на окремі наукові галузі.
- Основні етапи історії психології: школи, концепції, напрями у психології. Історія психологічної думки в Україні.
- **Природа психічного з точки зору категорії відображення. Мозок і психіка: принципи і загальні механізми зв'язку. Функції психічного та їх представлення (локалізація) в головному мозку.**
Основні поняття: психологія, загальна психологія, соціальна психологія, вікова психологія, педагогічна психологія, практична психологія, психодіагностика, психокорекція, психічні процеси, психічні стани, психічні властивості, інтроспективна психологія, асоціативна психологія, аналітична психологія, когнітивна психологія, гуманістична психологія, психоаналіз, біхевіоризм, гештальтпсихологія, мозок, відображення, психіка, рефлекс, безумовні рефлекси, інстинкт, умовні рефлекси, рефлексорна дуга, адаптація.

Плани семінарських занять

Заняття 1

1. Класифікація основних проблем і наук про людину.
2. Психологія в системі наук.
3. Становлення психології як науки про сутність і закономірності розвитку психіки; завдання психології.
4. Основні галузі психології.
5. Основні форми прояву психіки та їхній взаємозв'язок (психічні процеси, стани, властивості).

Заняття 2

1. Природничонаукові основи психології: анатомічний субстрат психіки; рефлексорна природа психічного відображення; функції психіки та їх представлення в головному мозку.
2. Відображальна і регулятивна функція психіки. Механізми саморегуляції поведінки. Істотні ознаки соціального відображення.
3. Генетичні основи психіки і поведінки.

Теми доповідей і рефератів

1. Основні етапи становлення та розвитку психології.
2. Розвиток психології в СРСР та в Україні.
3. Значення психологічних знань для педагогічної теорії і практики.

Питання для самостійного опрацювання

1. Зв'язок сучасної педагогічної практики з проблемами і питаннями, що розробляються в різних галузях психологічної науки.
2. Еволюція умовно-рефлекторного розуміння психіки від І. П. Павлова до сучасних психологічних концепцій:
 - модель концептуальної рефлекторної дуги за Є. М. Соколовим;
 - психофізіологічна поведінкова теорія К. Халла;
 - модель функціональної системи за П. К. Анохіним;
 - функціональні блоки мозку за А. Р. Лурією.
3. Роль кори головного мозку і підкоркових структур в управлінні психічними процесами і станами.
4. Проблема біологічного і соціального в розвитку психіки і поведінки людини.
5. Основні генотипно обумовлені психологічні і поведінкові характеристики людини.
6. Основні етапи еволюції людини у зв'язку з її психічним, соціальним і культурним розвитком.

Рекомендована література: 2, 10, 12, 15, 17, 18, 19, 29, 46, 47, 55, 58, 60, 61, 62, 69, 71, 75, 76, 85, 98, 124, 126, 128, 148, 150, 160, 189, 203, 218.

Тема 2. Розвиток психіки у філогенезі.

Поява та розвиток свідомості

- Проблеми антропогенезу та розвиток форм відображення у живій і неживій природі.
- Розвиток психіки у філогенезі: стадії та рівні розвитку форм психічного відображення за О. М. Леонтєвим і К. Е. Фабрі.
- Сутність відмінностей психіки людей від психіки тварин. Психіка і свідомість.
- Суспільно-історичний характер свідомості. Розвиток свідомості та її структура. Свідоме і несвідоме в психічній діяльності людини.

Основні поняття: *подразливість, тропізми, чутливість, інстинкт, научіння, свідомість, самосвідомість, несвідоме, ментальність, онтогенез, філогенез.*

Плани семінарських занять

Заняття 1

1. Матеріалістичне й ідеалістичне розуміння сутності та походження психіки.
2. Нервова система, її виникнення, вдосконалення та роль у розвитку форм відображення у філогенезі.
3. Механізми відображувальної діяльності на різних стадіях розвитку психіки.
4. Відмінності психіки людини від психіки тварин.

Заняття 2

1. Суспільно-історичний характер свідомості. Культурно-історична парадигма Л. С. Виготського.
2. Свідомість та її структура. Свідоме і несвідоме в психічній діяльності людини.
3. Роль знакових систем, предметів матеріальної і духовної культури у розвитку вищих психічних функцій людини.

(Колоквіум: Історія розвитку вищих психічних функцій / Выготский Л. С. Психология. - М.: ЗКСМО, Пресс, 2000. - С. 511 — 755; С. 828-891

Теми доповідей і рефератів

1. Глумачення поняття свідомості та самосвідомості у провідних психологічних теоріях.
2. Змінені стани свідомості: медитація, гіпноз, вплив наркотичних препаратів та ін. Можливі механізми їх пояснення.

Питання для самостійного опрацювання

1. «Мова» і спілкування тварин.
2. Мова і її вплив на формування пізнавальних процесів дитини.
3. Еволюційні передумови виникнення людської психіки
4. Спільна трудова діяльність як головний чинник формування свідомої людської психіки.
5. Елементарні і вищі психічні функції у людини. Інтелект людини.
6. Види та особливості інтелектуальної поведінки тварин.
7. Співвідношення між інстинктом, рефлексом і розумом.
8. Поняття свідомості, самосвідомості та ментальності.

Рекомендована література: 7, 8, 9, 17, 18, 19, 29, 31, 44, 46, 47, 69, 98, 118, 128, 154, 162, 168, 204, 209, 215.

Тема 3. Методи загальної психології

- Теоретико-методологічні основи психологічної науки: методологія, принципи, методи дослідження. Основні етапи психологічного дослідження.
- Характеристика конкретних методик психологічного дослідження: організаційні (порівняльний, лонгітюдний, комплексний); інтерпретаційні (генетичний, структурний); методи кількісної та якісної обробки даних (методи математичної, статистики); емпіричні методи (основні та допоміжні, експериментальні і неекспериментальні, діагностичні).

Основні поняття: методологія, принцип, метод, методика, метод поперечних зрізів, лонгітюдний метод, спостереження, експеримент, лабораторний експеримент, природний експеримент, моделювання, методи опитування; тест, надійність, валідність, стандартизація; об'єкт дослідження, предмет дослідження, гіпотеза, відбір, вибірка, впорядкування даних, діапазон розподілу, дисперсія, варіанса, мода, медіана, середнє арифметичне.

План семінарсько-практичних занять

Питання до семінарського заняття

1. Проблеми методу дослідження в психології.
2. Основні етапи психологічного дослідження.
3. Метод спостереження та його види.
4. Методи опитування.
5. Діагностичні методи: тест та його види.
6. Експеримент, види експерименту.

Практична частина заняття

1. Підготувати і провести опитування (анкетування) на тему: «Чому Ви обрали для навчання педагогічний вуз?»
2. За результатами анкетування провести бесіду, зробити обробку та інтерпретацію одержаних даних.

Питання для самостійного опрацювання

1. Особливості застосування методу анамнезу у психології.
2. Характеристика методу експертних оцінок у загальній психології.
3. Моделювання як метод психологічного дослідження та його види.
4. Особливості використання методу самоспостереження та самозвіту.
5. Характеристика методу контент-аналізу

Рекомендована література: 9, 17, 18, 19, 29, 46, 47, 48, 60, 69, 70, 71, 75, 76, 77, 78, 80, 86, 87, 88, 91, 117, 130, 131, 141, 142, 147, 154, 177, 207

Модуль II. ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ

а) пізнавальна сфера людини

Тема 1. Відчуття

- Поняття про відчуття: відчуття як первинна форма орієнтування організму в довкіллі.
- Фізіологічна основа відчуттів: органи чуття, аналізатори, рецептори. Адекватні і неадекватні подразники.
- Класифікація та види відчуттів: дистантні (зорові, слухові, нюхові), контактні (смакові, больові, тактильні); екстероцептивні; інтероцептивні (органічні відчуття); пропріоцептивні (кінестетичні, статичні).
- Загальні закономірності відчуттів: пороги чутливості, адаптація, взаємодія відчуттів, сенсibilізація, синестезія, контраст, індукція.
- Властивості відчуттів: якість, інтенсивність, тривалість, просторова локалізація.
- Розвиток відчуттів у дітей.

Основні поняття: відчуття, аналізатор, рецептор, верхній абсолютний поріг чутливості, нижній абсолютний поріг чутливості, адаптація, закон Вебера-Фехнера, сенсibilізація, синестезія, контраст, індукція.

План семінарського заняття

1. Поняття про відчуття. Значення відчуттів у житті людини, їх походження.
2. Фізіологічні основи відчуттів. Фізичні властивості середовища, які породжують відчуття різної модальності.
3. Класифікація та види відчуттів і їхня характеристика.
4. Закономірності та властивості відчуттів.

Теми доповідей і рефератів

1. Паранормальні явища: можливі механізми та природа їх прояву.

Питання для самостійного опрацювання

1. Зв'язок відчуттів з властивостями зовнішнього і внутрішнього середовища організму.
2. Психофізіологічні механізми формування відчуттів.
3. Зміна чутливості аналізаторів та її причини.

Рекомендована література: 5, 6, 17, 18, 19, 29, 44, 46, 47, 65, 69, 96, 102, 109, 115, 130, 141, 142, 154, 178, 201.

Тема 2. Сприймання

- Поняття про сприймання. Природа сприймання. Взаємозв'язки аналізаторів у процесі сприймання. Фізіологічні основи сприймання.
- Роль моторних компонентів у сприйманні. Сприймання як дія
- Загальні властивості та індивідуальні особливості сприймання (предметність, цілісність, структурність, контактність, осмисленість, категоріальність, вибірковість, аперцепція, динамічний стереотип, установка). Ілюзії, галюцинації та їх причини.
- Класифікація і види сприймання: за провідним аналізатором (зорові, слухові, нюхові, смакові, дотикові, статичні, кінестетичні); за формами існування матерії (простору, руху, часу).
- Мимовільне та довільне сприймання. Спостереження як форма довільного сприймання.

Основні поняття: *сприймання, сприйняття, перцепція, аперцепція, спостереження, предметність, цілісність, структурність, контактність, осмисленість, категоріальність, вибірковість, динамічний стереотип, установка, ілюзії, галюцинації.*

План семінарсько-практичних занять

1. Питання до семінарського заняття

1. Поняття про сприймання, його фізіологічна основа.
2. Властивості та індивідуальні особливості сприймання.
3. Класифікація та види сприйняття. Сприймання та спостереження.

2. Практична частина: робота з методиками:

- а) «ілюзії Поггендорфа» (перетину); «Ілюзія Данута» (залізничного полотна); «Ілюзія Мюллера-Луера» (стріли) та ін.;
- б) дослідження здатності до цілісного сприйняття форми предметів і співвіднесення частин геометричних фігур та предметних зображень (методика Т. Н. Головіної).

Теми доповідей і рефератів

1. Особливості професійної спостережливості вчителя.
2. Розвиток сенсорної культури особистості.

Питання для самостійного опрацювання

1. Спільне та відмінне у сприйняття та відчуттях, їхня роль у життєдіяльності людини.

2. Зв'язок сприймання та моторики людини. Активний характер відчуттів і сприймань у взаємодії людини із середовищем.
3. Розвиток спостережливості у дітей.
Рекомендована література: 5, 6, 17, 18, 19, 22, 29, 44, 46, 47, 69, 96, 102, 115, 120, 130, 141, 142, 143, 174, 175, 178, 201, 208.

Тема 3. Пам'ять

- Поняття про пам'ять. Пам'ять людини (довільна, логічна, опосередкована) і тварини (генетична, механічна). Зв'язок пам'яті людини з її здібностями та діяльністю.
- Природа пам'яті: теорії і закони пам'яті.
- Класифікація і види пам'яті: за часом збереження матеріалу (миттєва, короткочасна, оперативна, довготривала, генетична); за переважаючим аналізатором (зорова, слухова, тактильна, смакова, нюхова); за змістом того, що запам'ятовується і відтворюється (образна, словесно-логічна, рухова, емоційна); за характером участі волі у процесах запам'ятовування і відтворення матеріалу (мимовільна і довільна).
- Процеси і закономірності пам'яті: запам'ятовування (мимовільне — довільне, механічне — логічне, оперативне). Заучування і прийоми його організації. Умови ефективності запам'ятовування. Відтворення (мимовільне — довільне, впізнавання, пригадування, спогади). Збереження і забування. Ремінісценція. Ретроактивне і проактивне гальмування. Закон забування Г. Еббінгауза.
- Індивідуальні особливості і типи пам'яті.
- Розвиток пам'яті у дітей.
Основні поняття: *пам'ять, запам'ятовування, збереження, відтворення, забування, впізнавання, пригадування, інтерференція, проактивне і ретроактивне гальмування, ремінісценція, амнезія.*

План семінарсько-практичних занять

1. Питання до семінарського заняття

1. Поняття про пам'ять. Роль та місце пам'яті в системі психічних процесів.
2. Фізіологічні та біохімічні процеси пам'яті.
3. Класифікація та різновиди пам'яті. Взаємозв'язок і взаємодія різних видів пам'яті.
4. Процеси та індивідуальні особливості пам'яті. Кількісні та якісні характеристики пам'яті.

2. Практична частина: робота з методиками:

- а) методика «Оперативна пам'ять» — вивчення короткочасної пам'яті;
- б) «Піктограма» — дослідження особливостей опосередкованого запам'ятовування;
- в) вивчення типу пам'яті методом запам'ятовування двох рядів слів;
- г) методика «Заучування десяти слів» (А. Р. Лурія);
- г) методика «Відтворення розповіді».

Теми доповідей і рефератів

1. Найважливіші теорії пам'яті в психологічній науці.
2. Розвиток пам'яті у дітей. Індивідуальні особливості пам'яті і здібності людини.
3. Шляхи, прийоми і засоби тренування та покращання пам'яті.

Питання для самостійного опрацювання

1. Розвиток пам'яті у філо- й онтогенезі.
2. Фактори, що впливають на розвиток пам'яті.
3. Особистість, пам'ять і мотивація.
4. Порушення пам'яті та їхні наслідки.

Рекомендована література: 3, 5, 6, 9, 10, 17, 18, 19, 20, 22, 29, 37, 43, 44, 46, 47, 69, 96, 100, 107, 108, 140, 158, 169, 174, 176, 208.

Тема 4. Мислення

- Поняття про мислення. Зв'язок мислення з мовою, мовленням та чуттєвим пізнанням людини.
- Теорії мислення, його фізіологічна основа. Коротка історія розвитку психології мислення.
- Функціонально-операційна сторона мислення. Мислительні дії й операції (порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, конкретизація, класифікація, систематизація).
- Логічні форми мислення як продукти мисленнєвого процесу: поняття (родові і видові; загальні, збірні та одиничні; конкретні та абстрактні; категорії, зміст та обсяг поняття; визначення); судження (одиничні, часткові, загальні; про існування чи неіснування певних об'єктів; про властивості об'єктів; про відношення об'єктів; прості і складні; стверджувальні і заперечні; тотожно істинні і тотожно хибні; здійсненні і нездійсненні); умовиводи (індуктивні і дедуктивні; міркування, силогізм, висновок, аналогія);

- Мислення, як діяльність: процес розв'язування задач.
- Класифікація та види мислення: за змістом (наочно-дієве, наочно-образне, абстрактне); залежно від змісту завдань, до розв'язання яких воно застосовується (технічне, наукове, художнє); за характером завдань (практичне, теоретичне, інтуїтивне, аналітичне); за ступенем новизни й оригінальності (репродуктивне і продуктивне); реалістичне, аутистичне, егоцентричне.
- Індивідуальні відмінності у мисленні людини (глибина — поверховість, послідовність — непослідовність, самостійність — несамостійність, критичність — некритичність, гнучкість — негнучкість, швидкість — повільність).
- Інтелект людини за Р. Мейлі (логічно-формальний, наочно-конкретний, аналітично-рецептивний, комбінаторно-творчий, сприйнятливо-тонкий, загострено-спрямований).
- Розвиток та формування культури мислення у дітей.

Основні поняття: мислення, розуміння, аналіз, синтез, порівняння, абстракція, узагальнення, класифікація, систематизація, проблемна ситуація, задача, наочно-дієве, наочно-образне, абстрактно-логічне, теоретичне, практичне, дискурсивне, інтуїтивне, репродуктивне, продуктивне мислення, поняття, судження, умовивід; самостійність, глибина, широта, гнучкість, критичність мислення.

План семінарсько-практичних занять

1. Питання до семінарського заняття

1. Поняття про мислення як вищу форму пізнавальної діяльності.
2. Основні теорії мислення. Концепції розвитку мислення в онтогенезі.
3. Мислительні процеси та операції, їхня характеристика.
4. Види мислення, їхні особливості та характер взаємодії.
5. Індивідуальні особливості мислення.
6. Основні етапи процесу вирішення мисленнєвих задач. Проблемна ситуація і задача.

2. Практична частина: робота з методиками

- а) «Закономірності числового ряду» — дослідження логічного аспекту мислення;
- б) «Прості аналогії», «Складні аналогії» — визначення логічних зв'язків між поняттями;

- в) «Виключення зайвого», «Виділення істотних ознак» — дослідження здатності до узагальнення й абстрагування, вміння виділяти істотні ознаки;
- г) «Спрямовані види асоціативного експерименту»;
- г) «Заповнення пропущених у тексті слів» (методика Еббінгауза) — виявлення рівня розвитку мови, продуктивності асоціацій, процесів розуміння.

Теми доповідей та рефератів

- 1. Основні теорії мислення.
- 2. Поняття інтелекту за Дж. Гілфордом. Тести інтелекту та коефіцієнт інтелекту.
- 3. Стимулювання розвитку мислення за допомогою техніки «брейнстормінга».
- 4. Тест Д. Векслера: особливості застосування.

Питання для самостійного опрацювання

- 1. Проблема генетичного зв'язку мислення і мовлення. Мовлення як матеріальна основа мислення.
- 2. Мовлення і знаково-символічна природа вищих психічних функцій.
- 3. Альтернативні підходи до розвитку мислення.
- 4. Зв'язок між коефіцієнтом інтелекту і життєвими успіхами.
- 5. Поняття штучного інтелекту: проблема створення і функціонування.
- 6. Особистісні властивості творчої людини: проблеми і шляхи розвитку творчого мислення.
- 7. Концепції розвитку мислення в онтогенезі.
Рекомендована література: 5, 6, 7, 8, 9, 10, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 29, 33, 35, 44, 46, 47, 64, 69, 70, 95, 96, 97, 101, 103, 111, 122, 137, 141, 142, 145, 151, 159, 164, 199, 203, 208, 213.

Тема 5. Уява

- Поняття про уяву як вищий пізнавальний процес. Фізіологічна основа уяви.
- Процеси, основні прийоми створення образів уяви (акцентування, гіперболізація, аглютинація, типізація, схематизація, аналогія).
- Класифікація та види уяви: у зв'язку із застосуванням волі (активна — довільна; пасивна — мимовільна); залежно від

характеру діяльності людини (продуктивна — творча; репродуктивна — відтворююча); за змістом (художня, технічна, наукова). Мрія, фантазія, сновидіння, галюцинація.

- Функції уяви (уявлення дійсності в образах; регулювання емоційних станів; участь у довільній регуляції пізнавальних процесів і станів; формування внутрішнього плану дій).
- Індивідуальні особливості уяви (широта, змістовність, сила, яскравість, повнота, стійкість, різносторонність, реалістичність, дієвість).
- Уява та органічні процеси. Идеомоторні акти. Ятрогенії та дидактогенії.
- Уява і творчість. Роль уяви в різних видах діяльності (науковій, технічній, художній).
- Уява і педагогічна діяльність. Розвиток уяви у дітей.

Основні поняття: уява, попереджуваче відтворення, мимовільна уява, довільна уява, репродуктивна уява, творча уява, аглютинація, гіперболізація, типізація, ятрогенія, идеомоторний акт, мрія, фантазія, антиципація, аналогія, алегорія, галюцинація.

План семінарсько-практичних занять

1. Питання до семінарського заняття

1. Поняття про уяву. Її фізіологічна основа.
2. Процеси створення образів уяви.
3. Класифікація і види уяви.
4. Функції та індивідуальні особливості уяви.
5. Розвиток та виховання уяви у дітей.

2. Практична частина заняття: робота з методиками:

- a) дослідження особливостей самооцінки уяви;
- б) виявлення індивідуальних відмінностей відтворюючої уяви;
- в) дослідження особливостей творчої уяви;
- г) дослідження просторової уяви.

Теми доповідей і рефератів

1. Натхненність і харизма. Поняття харизматичного впливу.
2. Поняття «інсайт», особливості його виникнення та вияву.
3. Уява і засоби психотерапевтичного впливу.

Питання для самостійного опрацювання

1. Роль уяви в житті та професійній діяльності людини.

2. Становлення творчої професійної діяльності, співвідношення творчості і професіоналізму.
 3. Психологічні особливості спільної творчої діяльності.
 4. Уява та індивідуальна творчість.
 5. Використання продуктів уяви в особистісних та проєктивних тестах.
 6. Вплив уяви на стан організму.
 7. Психобіологічні ритми. Соф
- Рекомендована література: 5, 6, 7, 8, 9, 10, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 29, 32, 33, 46, 47, 52, 69, 70, 96, 130, 131, 150, 179, 180, 191, 195, 196, 198.

б) емоційно-вольова сфера людини

Тема 6. Емоції і почуття

- Поняття про емоції і почуття. Функції емоцій і почуттів.
 - Психологічні теорії емоцій, їхня фізіологічна основа (еволюційна теорія Ч. Дарвіна, теорія У Джеймса-Ланге, теорія Кеннона-Барда, активаційна теорія Ліндсея-Хебба, теорія когнітивного дисонанса Л. Фестінгера, теорія С. Шехтера, інформаційна теорія П. В. Сімонова).
 - Види емоцій: прості і складні, вроджені і набуті.
 - Види почуттів: моральні, інтелектуальні, естетичні.
 - Форми переживання емоцій і почуттів: афекти, настрої, стрес, пристрасті, потяги. Емоційні стани (страх, тривога, сором, гнів, роздратування, радість та ін.)
 - Розвиток і виховання культури емоцій і почуттів у дітей.
- Основні поняття:** *емоції, почуття, амбівалентність почуттів, модальність почуттів, стрес, афект, настрої, потяг, пристрасть, емпатія, ейфорія, психічна депривація, фрустрація, депресія, страх, тривога, сором, симпатія, радість, гнів, зневага, іронія, відріза, горе.*

План семінарсько-практичних занять

1. Питання до семінарського заняття

1. Поняття про емоції та почуття, їхня фізіологічна основа.
2. Теорії емоцій.
3. Види емоцій і почуттів, їхня характеристика.
4. Загальні властивості емоцій і почуттів.
5. Форми переживання емоцій і почуттів.

2. Практична частина: робота з методиками:

- a) діагностика емоційної спрямованості;

б) вивчення самопочуття, активності та настрою учня.

Теми доповідей і рефератів

1. Теорії емоцій, характеристика цих теорій.
3. Розвиток та формування емоційної сфери дітей.

Питання для самостійного опрацювання

1. Зв'язок емоцій і почуттів з потребами людини.
2. Емоції, почуття та людська індивідуальність.
3. Роль емоцій і почуттів у сфері людських взаємин.
4. Вияв емоцій та почуттів в художній творчості.
5. Зв'язок моторики з емоційною сферою людини.
6. **Вплив органічних станів людини на її емоції та почуття.**

Рекомендована література: 5, 7, 10, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 26, 29, 44, 46, 47, 69, 89, 93, 96, 105, 115, 130, 131, 141, 142, 152, 163, 165, 174, 175, 182, 197, 206, 208, 210.

Тема 7. Воля

- Поняття про волю. Ознаки вольової поведінки. Функції волі (спонукальна і гальмівна; спрямовуюча і регулююча).
- Теорії волі (інтелектуалістична, емоційна, волюнтаристична).
- Природа волі (реактивна, рефлекторна, мотиваційна, регуляційна, «вольового вибору»). Історія розвитку уявлень про волю.
- Воля як вища психічна функція. Вольова регуляція поведінки: внутрішня і зовнішня. Внутрішній (інтернальний) та зовнішній (екстернальний) локус контролю. Критерії вольової поведінки. Вольові дії (довільні і мимовільні). Простий і складний вольовий акт. Основні фази (структура) складної вольової дії. Потяг, бажання, хотіння як форми прояву волі. Розлади складної вольової дії: абулія та апраксія.
- Класифікація вольових якостей особистості: первинні (базальні) — сила волі, енергійність, наполегливість, витримка, сміливість тощо; вторинні (характерологічні) — хоробрість, рішучість, впевненість у собі, самоволодіння та ін.; третинні (морально-ціннісні) — відповідальність, принциповість, обов'язковість, ініціативність, діловитість та ін.
- Розвиток та виховання вольової активності людини: позитивні та негативні вольові якості.

Основні поняття: воля, активність, локус контролю (внутрішній і зовнішній), потяги, бажання, хотіння, первинні, вторинні і третинні вольові

якості, вольове зусилля, вольові дії (проста і складна), боротьба мотивів, сила волі, безвілля, абулія, апраксія.

План семінарсько-практичних занять

1) Питання до семінарського заняття

1. Поняття про волю. Основні ознаки волі як психічного явища.
2. Функції волі: емоційно-вольова регуляція поведінки.
3. Воля як вища психічна функція. Структура простого та складного вольового акту.
4. Класифікація та характеристика базальних і системних вольових якостей.

2. Практична частина заняття: робота з методиками:

- a) дослідження рівня суб'єктивного контролю (варіанти шкали локус контролю Дж. Роттера).

Теми доповідей і рефератів

1. Теорії волі і її природа.
2. Психолого-філософський аналіз проблеми «свободи волі» як усвідомленої необхідності.
3. Дитячі ігри та їхня роль у розвитку волі людини.

Питання для самостійного опрацювання

1. Значення волі в організації діяльності і спілкування людини.
2. Зв'язок вольової регуляції поведінки з боротьбою мотивів, потребами і цілями людини. Воля і рефлексія.
3. Проблема взаємозв'язку високого рівня свідомості та «сили волі» особистості.
4. Умови розвитку і формування та особливості виховання вольової активності людини.
5. Розлади складної вольової дії: чинники і наслідки

Рекомендована література: 5, 6, 7, 17, 18, 19, 22, 23, 27, 29, 44, 46, 47, 69, 80, 130, 131, 141, 142.

Тема 8. Увага

- Поняття про увагу Функції уваги.
- Природа уваги в теоріях та концепціях: моторна теорія уваги Т. Рібо; теорія установки Н. Д.Узнадзе; теоретична концепція П. Я. Гальперіна; вчення про осередок оптимального збудження І. М. Сеченова, І. П. Павлова; теорія домінанти А. А.Ухтомського; нейропсихологічна теорія (роль

неспецифічних систем мозку та спеціалізованих нейронів у виникненні уваги).

- Види уваги: мимовільна (пасивна) і довільна (активна), післядовільна; природня і соціально-обумовлена; безпосередня й опосередкована; чуттєва, інтелектуальна, моторна.
- Форми уваги: зовнішня і внутрішня; колективна, групова, індивідуальна.
- Властивості уваги: спрямованість, зосередженість, стійкість, тривалість, концентрація, інтенсивність, коливання (флуктуація), розподіл, перемикавання, обсяг, широта, активність.
- Розвиток уваги у дітей, боротьба з неухважністю та відволіканням. Основні критерії розвинутої уваги.

Основні поняття: *увага, домінанта, обсяг, розподіл, зосередженість, спрямованість, стійкість, концентрація, переключення, флуктуація; довільна, мимовільна, післядовільна увага; колективна, групова, індивідуальна увага; сенсорна, інтелектуальна, моторна увага.*

План семінарсько-практичних занять

1. Питання до семінарського заняття

1. Поняття про увагу, її фізіологічну основу.
2. Роль та значення уваги в житті і діяльності людини. Функції уваги.
3. Види уваги, їхня характеристика.
4. Властивості уваги та особливості їх взаємодії.

2. Практична частина: робота з методиками:

- а) «Корректуна проба» (тест Бурдона) - дослідження ступеня концентрації і стійкості, розподілення уваги;
- б) «Таблиці Шульте» — визначення стійкості уваги і динаміки працездатності;
- в) «Мюнстерберга методика» — визначення вибіркості і концентрації уваги.

Питання для самостійного опрацювання

1. Функції уваги в навчально-виховному процесі.
2. Умови ефективного формування уважності; способи організації і керування увагою учнів.
3. Вікові та індивідуальні особливості уваги, умови розвитку післядовільної уваги в юнацькому віці.
4. «Нижчі» і «вищі» форми уваги, етапи розвитку уваги у дітей.

Рекомендована література: 2, 5, 6, 9, 10, 12, 17, 18, 19, 29, 46, 47, 69, 70, 150

Модуль III. ОСОБИСТІСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ І СПІЛКУВАННІ. ІНДИВІДУАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Тема 1. Психологічна характеристика діяльності та активності людини

- Діяльність як психологічна проблема. Поняття про діяльність як вияв фізичної і психічної активності.
- Діяльність як фактор розвитку індивіда і становлення людської особистості та індивідуальності. Соціально-психологічний аспект діяльності. Діяльність як психофізіологічний процес: психічні процеси та досвід людини (знання, уміння, навички, звички).
- Зміст і структура активності і діяльності: потреба, мотив, задача, дія (операція), результат, контроль і оцінка. Внутрішні і зовнішні компоненти діяльності. Інтеріоризація та екстеріоризація.
- Види людської діяльності (спілкування, гра, навчання, праця), їхнє освоєння і розвиток.

Основні поняття: діяльність, активність, поведінка, потреба, мотив, мета, операція, дія, антиципація, вправа, рух, уміння, інтерференція та перенос навички, інтеріоризація, екстеріоризація; гра, навчання, праця, спілкування; провідна діяльність, педагогічна діяльність.

План семінарського заняття

1. Основні характеристики активності і діяльності.
2. Головні відмінності діяльності людини від активності тварин.
3. Структура діяльності та активності.
4. Внутрішні і зовнішні компоненти діяльності.
5. Види діяльності, їхня характеристика.
6. Освоєння та перетворення діяльності в процесі її розвитку. Діяльність і особистість.

Теми доповідей і рефератів

1. Відмінності між поняттями активність, діяльність і творчість.
2. Енергопотенціал людини та її здатність до діяльності.
3. Психологічний зміст натхнення як творчого стану.

Питання для самостійного опрацювання

1. Охарактеризуйте особливості системного підходу до вивчення діяльності, поведінки особистості.
2. Основні підходи до класифікації мотивів діяльності.
3. Порівняльна характеристика процесуальної та особистісної саморегуляції.
4. Активність і саморегуляція як стрижневі характеристики діяльності і поведінки особистості.
5. Характерні риси гри як одного з видів діяльності.
6. Характерні риси навчання як виду діяльності.
7. Умови взаємного переходу гри і праці в навчання і навпаки.
Рекомендована література: 1, 8, 17, 18, 19, 29, 33, 39, 46, 47, 63, 65, 69, 70, 95, 103, 120, 121, 122, 125, 139, 157, 161, 179, 191, 192, 194.

Тема 2. Особистість

- Поняття особистості у психології. Людина, індивід, особистість, індивідуальність. Особистість як об'єкт і суб'єкт соціальної взаємодії. Основні періоди в історії вивчення та дослідження особистості (філософсько-літературний, клінічний, власне експериментальний). Типи теорій особистості: психодинамічні, соціодинамічні, інтеракціоністичні, експериментальні, неекспериментальні; структурні, динамічні.
- Природа особистості в психологічних теоріях: особистість в описовій психології В. Дільгея та Е. Шпангера; типологія особистостей О. Ф. Лазурського; фрейдизм і неофрейдизм (психоаналітичні теорії особистості — З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, К. Хорні, Е. Фромм, Г. Салліван та ін.); «епігенетична» теорія розвитку особистості Е. Еріксона; гуманістичні теорії особистості (К. Роджерс, А. Маслоу, Ф. Перле, Ш. Бюлер); теорія особистісних рис (Г. Олпорт, Р. Кеттелл); теорії особистості у французькій соціальній школі (Е. Дюркгейм, П. Жане, К. Левін та ін.); теорія соціального наuczіння (біхевіористська модель Б. Скіннер, А. Вейс, У Хантер, К. Лешлі); особистість у логотерапії В. Франкла; особистість у концепціях вітчизняних психологів (Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, А. В. Петровський, О. М Леонтьєв, Б. Г Ананьєв, Т. М. Божович, К. К. Платонов, Г. С Костюк, Т. М. Титаренко).
- Склад і структура особистості: спрямованість особистості, що визначає її активність і діяльність); індивідуально-психофізіологічні властивості особистості (статеві, вікові особливості,

- патологічні зміни, темперамент); соціально-психофізіологічна характеристика особистості (психічні процеси, стани, властивості, характер); соціально-генетичний аспект особистості (задатки, здібності, досвід людини).
- Свідоме і несвідоме у структурі особистості. Самосвідомість. «Я-концепція» та її компоненти: когнітивний, емоційно-оцінний, поведінковий. Самооцінка — центральний компонент «Я-концепції»: за рівнем (висока, середня, низька); за співвіднесенням з реальними успіхами (адекватна, неадекватна); за особливістю функціонування (конфліктна, безконфліктна). Рівень домагань. Самоповага.
 - Формування та розвиток особистості. Шляхи, умови, фактори особистісного зростання. Особистість як суб'єкт і об'єкт навчання, виховання і самотворення. Стадії розвитку особистості за Е. Еріксоном.
Основні поняття: *людина, індивід, особистість, індивідуальність, біологічна підструктура, соціальний досвід, підструктура форм відображення, спрямованість, активність, мотив, інтерес, ідеали, переконання, світогляд, потяг, бажання, установка, самосвідомість, «Я-концепція», рівень домагань, самооцінка, фрустрація, самоконтроль, саморегуляція, самореалізація, самоповага, афект неадекватності.*

План семінарсько-практичних занять

1. Питання до семінарських занять

1. Індивід, особистість, індивідуальність.
2. Класифікація типів та природа особистості у психологічних теоріях.
3. Структура особистості (А. В. Петровський, К. К. Платонов, З. Фрейд.).
4. Самосвідомість та «Я-концепція» особистості.
5. Формування та розвиток особистості: періодизація Д. Б. Ельконіна. Стадії розвитку особистості за Е. Еріксоном.
6. Проблеми особистісного зростання.

2. Практична частина заняття: робота з методиками:

- а) визначення спрямованості особистості;
- б) символічні завдання на виявлення «соціального-Я» (ідентифікація, егоцентричність, самооцінка, сила, соціальна зацікавленість);
- в) «Будинок-дерево-людина»;

- г) опитувальник САН — оперативна оцінка самопочуття, активності, настрою;
- г) методика Ч. Д. Спілбергера. Шкала самооцінки — дослідження рівня реактивної та особистісної тривожності;
- д) особистісна шкала вияву тривоги (шкала Дж. Тейлора);
- е) «Шкала тривоги В. Г. Норахідзе».

Теми доповідей і рефератів

1. Проблеми кібернетичного моделювання особистості.
2. Психологічна характеристика творчої особистості (на прикладі видатних діячів науки, техніки, культури).
3. Психологічна характеристика власної особистості.
4. Сензитивні періоди і їхні коди (числа Фібоначчі).
5. Сучасні підходи українських та російських психологів до розгляду структури особистості.

Питання для самостійного опрацювання

1. Свідомість і самосвідомість як продукт природної та соціальної еволюції людини.
2. Види суперечностей та їхня роль у становленні характеру й волі особистості.
3. Форми і методи самовиховання як фактор самовдосконалення особистості.
4. Біогенетична і соціогенетична концепція розвитку особистості.
5. Мотиваційні регулятори життєвого шляху людини.
6. Розвиток і саморозвиток особистості в різних видах діяльності.
7. Поняття життєвого шляху та проблеми особистісного розвитку людини.

Рекомендована література: 4, 9 17, 18, 19, 29, 31, 33, 39, 40, 46, 47, 50, 63, 65, 68, 69, 70, 82, 83, 84, 92, 95, 103, 104, 106, 112, 113, 114, 116, 119, 121, 123, 127, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 138, 141, 142, 144, 150, 153, 156, 162, 165, 166, 167, 170, 180, 181, 182, 183, 185, 187, 190, 194, 202, 210, 211, 217.

Тема 3. Спілкування. Мова і мовлення

- Поняття про спілкування. Засоби спілкування: мова і мовлення в психічному розвитку людини. Невербальні засоби спілкування, їхня роль у діяльності вчителя.
- Фізіологічні механізми мовної діяльності.

- Види мови і мовлення: монологічне, діалогічне; усне, письмове; внутрішнє, зовнішнє. Елементи мови і мовлення.
 - Функції мови і мовлення: експресивна, змістова.
 - Функції спілкування: регулювання спільної діяльності; пізнання і формування свідомості людини; самовизначення індивіда.
 - Форми спілкування: анонімне; функціонально-рольове; педагогічне.
 - Ефективність та стилі спілкування («спільна творчість», «дружня прихильність», «загравання», «залякування», «дистанція», «менторський»).
 - Оволодіння навичками спілкування.
- Основні поняття:** мова, мовлення, знак, знакова система, спілкування, педагогічне спілкування, афазія.

План практично-семінарських занять

1. Питання до семінарського заняття

1. Вербальні і невербальні засоби спілкування.
2. Фізіологічні механізми мовної діяльності.
3. Види та функції мови і мовлення.
4. Функції і форми спілкування.
5. Умови, шляхи і прийоми розвитку мовлення та оволодіння навичками спілкування.

2. Практична частина заняття: робота з методиками:

- a) елементи тренінгу по спілкуванню

Теми доповідей і рефератів

1. Особливості, шляхи, прийоми і способи формування успішного педагогічного спілкування.
2. Особистісне спілкування вчителя й учнів як один із аспектів педагогічної майстерності.
3. Основні стилі спілкування та їхня ефективність у різних видах діяльності.

Питання для самостійного опрацювання

1. Відмінності між мовою і мовленням.
2. Мова як суспільно-історичне явище.
3. Специфіка гносеологічного, семантичного, лінгвістичного і психологічного аспектів, проблеми мови і мовлення.

Рекомендована література: 5, 6, 9, 10, 14, 17, 18, 19, 29, 30, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 57, 64, 65, 69, 70, 84, 90, 133, 137, 139, 174, 194, 200.

Тема 4. Психологія міжособистісного спілкування. Особистість у групі

- Сприймання і розуміння людьми один одного як аспект міжособистісного спілкування. Взаємини та ставлення.
- Функції спілкування (комунікативна, перцептивна, інтерактивна). Взаємний вплив та пізнання у процесі міжособистісного спілкування.
- Типові труднощі і техніка міжособистісного спілкування. Кризи і конфлікти в житті людини.
- Класифікація груп у психології. Рівні соціально-психологічного розвитку груп.
- Вплив групи на особистість та особистості на групу. Референтні групи й особистість. Проблема конформізму і нонконформізму.

Основні поняття: група, колектив; умовна, реальна, офіційна, неофіційна та референтна групи; групова ідентифікація, групова інтеграція, атракція, групова згуртованість, колективіське самовизначення; криза, конфлікт, конформізм, конконформізм.

План семінарсько-практичних занять

1. Питання до семінарського заняття

1. Психологічні механізми міжособистісних стосунків.
2. Міжособистісні стосунки як основа соціалізації особистості.
3. Характеристика функцій спілкування.
4. Кризи і конфлікти в житті людини.
5. Класифікація груп, їхня характеристика.
6. Взаємовпливи в групі.

2. Практична частина заняття: робота з методиками:

- a) тест Т. Лірі — вивчення стилю і структури міжособистісних стосунків, уявлення про «Я-ідеальне», ставлення до себе;
- b) соціометрія, референтометрія;
- v) тест К. Томаса — визначення стилю поведінки в конфліктній ситуації.

Теми доповідей і рефератів

1. Принципи класифікацій та шляхи вирішення конфліктних ситуацій.
2. Психологічні механізми та основні етапи соціалізації особистості.

Питання для самостійного опрацювання

1. Соціальні еталони та стереотипи як стабілізуючі фактори психіки.
2. Взаєморозуміння — важлива умова встановлення й розвитку міжособистісних стосунків.
3. Роль міжособистісних стосунків у функціонуванні групи.
4. Спільна діяльність як взаємодія.
5. Група і її роль у розвитку людини як особистості.
6. Психологічні механізми сприймання людьми один одного.
7. Психологічні прояви співчуття особистості в групі.
Рекомендована література: 17, 18, 19, 29, 30, 42, 46, 47, 57, 65, 69, 73, 84, 90, 110, 132, 133, 136, 138, 139, 172, 183.

Тема 5. Темперамент

- Поняття про темперамент. Історія розвитку вчення про темперамент.
- Фізіологічні основи темпераменту. Тип вищої нервової діяльності і темперамент.
- Психологічна характеристика та властивості типів темпераменту: холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік.
- Особистість і темперамент: проблеми виховання, навчання і професійної діяльності.
Основні поняття: *темперамент, динамічність, ригідність, екстраверсія, інтроверсія, пластичність, лабільність, сензитивність, реактивність, активність, темп реакцій, емоційна збудливість, резистентність.*

План практично-семінарських занять

1. Питання до семінарського заняття

1. Поняття про темперамент як сукупність індивідуальних проявів динаміки психічної діяльності людей.
2. Історія розвитку та становлення вчення про темперамент.
3. Фізіологічна основа темпераменту та характеристика чотирьох основних типів нервової системи за І. П. Павловим.
4. Характеристика типів темпераменту за Б. М.Тепловим, В. Д. Небиліциним.
5. Психологічні особливості та властивості типів темпераменту (холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік).
6. Вплив темпераменту на індивідуальний стиль діяльності людини.

2. Практична частина заняття: робота з методиками:

- а) опитувальник ЕРІ (тест Айзенка) - діагностика екстра-інтроверсії, нейротизму, типу темпераменту;
- б) опитувальник МРІ — діагностика індивідуально-психологічних властивостей особистості і типів темпераменту;
- в) шкала темпераменту за Шелдоном.

Теми доповідей і рефератів

1. Особливості виховання і навчання дітей різного віку залежно від типу темпераменту.
2. Конституційні теорії темпераменту (Кречмер, Шелдон, Сіге).
3. Психолого-педагогічний підхід до обдарованих дітей.

Питання для самостійного опрацювання

1. Психологічні особливості та властивості типів темпераменту (холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік).
2. Вплив типу темпераменту на формування екстравертованих чи інтровертованих поведінкових характеристик людини.
3. Темперамент як основа для формування певних особистісних рис людини (вразливість, емоційність, тривожність, імпульсивність тощо).
4. Вплив темпераменту на індивідуальний стиль та ефективність діяльності людини.

Рекомендована література: 2, 9, 10, 12, 17, 18, 19, 29, 46, 47, 53, 65, 69, 130, 131, 141, 142, 150, 171.

Тема 6. Характер

- Поняття про характер. Природні і соціальні передумови формування характеру.
- Структура характеру. Провідні риси характеру (емоційно-вольові, когнітивно-пізнавальні (інтелектуальні), морально-ціннісні, мотиваційні).
- Акцентуації рис характеру. Класифікація: за тілесною конституцією людини Е. Кречмера (атлетичний, пікнічний, астеничний); типологія соціальних характерів Е. Фромма («мазохіст-садист», «руйнівник», «конформіст-автомат»); підліткові акцентуації А. Є. Лічко (гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астеноневротичний, сензитивний, психастеничний, шизоїдний, епілептоїдний, істероїдний, нестійкий, конформний); за

характером манери спілкування К. Леонгарда (гіпертимний, дистимний, циклоїдний, збудливий, застрягаючий, педантичний, тривожний, емотивний, демонстративний, екзальтований, екстравертований, інтровертований).

Основні поняття: *характер, структура характеру, типи характеру, провідні риси характеру, акцентуації рис характеру, мотивація досягнень, хіромантія.*

План практично-семінарських занять

1. Питання до семінарського заняття

1. Поняття про характер. Природна основа та соціальні впливи на формування характеру.
2. Структура та характеристика провідних рис характеру людини.
3. Вчинок і формування провідних рис характеру особистості.

2. Практична частина заняття: робота з методиками:

- a) опитувальник Смішека — діагностика типів акцентуацій.

Теми доповідей і рефератів

1. Основні типи акцентуацій рис характеру. Аналіз їхнього впливу на поведінку і діяльність людини.
2. Характер, поведінка й учбова діяльність учня.

Питання для самостійного опрацювання

1. Вікові особливості та основні умови і механізми формування характеру.
2. Вплив темпераменту на формування рис характеру особистості.
3. Сензитивний період для становлення і розвитку позитивних рис характеру.
4. Психофізіологічні та соціальні проблеми профілактики та корекції негативних рис характеру особистості.
5. Екстравертованість та інтровертованість як прояв певних рис характеру.

Рекомендована література: 17, 18, 19, 29, 36, 46, 47, 50, 57, 69, 96, 99, 103, 130, 131, 141, 150.

Тема 7. Здібності

- Поняття про здібності. Природні і соціальні передумови здібностей.

- Структура здібностей: загальні та спеціальні здібності. Здібності, обдарованість, талант, геніальність, майстерність.
- Формування та розвиток здібностей.
Основні поняття: *здібності, задатки, нахили, інтереси, структура здібностей, загальні здібності, спеціальні здібності, обдарованість, талант, геніальність, майстерність.*

План семінарсько-практичних занять

1. Питання до семінарського заняття

1. Поняття про здібності, їхня фізіологічна основа.
 2. Структура та види здібностей.
 3. Співвідношення та якісна характеристика понять: геніальність, обдарованість, талант і майстерність.
2. Практична частина заняття: робота з методиками:
- a) «Вербальний тест Айзенка» для оцінки інтелектуальних здібностей.

Теми доповідей та рефератів

1. Проблема формування та розвитку здібностей у дітей різного віку.
2. Механізми, прийоми, способи прискореного розвитку людських здібностей.

Питання для самостійного опрацювання

1. Якісна та кількісна характеристика здібностей.
2. Співвідношення здібностей і задатків людини.
3. Взаємодія та взаємокомпенсація здібностей.
4. Природа індивідуальних психологічних відмінностей людей за здібностями.
5. Умови та передумови формування людських здібностей.
6. Умови, фактори, особливості раннього розвитку і вияву загальних та спеціальних здібностей у дітей.
7. Міжстатеві відмінності у здібностях та їх наукове пояснення.
Рекомендована література: 2, 5, 9, 10, 11, 13, 17, 18, 19, 29, 33, 34, 35, 46, 47, 65, 67, 69, 70, 80, 81, 94, 106, 130, 131, 141, 142, 173, 186, 208.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Модуль I. ВСТУП ДО ПСИХОЛОГІЇ

Тема 1. Предмет, завдання та розвиток психології

Завдання 1

Які з нижче наведених положень, характеризують психічне відображення, а які — дзеркальне відображення?

- А. Активно впливає на середовище.
- Б. Відображає явище лише в момент його безпосереднього впливу.
- В. Дає приблизно правильну копію предметів та явищ дійсності.
- Г. Є фотокопією навколишньої дійсності.
- Г. Сигналізує про життєво важливе для організму.

Завдання 2

Визначте, до якої групи психічних явищ — психічних процесів, рис особистості чи психічних станів — належить кожне явище, описане нижче.

А. Учитель математики неодноразово звертав увагу на те, що деякі діти з великими труднощами засвоюють матеріал безпосередньо після уроків фізкультури і набагато краще, якщо перед уроком математики була інша навчальна діяльність.

Б. Учень Микола Ш. завжди відчував велике задоволення, якщо його товариші демонстрували чудові знання з різних предметів.

В. Таня К. завжди прямо й відверто засуджувала своїх товаришів за несумлінне ставлення до навчальної роботи.

Г. Вітя К. регулярно відвідує гурток авіамоделістів.

Г. Розглядаючи картину Врубеля «Демон і Тамара», людина мимоволі пригадує образи лермонтовських героїв.

Д. Петрик К., прийшовши зі школи додому, відразу ж вирішив вивчити вірш. Проте, щоб він не робив, він не міг правильно запам'ятати останню строфу. Після невеликого відпочинку хлопчик швидко вивчив останній уривок і продекламував увесь вірш виразно і без помилок.

Завдання 3

Вставте пропущені слова у наступні твердження:

1. Одне з перших пояснень функціонування розуму зводилося до ідеї про деяку ..., замкнену в тілі.

2. Психологія це наука про зародження і функціонування в діяльності індивідів психічного ..., реальності.
3. Психологія вивчає ... стан і властивості людини на різних етапах її ..., а також закономірності її формування як активний соціальний процес.

Завдання 4

Із вказаних у транскрипції слів виберіть ті, що відносяться до даного слова так само яку наведеному прикладі. Вкажіть принцип побудови аналогії.

1. **Мозок: психіка**
матерія:...(природа, речовина, відображення, дія);
2. **Свідомість: суб'єктивне**
нервовий процес: ... (рефлекс, відображення, об'єктивне, матеріальне, психологічне);
3. **Мозок: матеріальне**
свідомість: ... (фізіологічне, реальне, ідеальне, активне);
4. **Фізіологічне: первинне**
психічне: ... (об'єктивне, активне, вторинне);
5. **Образ: відображення**
копія: ... (психічне, дійсність, активність, вторинне).

Завдання 5

Оберіть правильний варіант відповіді.

1. **Арістотель...** а) робить акцент на знаннях і мудрості; б) вважає душу сутністю тіла, наділену життям; в) ставить за мету пізнання пануючого у всесвіті порядку; г) усі відповіді правильні; г) усі відповіді неправильні.
2. **Платон ...** а) був стихійним матеріалістом; б) вважав, що дух (душа) перебуває в тілі людини і спрямовує його впродовж всього життя, а після смерті полишає його, вирушаючи у світ ідей; г) вважав тіло могилою душі; г) вважав душу божественним, піднесеним, незримим і вічним початком; д) вважав, що душа знаходиться у різних органах тіла, складається із частин — розуму, мужності, прагнення і т. д.; е) усі відповіді правильні; е) усі відповіді неправильні.
3. **Філософи середньовіччя ...** а) повністю заперечували ідеї Арістотеля про душу; б) спиралися на вчення богословів; в) захищали догми християнської релігії і моралі; г) були вульгарними матеріалістами; г) розвивали учіння Платона; д) усі відповіді правильні; е) усі відповіді неправильні.

4. **Декартова концепція людини** ... а) дуалістична; б) механістична; в) заперечує ідею душі як сутності людини; г) базується на ідеї рефлекторного характеру психіки; г) спирається на розум, освячений вірою; д) матеріалістична; е) усі відповіді правильні; є) усі відповіді неправильні;
5. **Біхевіоризм** ... а) використовує схему «S-R» (стимул — реакція); б) перетворив психологію на «психологію без психіки»; в) увів поняття «научіння»; г) заклав ідеї програмованого навчання; г) увів ідею установки; д) усі відповіді правильні; е) усі відповіді неправильні;
6. **Класичний психоаналіз** ... а) спирається на практику лікування істеричних неврозів; б) предметом дослідження має несвідоме бажання людини; в) визначає лібідо як енергію, що відповідає потребі самореалізації особистості; г) увів у психологію метод «вільних асоціацій»; г) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні;
7. **Гештальтпсихологи** ... а) визначають предмет психології як перцептивний образ; б) розуміють гештальт як форму, структуру, цілісну конфігурацію; в) трактують інтелект, як поведінку; г) ввели у психологію ідею інсайту; г) визначили гештальт як елемент свідомості; д) усі відповіді правильні; е) усі відповіді неправильні;
8. **Гуманістична школа психології** ... а) орієнтується на розкриття усіх потенційних можливостей людини; б) визначила метою виховання особистісне зростання; в) відводить головну роль індивідуальному досвіду; г) є гілкою екзистенціалізму; г) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні;

Завдання 6

Проаналізуйте наведені приклади. Поясніть, як пов'язані між собою повсякденне життя і несвідоме. У якій формі витіснені бажання потрапляють у свідомість?

1. «Засідання закрите... Вибачте...Засідання відкрите», оголошує голова правління.
2. Молода жінка стверджує, що вона ненавидить чоловіків. Їй часто сняться кошмари: її переслідують «волохаті» чоловіки, від яких їй не вдається через низку причин: то вона поранить ногу, то падає... Лише раптове пробудження дає їй можливість вийти зі складного становища.
3. Хлопчик говорить, що він «обождує» свою молодшу сестричку. Кожну ніч його застають біля ліжка дівчинки: він

спостерігає за нею, прислуховуючись до її дихання... Чи не померла вона у сні?

4. Прославлений хірург справді «артистично» (віртуозно) діє скальпелем і голкою. Його мати, проте, любить нагадувати, що «показовий» теперішній спокій погано співвідноситься з жорстокістю по відношенню до тварин і навіть власних братів і сестер, яку він виявляв з дитинства.
5. Читач дізнався з відомого медичного журналу про досліди над тваринами, які проводяться в рамках експериментальної роботи з лікування алкоголізму, і надіслав до редакції лист, пропонуючи «захистити безневинних тварин» і проводити досліди над «самими покидьками суспільства», «нікому не потрібними бомжами», «п'яницями» і «побутовими хуліганями».

Завдання 7

Виправше помилки у наступному фрагменті.

Біхевіоризм на передній план висунув категорію мотивації, вивчаючи рушійні сили людської поведінки. Гештальтпсихологи — категорію образного мислення, а в центрі уваги психоаналізу були категорії дії, аналіз несвідомих дій людини. Екзистенціалісти, продовжуючи традиції психоаналізу, наголошували на цінності самої людської особистості, ввівши у психологію поняття «self» («Я»).

Завдання 8

Прокоментуйте наступне висловлювання. З чим тут можна погодитись, а з чим ні? Які, на ваш погляд, практичні наслідки такої теоретичної орієнтації? Як вона називається?

Довірте мені десяток здорових нормальних дітей і дайте можливість їх виховувати так, як я вважаю за потрібне; гарантую, що вибравши кожного з них навмання, я зроблю його тим, ким задумаю: лікарем, юристом, художником, комерсантом і навіть жебраком чи грабіжником, незалежно від його даних, здібностей, покликань чи національності його попередників.

Завдання 9

Прокоментуйте наступне висловлювання. Про що тут іде мова? Представникові якого психологічного напрямку воно може належати?

Безмірно старий «психічний початок» утворює основу нашого розуму так само, як будова нашого тіла походить від загальної анатомічної структури ссавців. Досвідчений погляд анатома чи

біолога відшукає багато слідів цієї початкової структури нашого тіла. Дослідник розуму може порівняльним методом виявити аналогію між образами сну сучасної людини і примітивною свідомістю, її «колективними образами» і міфологічними мотивами.

Завдання 10

Виберіть з наведеного списку і розділіть на групи функції, за які відповідає права і ліва півкуля.

Дискретне сприйняття; теоретичне мислення; індукція; страх; емоційна пам'ять; прогнозування; почуття «Я»; підсвідоме (несвідоме); емоції експресивного плану; цілісне сприйняття; переробка понятійної (словесної, знакової) інформації; хвилювання; миттєвий чуттєвий аналіз інформації; гнів; аналітико-розсудливе сприйняття; переживання щастя; почуття насолоди; емоційно-чуттєве сприйняття; сприймання змісту мови; кінестезична пам'ять; сприйняття шумів; сприйняття музики; печаль; інтуїція; екстраверсія; сприйняття високих звуків; довільне запам'ятовування; орієнтація у просторі; чуття тіла; наочно-образне мислення; дедукція; образна пам'ять; екстраполяція; послідовна переробка інформації; сприймання низьких звуків; швидка переробка інформації; емоції імпресивного плану; повільна переробка інформації; переживання негативних емоцій; довільність психічних функцій і процесів; мимовільне запам'ятовування; почуття «ми»; розуміння інтонаційної будови речення; сприймання міміки і жестів; раціональне мислення; пам'ять на цифри, формули, слова; пам'ять на поточні і минулі події; практичний інтелект; орієнтація в часі; інтроверсія.

Завдання 11

О. / Захаров описує клінічні варіанти односторонньої «ліво-» і «правопокульності». Визначте, які з описаних клінічних картин пов'язані з однією чи іншою півкулею.

- Психастенія** — це тривожно-підозріливий склад характеру, коли домінують саме розсудливі форми мислення, постійний сумнів у правильності своїх дій, тривожна інтерпретація подій, що відбуваються. За виразом І. П. Павлова, таким людям властива «постійна розумова гумка», переживання і переживування власних і чужих слів, реакцій, вчинків. Як правило, інтелект у психастеніків високий, але зазвичай вони не можуть реалізувати його через постійну невпевненість, нерішучість,

- бар'єри у спілкуванні з оточуючими; «самоїдство», гіпертрофоване почуття провини, аж до самоприниження. Разом з тим, це балкливі люди, особливо в колі знайомих, яких вони можуть «заговорити до смерті».
2. У шизоїдів раціональна сторона інтелекту іще більш гіпертрофована. По-своєму вони чутливі, але ця чутливість (у окремих випадках навіть сентиментальність) — «у собі і для себе». У відношеннях з оточуючими вони емоційно холодні і прагматичні, вкрай недовірливі та неконтактні. Ці люди «не від світу цього», часто фанатично віддані якійсь ідеї, піддаються різного роду чудасіям або захоплені дивацькими, незвичайними справами і хобі.
 3. Нестійкі-збудливі люди знаходяться під впливом швидкоплинних почуттів, потягів, захоплень, настроїв. Вони миттєво запалюються новою ідеєю — і тут же заспокоюються; легко дають обіцянки і ще легше про них забувають. «Надзвичайна легкість у думках» робить їх мало здатними до надійної прихильності, нестійкими у життєвих планах, нездатними до міцної дружби. Вони імпульсивні і розпорошені, легко підпадають під вплив більш сильних, вольових, нерідко патологічних особистостей, схильних постійно драматизувати події, стають передавачами різного роду чуток і домислів. Їхня інфантильність, непристосованість до життя, психічна нестійкість і збудливість є сприятливою основою для різноманітних нездорових пристрастей (сексуальної нерозбірливості і розгальмованості, алкоголізму і наркоманії). «Фігаро тут, Фігаро там», — говорять про таких людей, відображаючи їх життєві вагання, відсутність глибоких моральних переконань, поверховість і суперечливість.
 4. **Істеричні особистості** їм властива підкреслена емоційність, швидка зміна настроїв, схильність драматизувати події, «нагнітати обставини», а також претензійність, безмірна жадоба до слави, бажання за будь-яку ціну привернути до себе увагу. Досягнути будь-що визнання, схвалення, прихильності оточуючих. Істерики егоїстичні і примхливі, вони завжди більше хочуть, ніж можуть. Однак, це не заважає їм мати завищену оцінку своїх можливостей і здібностей. їм властиві вичурність,

жеманство, демонстративність, театральність поведінки, схильність до пустопорожньої патетики, гучних слів і красивих, але необґрунтованих обіцянок. У цьому виявляється «гра на публіку», двоїстість, фальшивий характер почуттів і намірів. Проте, істерики вірять у свої задуми, часто живуть у фантастичному, вигаданому світі, заповненому мріями, фантазіями про кохання, загальну прихильність і славу. У житті це досить підступні і заздрісні люди, схильні до відвертої брехні і лицемірства. Відчувають чорну заздрість до успіхів інших і зловтіху з приводу їхніх невдач. У спілкуванні зі слабкими і беззахисними вони деспотичні, а за найменшого зачіпання їх надто одностороннього розуміння прав і домагань завжди готові грати роль несправедливо ображених, мучеників чи хворих. При цьому майстерно розігрують сцени безвихідного горя, відчаю, суїциду або, навпаки, радості, прихильності, любові. Усе життя для них — театр, де вони — головні герої: екстравагантні, втаємничені, наділені відчуттям біополя, магнетизму, окультизму, ніби мають здатність читати думки на відстані тощо. Фактично, все це слугує засобом привернення до себе уваги і підкреслення своєї незвичайності. Вони некритичні, схильні витісняти, не допускати у свідомість неприємні для себе думки, почуття, переживання й одночасно звинувачують інших у тому, в чому насправді винні самі.

Тема 2. Розвиток психіки у філогенезі.

Поява та розвиток свідомості

Завдання 1

Поясніть, чим традиційна для психологічної науки діада «свідомість-поведінка» відрізняється від уведеної у світову психологію Л. С Виготським тріади «свідомість — культура — поведінка»?

1. Людині необхідні загальні переконання та ідеї, які надають сенс її життю і допомагають віднайти своє місце у Всесвіті. Вона здатна долати неймовірні труднощі, якщо переконана, що у цьому є сенс. І вона переживає крах, коли серед усіх нещасть змушена визнати, що грає роль у «казці, розіграній ідіотом» (К. Юнг).
2. Людина наділена здатністю бачити у всіх предметно-символічних формах світу лише себе саму; змінюючи і тасуючи символи, вона лише розбирає шар) за шаром себе, щоб врешті-

решт прийти до останнього неосяжного — і до кінця не досяжного — символу: самого себе (*Г. Брех*).

3. Усе життя я думав лише про одне: про відношення явища до ноумена, про віднайдення ноумена в феноменах, про його виявлення, про його втілення. Це — питання про символ (*77. А. Флоренський*).

Завдання 2

Яка діяльність — свідомо чи несвідомо — виявляється в наведених нижче прикладах?

А. У хворого на білу гарячку навколишня дійсність затуманена яскравими галюцинаціями: йому вбачаються чорти, які лають його, шкірять зуби, погрожують. Він бачить, як на нього нападають звірі, лізуть комахи, кусають його, він чує голоси, що погрожують убити його. Рятуючись від переслідувачів, він часто зазнає каліцтва, тяжких травм.

Б. Під час сеансу гіпнозу людині, що перебувала в гіпнотичному стані, було запропоновано украсти гаманець у товариша. Досліджуваний не зміг виконати цього завдання. А от інші накази — вмитися, взяти книжку тощо — він виконав.

В. Учень швидко й правильно множить багатозначні числа, проте не пам'ятає правила їх множення.

Г. Семикласник, якого дразнили друзі, порвав підручники і зошити, ударив одного з товаришів.

Г. Випускник школи вступив до педагогічного інституту і пояснював це тим, що він любить дітей і йому подобається доступно викладати математичні доведення.

Завдання 3

7. До якої форми поведінки тварин слід віднести кожен з наведених нижче прикладів?

2. Розмістіть ці приклади за порядком ступеня емоційного розвитку і дайте обґрунтування своєму виборі.

А. У заповіднику Асканія-Нова було проведено спостереження за пташенятами страуса. Одне пробило отвір у шкаралупі і виглядало з яйця, друге щойно вилізло зі шкаралупи і зіп'ялося на ніжки. Як тільки поблизу вчувався шум, перше страусеня завмирало в своїй шкаралупі, а друге припадало до землі і переставало ворухнутися.

Б. У Сінгапурі є спеціальний мавпячий розподільник, де мавп готують до «роботи» ботаніків. Мавпи досить легко запам'ятовують близько 25 слів, якими користуються люди, правильно віддаючи накази чотириногим помічникам, що стрибають на гіллі на висоті п'ятиповерхового будинку. Мавпи обламують і приносять людям окремі листки і квіти, які дістати в інший спосіб буває неможливо. Таких мавп вчені використовують для складання гербаріїв у тропіках.

В. Дошових черв'яків тренували пересуватися по одній алеї Т-подібного лабіринту, що вів у темну вологу камеру, й уникати іншої з підключеним електричним струмом та подразнюючим сольовим розчином. Для вироблення потрібних рухів знадобилось близько 200 підкріплень. Черв'яки зберігали здатність утримувати вироблену реакцію навіть після видалення перших 5 сегментів тіла з мозковим ганглієм.

Г. Дельфіни надзвичайно швидко навчаються. Для того, щоб вони засвоїли сигнал, їм вистачає лише двічі-тричі показати потрібну дію. Так, дельфіни навчилися ловити їжу на льоту, акуратно брати їжу з тарілочки, хапати її з рук і навіть з рота дресировувальника, який був на висоті майже 5 м від поверхні води. Дельфіни дозволяли запрягати себе і возили плотик з людиною. Вони охоче грали в баскетбол і з великою точністю з шестиметрової відстані закидали м'ячик у корзину, підняту над водою майже на висоту людського зросту. Дельфіни ухитрилися дзвонити в дзвоник, смикаючи за шнурок під час граціозного стрибка, і навіть витягали носовички з кишень глядачів.

Г. Над широким майданчиком вольєра на висоті чотирьох метрів від землі висить, погойдуючись від вітру, гроно винограду. Рафаель (мавпа) бачить його через вікно лабораторії. Проте входні двері замкнені. Мавпа біжить в іншу кімнату, підшукує потрібний ключ і відмикає двері, що ведуть до приміщення, розташованого безпосередньо біля літнього вольєра. Тут Рафаель наштовхується ще на одну перепону — ящик з вогнем перегородив шлях. Відкривши кран бака, що стоїть над ящиком, мавпа заливає вогонь і виходить у вольєр, у різних місцях якого розкидані ящики. Єдиний спосіб дістатися винограду — спорудити вишку з ящиків. Послідовно, ставлячи ящик один на один точно за величиною від більшого до меншого, мавпа заволодіває приманкою.

Д. За спостереженнями французького вченого Ж. Фабра, риючі оси-сфікси, протикаючи жалом три ганглії у цвіркунів, паралізують

їх, а потім кладуть у нірки. Личинка сфікса живиться таким паралізованим, але ще живим цвіркуном, що зберігає потрібні для розвитку личинки поживні речовини. Ж. Фабр з подивом указує на точність, з якою сфікс знаходить ганглії у цвіркунів: так, ніби він вивчав анатомію комах. Разом з тим характерно, що сфікс втягує цвіркуна у нірку тільки за вусики. Якщо паралізованому цвіркуну обрізати вусики, то сфікс виявляється зовсім безпорадним і не робить ніяких спроб утягнути цвіркуна у нірку (за К. Лоренцом).

Е. Молоді бобри вирости окремо від своїх батьків і перейняти від них нічого не могли. Коли бобри вирости, їм поклали у клітку будівельний матеріал. Вони негайно збудували греблю за всіма правилами, хоча ніколи не бачили не тільки греблі, а й річки (за Г. Рогінським).

Завдання 4

7. Який механізм кожної з наведених реакцій?

2. Що спільного і що відмінного у механізмі цих реакцій?

А. Рух дощового черв'яка визначається освітленістю світлочутливих клітин правого і лівого боків тіла. У результаті черв'як автоматично рухається до затемнених ділянок.

Б. Якщо крапнути у воду соляної кислоти, амеба відразу починає віддалятися від місця з підвищеною концентрацією цієї речовини.

8. У дитини вже в перші дві години після народження можна спостерігати характерні смоктальні рухи, якщо доторкнутися соскою до її губів.

Г. Метелики завжди летять на світло і це часто для них буває згубним. Вони гинуть масами від запаленої свічки чи б'ються об електричну лампочку, не в змозі відірватися від неї (за Л. Ітельсоном).

Завдання 5

1. Визначте, за якими ознаками можна встановити, що описана нижче «групова взаємодія» характерна для тварин, а не для людей.

2. Який тип взаємодії за рівнем відношень у ній вищий, а який нижчий? Розмістіть їх у порядку зростання складності взаємодії.

3. Назвіть ознаки, за якими визначається кожний рівень.

А. Складне життя бджіл добре нам відоме. Рій бджіл живе у вулику. У кожному вулику є одна матка, кілька самців-трутнів і

тисячі статево незрілих самок — робочих бджіл. Робочі бджоли поділяються на групи залежно від «обов'язків». Деякі будують нові стільники; інші дбають про личинок; треті провітрюють вулик, створюючи струмінь повітря безперервними рухами крил; частина бджіл збирає нектар у пилок (збирачі). Коли бджіл у вулику стає дуже багато, вони вигодовують нову матку, а стара, разом з половиною трутнів і робочих бджіл, утворює рій, який відлітає і шукає собі нового притулку. Таким чином відбувається не лише відтворення окремих особин, а й усїєї спільності (за А. Вінчестером).

Б. Складні взаємини існують у мавп гамадріл. Групи їх численні і досягають часом кількох сотень особин. На чолі стада стоїть ватажок, проте влада його не безмежна. У разі порушення відомих норм стадної поведінки, його владу обмежують самки, справляючи на стадне життя великий вплив. Гамадрили живуть групами, які складаються з самця, кількох самок, дітей і підлітків. Період лактації (період годування материнським молоком) у них триває близько року. Дитя перебуває під захистом матері і після того, як переходить у групу підлітків. Самка зберігає тривалий зв'язок не лише з власною дитиною, а й з онуками. Навіть чужі діти й підлітки знаходяться під захистом самок у спільності гамадріл, для яких характерне прагнення до тісного взаємного контакту. У них є багато засобів стадної комунікації у вигляді сигналів, числені стадні реакції.

В. У деяких рибок особини різних рангів плавають під різним кутом до горизонту. Чим вище піднята вгору голова і нижче опущений хвіст, тим нижчий ранг особини. Якщо особина нижчого рангу намагається пливти в позиції, що не відповідає її «статусу», то особини вищих рангів карають її ударами плавників. Так виявилось, що у рибки, першої за рангом, цей кут становить 2 градуси, у другої — 20, у третьої — 32, четвертої — 38, п'ятої — 42, шостої — 43 градуси і т. д. Причому чим нижчі ранги, тим менша між ними різниця в кутовому положенні, так, що в кінці «драбини чинів» різниця стає майже непомітною. Ієрархія всередині цієї родини рибок виражається в розподілі «належної» їм території. «Ватажкові» належить найкраща, найбільша і найбезпечніша ділянка — в центрі. У рибок нижчих рангів ділянки менші, розташовані ближче до краю. Старший за рангом може безкарно, будь-коли запливати на ділянки молодшого, а молодший на ділянку старшого — ніколи.

Рангові положення у підростаючих рибок встановлюються після змагання на швидкість плавання. Якщо гонки закінчуються внічию, то суперники вирішують питання тараном чи ударами плавників.

Коли в замкнену групу з усталеною ієрархією підсаджують нову особину, починається період її бійок з іншими. У процесі цих бійок відбувається перерозподіл рангів, і «зайда» посідає відповідне місце на відвойованому ним ступені домінування.

Завдання б

7. У чому схожість і в чому відмінність «мови» тварин і мови людини в кожному наведеному прикладі?

2. Чим відрізняються в описаних прикладах засоби спілкування?

А. На магнітофон записали різні крики граків. Потім, коли грачина згряя сіла на полі, програли запис. В одному випадку згряя летіла на джерело звуку й активно шукала поживу. В іншому — негайно злітала в повітря і в паніці кидалася врозтіч (за Л. Ітельсоном).

Б. У багатьох птахів шлюбні обряди надзвичайно складні. Так, в одного виду птахів самець хапає камінці і кладе їх перед самкою. Самка дзьобом перекладає їх трохи далі. Самець знову підсуває камінці. Церемонія підношення може тривати години зо дві (за Л. Ітельсоном).

В. Відомо, що в собаки помахування хвостом виражає радість, а піджятий хвіст, вишкірені зуби — лютя.

Г. Англійський учений Тінберген встановив близько 19 різних значень «міміки» слона. Наприклад, висунуті вперед вуха означають, що слон збуджений. Піднята при цьому голова — ознака ворожості, а якщо піднято ще й хвоста — тварина розлючена. Загнутий назвни хобот означає агресивність, а загнутий всередину — страх (за Л. Ітельсоном).

Г. Ученим вдалося розшифрувати 14 із 20 сигналів, якими обмінюються мурашки. Серед сигналів виявилися сигнали такого типу: «увага», «увага, чужий запах», «тривога», «будь пильний», «відчепися», «ти хто?», «який це запах?», «стережися», «дай поїсти», «до бою», «в їжу не годиться». Так, наприклад, сигнал «дай поїсти» має такий вигляд: прохач, розкривши щелепи, повертає голову на 90 градусів, наближаючи її до голови ситої мурашки, одночасно погладжуючи її вусиками. У відповідь сита мурашка відригує їжу з вола. Якщо вона цього не робить, іде підсилене прохання. Голодна мурашка, трошки вигнувши голову на 180 градусів підставляє

її під шелепи донора. Це вже сигнал «дуже прошу поїсти» (за Л. Ітельсоном).

Д. Ведмідь, як правило, має ділянку, яку вважає своєю і куди заборонено заходити іншим ведмедям. Коли він обходить цю ділянку, то треться об дерева, і запах, який він при цьому залишає, слугує для інших сигналом про те, що ділянка вже має господаря (за Л. Ітельсоном).

Завдання 7

7. Визначте, які з наведених нижче фактів стосуються поведінки шимпанзе, а які — поведінки дитини.

2. За якими ознаками це можна встановити?

Н. М. Ладигіна-Котс порівнювала наслідувальне конструювання шимпанзе і дитини трьох з половиною років. Було виявлено такі факти.

А. Один з них міг скласти фігуру з двох-трьох частин тільки в тому разі, якщо перед ним була фігура-зразок, другий міг виконати завдання і без зразка, по пам'яті.

Б. Типова помилка одного полягала в тому, що перший, коли треба було ставити конусоподібні фігури на основу, спершу пробував поставити їх на вершину, і тільки тоді, коли це не вдавалося і фігури падали, ставив їх як треба. Другий таких помилок припускався рідко.

В. Одна з помилок «конструктора» полягала в тому, що він, побачивши фігуру-зразок, відмовлявся робити її, а робив фігуру, подібну до тієї, яку бачив у попередньому досліді. Потрібно було певне зусилля, щоб змусити його виконати завдання правильно.

Г. Особливістю діяльності одного було те, що він, як правило, брав одразу дві потрібні фігури, необхідні для конструювання. Часто бувало так: узявши дві фігури, він з'єднавав їх у повітрі, зближуючи руки, а потім уже ставив їх на стіл. Другий так ніколи не робив.

Г. Обоє — і шимпанзе, і дитина — припускалися помилки в будівництві чотирьох-п'ятиелементних башт, але якщо один міг самостійно виправляти помилки, то другий це робив тільки за допомогою експериментатора. Один з них міг правильно розв'язати завдання на конструювання тільки після чотириразових спроб, другий — після однієї-двох спроб.

Д. Найскладніші завдання для одного — завдання типу конструювання мосту, в яких горизонтальний елемент треба було

накласти на два вертикальні. Для другого це були найлегші завдання; такі завдання він робив з власної ініціативи.

Е. І шимпанзе, і дитина, вибираючи елементи, пропонувані для конструювання, спокушались їхньою новизною, незвичністю (диск з вічком, паличка для диску), проте, якщо один, узявши непотрібний елемент, не включав його в конструювання, другий часто пробував це зробити, і тільки вказівка експериментатора допомагала йому уникнути помилки.

Є. За наявності зайвих елементів один після конструювання фігури за зразком заспокоювався. Другий часто ускладнював зроблену фігуру і, збираючи всі наявні в групі елементи, включав їх у конструкцію, будував триповерхові фігури замість двоповерхових, п'ятиповерхові замість триповерхових тощо.

Тема 3. Методи дослідження загальної психології

Завдання 1

Вставте пропущені слова у наступні твердження...

1. До основних методів належить метод ... і метод ...; до допоміжних — усі решта.
2. Метод ... — метод вивчення властивостей і законів свідомості за допомогою рефлексивного спостереження.
3. Метод ... був викликаний до життя практичними потребами вивчення психіки дітей, душевно хворих тощо.
4. Під час спостереження у природних умовах важко дати ... спостережуваного явища з урахуванням ... умов.
5. Перша лабораторія експериментальної психології була заснована ... в
6. ... метод складається ... ходу подій з тим, щоб встановити, як зміна одного факту впливає на зміну іншого.

Завдання 2

Які з перерахованих положень правильні, а які — ні?

1. Інтроспекція є основним методом психології.
2. Психологічні процеси, стани і властивості являють собою якісні особливості свідомості і поведінки і не підлягають кількісному опрацюванню.
3. Становлення психології як науки було пов'язано з використанням у ній загальнонаукових досліджень.

4. Методологічні принципи — це конкретне втілення методів у відповідності з метою дослідження.
5. Термін «спостереження» використовується у психології у трьох різних значеннях: спостереження як діяльність, як метод і як методика.
6. Головне у методі спостереження — записувати свої враження про події, що відбуваються.
7. Специфіка методу спостереження у психології пов'язана з особливостями спостерігача (вибірковість сприйняття, установка, проекція «Я» на спостережувальну поведінку).
8. Важливою ознакою експерименту є постановка мети, що конкретизує гіпотезу дослідження.
9. Головним недоліком експерименту є, те що досліджуваний не може за бажанням викликати якийсь психічний процес чи властивість.
10. Психодіагностика — банк конкретних методик для побудови психологічної теорії.
11. Головними видами психодіагностики є прогностична, нормативна, діагностична, проєктивна.
12. Валідність тесту — це характеристика його точності як вимірювального інструменту.

Завдання 3

Про які методи психологічного дослідження йде мова у наступних фрагментах?

1. Психолог намагається зібрати якомога більше інформації про конкретний випадок для відповіді на ключове питання про генезис і прогноз психологічної властивості, для визначення статусу особистості. Даний метод будується на основі раніше висунутих гіпотез.
2. Даний метод широко використовується при дослідженні психології особистості. Експертами можуть виступати люди, які добре знають досліджуваних. Головна особливість методу в тому, що його можна використовувати для якісних оцінок вияву різних властивостей особистості, а також вираженості тих чи інших, зрозумілих і однозначних, елементів її поведінки. Узагальнення зафіксованих результатів здійснює професійний психолог.
3. Спеціалізовані методи психологічного дослідження, за допомогою яких можна отримати кількісну і якісну характеристику досліджуваного явища. Від інших методів дослідження ці

методи відрізняються тим, що передбачають стандартизовану, вивірену процедуру збору й обробки даних, а також їх інтерпретацію.

4. Один із різновидів попереднього методу базується на системі відпрацьованих і перевірених, з точки зору їх валідності і надійності, запитань та відповідей досліджуваних, за якими описують їхні психологічні якості.
5. Інший різновид методу передбачає оцінку психіки і поведінки людини не на основі вербальних відповідей, а на основі виконаних завдань. З цією метою досліджуваному пропонується серія спеціальних завдань, за підсумками виконання яких роблять висновок про досліджувані якості.

Завдання 4

Прокоментуйте, про що йде мова у наступних цитатах. У чому переваги і недоліки експериментального методу?

1. Духовні явища реальні і їх величини можуть бути визначені з такою ж точністю, як і фізичні.
2. Недостатньо обґрунтовані і перевірені психологічні тести можуть стати причиною серйозних помилок, які здатні завдати збитків педагогічній практиці; галузі профвідбору; при діагностуванні відхилень і тимчасових затримок психічного розвитку.
3. Дослідники створюють умови, в яких психологічні факти можуть яскраво проявлятися, можуть бути змінені у бажаному (необхідному) напрямі, можуть бути неодноразово повторені для всебічного розгляду.

Завдання 5

Допишіть продовження наступних тверджень.

1. Найважливішим принципом вітчизняної психології є принцип детермінізму, який визнає ...
2. Принцип єдності свідомості і діяльності означає ...
3. Психіка може бути правильно зрозуміла лише за умови її розгляду ...
4. Констатуючий експеримент виявляє ...
5. Формуючий експеримент передбачає цілеспрямований вплив на досліджуваного з тим, щоб ...
6. Інтерпретація даних експерименту і формулювання висновків залежать від ...
7. Науковий метод психології повинен бути ...

Завдання 6

Постанова 1936 року «Про педологічні перекручення в системі Наркомосів» призвела до майже повного знищення тестової практики в Радянському Союзі. Трагічні наслідки цієї постанови широко відомі. З точки зору сьогоденного розуміння проблеми спробуйте зрозуміти мотивацію авторів постанови. Чи було все ж таки в ній раціональне зерно, чи це був просто політичний хід? Чи не потребує сучасна психологічна практика деяких обмежень (якщо «ні» то чому, якщо «так», то яких саме).

Завдання 7

Серед перелічених нижче положень вибрати ті, які містять: 1) загальні вимоги експериментальних і неекспериментальних методів; 2) вимоги, характерні тільки для експериментальних методів; 3) вимоги, характерні тільки для природного експерименту.

А. Дослідник не втручається в перебіг психічних процесів.

Б. Дослідник сам створює умови для виникнення психічних явищ, які цікавлять його.

В. Здобуваються знання про психіку, що не залежать (жодним чином) від суб'єктивних рис дослідника (таких, як думки, оцінки тощо).

Г. Психіка людини вивчається в процесі її звичної (справжньої) діяльності.

Ґ. Вивчаються об'єктивні чинники та умови, які викликають певне психічне явище.

Завдання 8

Оцініть з погляду методичних вимог до анкети такі дві групи запитань

А. Чи легко Вам просидіти годину, не розмовляючи? Чи охоче Ви позичаєте свої речі? Чи любите Ви похвалитися перед екзаменом, що добре все підготували?

Б. Чи є у вас почуття гумору? Чи не зарозумілий Ви? Чи є точність рисою Вашого характеру? (за Й. Палеєм).

На які запитання відповіді будуть вірогіднішими? Чому?

Завдання 9

Ознайомившись з основними правилами проведення інтерв'ю, виберіть тему та проведіть його у групі.

Метод інтерв'ю — це бесіда, в якій експериментатор за певним планом намагається отримати інформацію про ті питання,

які він вивчає. Інтерв'ю як самостійний метод використовується рідко. На ранніх стадіях дослідження воно дає змогу визначити змінні, а окрім того використовується для контролю даних, отриманих за допомогою інших методів. Інтерв'ю буває стандартизованим (готові сформульовані запитання) і нестандартизованим (дає можливість змінювати форму запитання; наближається до звичайної бесіди). Стандартизоване інтерв'ю застосовують для значної кількості досліджуваних. Вважається, що воно є достовірнішим.

Правила побудови інтерв'ю

1. Необхідно уникати іноземних слів та слів з подвійним значенням.
2. Не використовувати громіздких запитань.
3. Точно вказувати час, місце і контекст, які необхідно врахувати при відповіді.
4. Докладно зазначити всі альтернативи.
5. Якщо інтерв'ю стосується предмета, з яким досліджуваний не знайомий, бажано зробити передмову до інтерв'ю.
6. Запитання можуть бути відкритими і закритими. Відкриті — коли не регламентується розв'язання питання. Закриті — суворо обмежують відповідь і поділяються на дихотомічні — «так» або «ні» й альтернативні — коли дається декілька альтернатив. Інтерв'ю, на відміну від спостереження, відбувається у формі живої бесіди, воно більш гнучке та оперативне.
7. Запитання слід формувати так, щоб не викликати у співбесідника негативних емоцій.
8. Першим запитанням бажано викликати інтерес до теми інтерв'ю.
9. Усі запитання повинні бути логічно пов'язаними.

Завдання 10

Проведіть спостереження за даною схемою та проаналізуйте його результати.

Метод спостереження — метод пізнання дійсності на основі безпосереднього сприймання, завдяки чому можна отримати різноманітну інформацію про досліджуваного. За типами спостереження поділяються на: 1) щоденникові записи, які

ведуться вибірково, лімітовано, фіксуючи нові прояви у поведінці дитини; 2) метод опису зразків поведінки. Здійснюється вибірковий запис окремих моментів, найбільш типових для дитини, найбільш суттєвих для дослідження; 3) метод відбору короткочасних зразків — фіксує увагу експериментатора на вибіркових аспектах поведінки досліджуваного за короткий проміжок часу; 4) метод однопрофільної характеристики — складається план вивчення інтегральних подій, поведінкових проявів однієї даної категорії, наприклад, вибух гніву і т. ін. Деякі з перерахованих методів вимагають схеми дослідження, яка б включала перелік специфічних актів поведінки, а у протоколі фіксуються лише ті, які мали місце при спостереженні.

Метод спостереження є складним інструментом, що вимагає від експериментатора високого професіоналізму і спеціальної підготовки, але у поєднанні з іншими методами дозволяє одержати об'єктивний дослідний матеріал. Він має великі можливості, але, на жаль, його потенціал часто використовується явно недостатньо. По суті всі тестові питальники, про які мова піде нижче, базуються на процедурі спостереження чи, точніше, на його окремому різновиді — самоспостереженні.

Недоліком спостереження є те, що для одержання за його допомогою необхідної достовірної інформації потрібно багато часу, який не завжди є (тестові методики виграють саме за цим критерієм).

Водночас, педагогічна діяльність за своєю сутністю така, що вчителів мимовільно доводиться спостерігати за учнем у різних видах діяльності, в різних ситуаціях спілкування і поведінки, не виділяючи для цього спостереження спеціального часу. Таким чином, специфіка вчительської діяльності знімає недолік спостереження, пов'язаний з часовим фактором. Учителів необхідно лише мати високі професійні уміння точного і різнобічного вивчення особистості в процесі педагогічного спостереження.

Ще одним недоліком спостереження часто називають неможливість за його допомогою чітко структурувати та формалізувати інформацію. Насправді це не так, якщо користуватися конкретними методиками, які базуються на методі спостереження. Прикладом такої методики є «Карта спостережень Скотта», спрямована на вивчення особливостей учнів, дезадаптованих до

умов шкільного життя. До цієї групи відносять два типи учнів: а) які самі відчувають труднощі і створюють труднощі для інших; б) яким важко у школі, але оточуючим вони проблем не завдають.

Карта спостережень Скотта (КС) включає 16 симптомокомплексів (СК) поведінки учнів. У кожному СК зразки поведінки також пронумеровано. При заповненні карти спостережень наявність того чи іншого зразка поведінки позначаються знаком «+», а відсутність — знаком «-». Ці дані заносяться в таблицю 1. Проте зразки поведінки мають різну інформативну питому вагу, а тому при перевеоді первинних емпіричних показників (+, -) в «сири» бали, за одні зразки присвоюється 1 бал, а за інші — 2 бали.

Для цього користуються таблицею переведення первинних емпіричних показників у «сири» бали (табл. 2).

У кожному симптомокомплексі бали за зразки поведінки сумуються. Потім суми «сирих» балів за кожним симптомокомплексом (СК) переводяться у відсоткові показники, які вказують на кількісну вираженість кожного із СК у досліджуваного від максимально можливої вираженості. Перерахування «сирих» балів у відсотки проводиться за табл. 3.

Звичайно числові показники СК мають приблизне значення, а тому при інтерпретації поводитися з ними слід дуже обережно. Методика не стандартизована, тому призначена лише для практичних цілей.

За допомогою **квантилів** числові показники (від 0 до 100%) для кожного СК розділено на 5 інтервалів. Інтервал від 0 до 20% свідчить про настільки слабо виражену якість, що фактично ми маємо справу з якістю, протилежною до названої у СК. Наприклад, слабка вираженість **СК V-НД (неприйняття дорослих)** може говорити про спроби дитини встановити хороші стосунки з дорослим, але незвичними для дорослого діями.

Інтервал від 80% до 100% говорить, що ця якість СК переросла себе і ми маємо справу вже з іншою якістю. Для правильної інтерпретації крайніх інтервалів потрібно мати додаткові відомості.

Інтервали 20 — 40%, 40 — 60% і 60 — 80%, відповідно, вказують на помітну вираженість, сильну вираженість і дуже сильну вираженість якості.

Зміст симптомокомплексів

/ — *НД (недостатньо довіри до нових речей, людей, ситуацій)*. Від 1 до 11 балів — вказує на несуттєві симптоми, від 12 до 17 балів — симптоми явного порушення.

// — *О (ослабленість) — астенія*. Виражається у проявах апатії, зниженого настрою. У більш легкій формі зниження активності чергуються з проявами енергійності. Симптомокомплекс ослабленості говорить про дефіцит енергетичних ресурсів організму дитини, а значить, про низькі можливості прояву її активності. Симптоми з показниками 9 — 20 балів свідчать про більш виражену депресію.

/// — *3 (замкненість у собі)*. Уникання контактів з людьми. Захисна установка по відношенню до контактів з людьми, неприйняття почуття любові.

IV — ТД (тривога з приводу прийняття дорослими та відсутності інтересу з їх боку). Тривожність і невпевненість дитини відносно того, чи цікавляться нею дорослі, чи люблять її. Симптомокомплекс ТД виявляє тривожні надії, прагнення, спроби учня, спрямовані на встановлення і збереження хороших стосунків з дорослими. Симптоми в 1 — 6 балів свідчать про те, що дитина прагне переконатися, чи сприймають і люблять її дорослі; симптоми в 7 — 10 балів вказують, що дитина привертає до себе увагу та надмірно прагне завойовувати любов дорослого. Симптоми в 11 — 16 балів вказують значну тривогу з приводу прийняття себе дорослими.

V — НД (неприйняття дорослих). Вияви різних форм неприйняття дорослих: від уникання вчителів, підозрілості, до неконтрольованої ворожості. Симптоми 1 — 4 бали означають, що дитина проявляє різні форми неприйняття дорослих, які можуть бути зародком ворожості чи депресії. Симптоми 5 — 9 балів — вказують, що дитина ставиться до дорослих то вороже, то домагається від них хорошого ставлення. Симптоми 10 — 17 балів характеризують відкриту ворожість, яка проявляється в асоціальній поведінці, а симптоми 18 — 24 вказують на повну, некеровану, звичну ворожість.

VI — ТР (тривога з приводу прийняття однолітками). Тривожність і невпевненість учнів у тому, чи люблять їх інші діти, чи виявляють до них інтерес. Це ті ж тенденції, що і в НД, але по відношенню до однолітків. Часом вони можуть приймати форми відкритої ворожості. Усі симптоми однаково важливі.

VII—А (асоціальність). Недолік соціальної нормативності. Хоча при сильній вираженості (82% і більше) можуть мати місце вияви анти-соціальної поведінки. Слабка вираженість СК-А (14% і менше) може бути тоді, коли моральні уявлення учня вищі, ніж моральні вимоги, які ставить до нього школа. СК-А пов'язаний з невпевненістю у схваленні дорослими, яка виявляється у різних формах негативізму. Симптоми в 1—5 балів вказують на відсутність прагнення сподобатися дорослим, байдужість і відсутність зацікавленості в хороших стосунках з ними. Симптоми 5—9 балів у дітей старшого віку можуть вказувати на певну міру незалежності. Симптоми 10—16 балів виявляють відсутність моральної «щепетильності» у дрібницях.

VIII—КД (конфліктність з дітьми). Вороже ставлення до інших дітей — від ревнивого суперництва до відкритої ворожості.

IX—Н(непосидючість, невгамовність). Нетерплячість, непристосованість до роботи, яка вимагає терпіння, концентрації уваги, роздумів. Уникання тривалих зусиль.

X—ЕН(емоційне напруження, емоційна незрілість). Ознака запізнілого емоційного розвитку, що веде, в умовах школи, до емоційного перенапруження (стресів). Прояви інфантильності в мовленні, поведінці; тривожність, схильність до плаксивості. Симптоми в 1—5 балів свідчать про емоційну незрілість, 6—7 балів — про серйозні форми емоційного напруження, 8—10 балів — про можливі пропуски занять і непунктуальність.

XI—НС(невротичні симптоми). Включають ознаки неврозу, переважно нав'язливо-невротичні стани: часте моргання, обгризання нігтів, смоктання пальців і т. д., а також неврози страхів («слова з нього не витягнеш», говорить плутано).

XII—С(середовище). Містить кілька зовнішніх ознак — сигналів того, що дитина росте в несприятливому середовищі, перш за все, сімейному.

XIII—РР(розумовий розвиток). Констатує рівень відставання у навчанні та оцінку загального враження, яке справляє рівень розумового розвитку дитини.

XIV—СР(сексуальний розвиток). Фіксує загальну оцінку, яку дає учитель темпам і спрямованості статевого розвитку.

XV—Х(хвороба). Містить зовнішні ознаки, за якими можна визначити захворювання в дитини, хоча вони і не дозволяють поставити точний діагноз.

XVI—Ф(фізичний розвиток). Привертає увагу до відхилень у конституційному розвитку. Слабкий зір і слух.

Карта спостережень

I

1. Розмовляє з учителем лише тоді, коли знаходиться з ним наодинці.
2. Плаче, коли йому роблять зауваження.
3. Ніколи не пропонує нікому допомоги, але охоче надає її, якщо його про це просять.
4. Позиція підлеглого (погоджується займати не завжди сприятливі позиції, наприклад, під час гри бігає за м'ячем, у той час коли інші спокійно на це дивляться).
5. Надто тривожний, щоб бути неслухняним.
6. Говорить неправду від страху.
7. Любить, коли до нього проявляють симпатію, але не прагне її заслужити.
8. Ніколи не приносить учителям квітів чи інших подарунків.
9. Ніколи не приносить і не показує вчителеві знайдені ним речі, хоча його товариші це роблять.
10. Має лише одного хорошого друга та переважно ігнорує інших хлопчиків (дівчаток) у класі.
11. Хочє бути поміченим до того, як привітається з учителем.
12. Не підходить до вчителя з власної ініціативи.
13. Надто сором'язливий, щоб попросити про що-небудь (про допомогу наприклад).
14. Легко нервується, плаче, червоніє, якщо йому задають запитання.
15. Легко ухиляється від активної участі у грі.
16. Говорить невиразно, особливо під час привітання.
17. Дуже мало розмовляє, «слова з нього не витягнеш».

II

1. Під час відповіді на уроці інколи старанний, а іноді неухажливий.
2. Залежно від самопочуття або просить про допомогу (при виконанні навчальних завдань), або ні.
3. Старанність у навчанні змінюється щоденно.
4. В іграх іноді активний, а іноді апатичний.
5. Часом виявляє відсутність інтересу у вільний від навчання час.
6. При виконанні ручної роботи інколи дуже старанний, інколи абсолютно ні.
7. Нетерплячий, втрачає інтерес до роботи по мірі її виконання.

8. Якщо спровокувати, стає неконтрольовано агресивним.
9. Може працювати наодинці, але має недостатньо енергії.
10. У ручній роботі виявляє недостатньо фізичних сил.
11. Млявий, безініціативний у класі.
12. Апатичний, пасивний, неуважний.
13. Виявляє раптові зниження енергії.
14. Рухи сповільнені.
15. Надто апатичний, щоб чим-небудь перейматися, а тому ні до кого не звертається за допомогою.
16. Погляд «тупий» і «байдужий».
17. Завжди ледачий і апатичний в іграх.
18. Часто мріє вголос.
19. Говорить невиразно, бурмотить.
20. Викликає жалість (пригнічений, нещасний), рідко сміється.

III

1. Абсолютно ніколи ні з ким не вітається.
2. Не реагує на привітання.
3. Не реагує приязно і доброзичливо на інших людей.
4. Уникає розмов («замкнений» у собі).
5. Мріє і займається чимось іншим, а не шкільними заняттями (живе в іншому світі).
6. Абсолютно не зацікавлений у роботі руками.
7. Не виявляє інтересу до колективних ігор.
8. Уникає інших людей.
9. Тримається на відстані від дорослих, навіть тоді, коли в чомусь підозрюється.
10. Абсолютно ізолюється від інших дітей (до нього неможливо наблизитися).
11. Створює враження дитини, яка абсолютно не помічає інших людей.
12. У розмові тривожний і збивається з теми розмови.
13. Нагадує «нашорошену тварину».

IV

1. Охоче виконує свої обов'язки.
2. Виявляє надмірне бажання вітатися з учителем.
3. Надто балакучий, набридає своїми розмовами.
4. З великим бажанням дарує вчительці квіти чи інші подарунки.

5. Часто приносить і показує вчителеві знайдені ним речі, предмети, книги і т. д.
6. Надмірно прихильний до вчителя.
7. Перебільшено багато розповідає вчителеві про свої заняття в сім'ї.
8. «Підлизується», намагається сподобатись учителеві.
9. Завжди знаходить привід зайняти вчителя собою.
10. Постійно потребує допомоги й контролю вчителя.
11. Домагається симпатії вчителя. Підходить до нього з різними дрібними справами і скаргами на товаришів.
12. Прагне «монополізувати» вчителя (займати його виключно своєю персоною).
13. Розповідає фантастичні, вигадані історії.
14. Намагається зацікавити дорослих своєю особою, але не докладає зі свого боку жодних зусиль у цьому напрямі.
15. Надмірно стурбований тим, щоб зацікавити собою дорослих і завоювати їх симпатії.
16. Повністю «ухиляється», якщо його зусилля не мають успіху.

V

1. Постійно змінюється настрій.
2. Виключно нетерплячий, окрім тих випадків, коли знаходиться в «хорошому» настрої.
3. Проявляє настирливість і впертість у ручній роботі.
4. Часто має поганий настрій.
5. При відповідному настрої пропонує свою допомогу чи послуги.
6. Часом дуже сердечний, часом байдужий, коли просить учителя про що-небудь.
7. Інколи прагне привітатися з учителем, а інколи уникає цього.
8. Може виявляти злість чи підозрілість у відповідь на привітання.
9. Часом привітний, а інколи в поганому настрої.
10. Дуже непостійний у поведінці, інколи справляє враження людини, що навмисно погано виконує роботу.
11. Псує суспільну і приватну власність (у школі, у будинках, садах, у громадському транспорті).
12. Вульгарна мова, оповідання, вірші, малюнки.
13. Підозрілий, особливо коли захищається від звинувачень на його адресу.
14. Буркоче під ніс, коли чимось не задоволений.

15. Буркоче негативну позицію, якщо йому роблять зауваження.
16. Часом бреше спонтанно, не задумуючись.
17. Час від часу краде гроші, солодоші, цінні речі.
18. Завжди на щось претендує і завжди вважає, що несправедливо покараний.
19. Дикий погляд. Дивиться з-під лоба.
20. Дуже неслухняний, не дисциплінований.
21. Агресивна позиція (кричить, погрожує, застосовує силу).
22. Найохочіше приятелює з так званими «підозрілими типами».
23. Часто краде гроші, солодоші, цінні папери.
24. Поводить себе непристойно.

М

1. «Грає героя», особливо коли йому роблять зауваження.
2. Не може стриматися, щоб не грати перед оточуючими.
3. Виявляє схильність «прикидатися дурником».
4. Занадто сміливий (ризидує без необхідності).
5. Турбується про те, щоб завжди бути у згоді з більшістю. Нав'язується іншим, ним легко керувати.
6. Любить бути в центрі уваги.
7. Грає виключно чи майже виключно зі старшими за себе дітьми.
8. Намагається зайняти відповідальну посаду, не боїться, що не справиться з нею.
9. Хвалиться перед іншими дітьми.
10. Блазнює (корчить клоунські міни).
11. Шумно поводить себе, коли вчителя немає в класі.
12. Одягається з викликом, яскраво, перебільшено.
13. З пристрасстю псує громадську власність.
14. Дурні випадки в класі.
15. Наслідуює хуліганські вчинки інших.

МІ

1. Не зацікавлений у навчанні.
2. Працює в школі лише тоді, коли над ним «стоять», або коли його примушують працювати.
3. Працює поза школою лише тоді, коли його контролюють або примушують.
4. Проявляє байдужість при відповіді на запитання учителя.
5. Ніколи не просить про допомогу, хоча і не сором'язливий.

6. Ніколи добровільно не береться ні за яку роботу.
7. Не виявляє зацікавленості ні у схваленні, ні в несхваленні з боку дорослих.
8. Мінімальні контакти з учителем, хоча з іншими людьми вони нормальні.
9. Уникає вчителя, але розмовляє з іншими людьми.
10. Списує домашні завдання в інших.
11. Бере чужі книги без дозволу.
12. Егоїстичний, любить інтриги, псує іншим дітям ігри.
13. Хитрий, непорядний (в іграх з іншими дітьми).
14. Поганий спортсмен (грає лише для особистої вигоди, обманює в іграх).
15. Не може прямо дивитися в очі іншому.
16. Потайливий і неприязний (підозрює, що партнер по спілкуванню щось про нього знає).

VIII

1. Заважає іншим дітям в іграх, підсміюється над ними, любить їх лякати.
2. Інколи дуже неприязний по відношенню до тих дітей, які не належать до тісного кола його спілкування.
3. Набридає іншим дітям, чіпляється до них.
4. Свариться, ображає інших дітей.
5. Прагне своїми зауваженнями створити певні труднощі в інших дітей.
6. Ховає чи знищує предмети, які належать іншим дітям.
7. Знаходиться переважно в поганих стосунках з іншими дітьми.
8. Набридає більш слабким дітям.
9. Інші діти його не люблять чи навіть не терплять.
10. Б'ється невідповідним чином (кусається, дряпається, використовує небезпечні предмети як зброя бійки).

IX

1. Дуже неохайний.
2. Відмовляється від контактів з іншими дітьми неприємними для них способами.
3. У ручній роботі легко капітулює.
4. Абсолютно не володіє собою в іграх.
5. Не пунктуальний, не стандартний. Часто забуває або губить олівці, книги, інші предмети.

6. «Нерівний», безвідповідальний, коли працює руками.
7. Нестараний у навчальній діяльності.
8. Надто неспокійний, щоб працювати наодинці.
9. Не може бути уважним у класі або довго на чомусь зосереджуватися.
10. Не знає, що з собою робити. Ні на чому не може зупинитися, хоча б на відносно тривалій час.
11. Надто неспокійний, щоб запам'ятати вказівки чи зауваження дорослих.

X

1. Грається іграшками, які надто дитячі для його віку.
2. Любить ігри, але швидко втрачає інтерес до них.
3. Надто інфантильний у мові.
4. Надто незрілий, щоб прислуховуватися і виконувати вказівки.
5. Грається виключно або переважно з меншими за себе дітьми.
6. Надто тривожний, щоб на щось відважитися.
7. Інші діти докучають йому (він є «козлом відпущення»).
8. Кілька разів прогулював уроки.
9. Часто запізнюється.
10. Прогулює окремі уроки.
11. Неорганізований, розхлябаний, незібраний.
12. У класі поводить себе ізольовано.

XI

1. Заїкається, затинається, «слова з нього не витягнеш».
2. Говорить нелогічно, мова невпорядкована.
3. Часто моргає.
4. Робить хаотичні рухи руками. Проявляються різні «тіки».
5. Гризе нігті.
6. Ходить підстрибуючи.
7. Смокче палець (старше 10 років).

XII

1. Часто відсутній у школі — півдня чи цілий день.
2. Не ходить до школи по кілька днів.
3. Батьки свідомо брешуть щоб виправдати відсутність дитини у класі.
4. Вимушений залишатися вдома, щоб допомагати батькам.
5. Неохайний, «бруднуля».

6. Виглядає як при недоїданні.
7. Некрасивий порівняно з іншими дітьми.

XIII

1. Дуже відстає у навчанні.
2. Розумовий розвиток значно нижчий, ніж в однолітків.
3. Абсолютно не вміє читати.
4. Має значні недоліки в знанні математики.
5. Абсолютно не розуміє арифметики.
6. Інші діти сприймають його як дурника.
7. Просто дурний.

XIV

1. Дуже ранній сексуальний розвиток, інтерес до протилежної статі.
2. Затримка статевого розвитку.
3. Виявляє розбещені, збочені нахили.

XV

1. Неправильне дихання.
2. Часті простуди.
3. Часті кровотечі з носа.
4. Дихає через рот.
5. Схильність до захворювання вух.
6. Схильність до шкіряних захворювань.
7. Скаржиться на часті болі у шлунку та нудоту.
8. Часті головні болі.
9. Схильність надмірно бліднути або червоніти.
10. Болючі, набряклі почервонілі повіки.
11. Дуже холодні руки.
12. Косоокість.
13. Погана координація рухів.
14. Неприродні пози тіла.

XVI

1. Поганий зір.
2. Слабкий слух.
3. Надто малий зріст.
4. Надмірна повнота.
5. Інші специфічні особливості конституції.

Модуль II. ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ:

а) пізнавальна сфера людини

Тема 1 • Відчуття

Завдання 1

З наведених прикладів виберіть такі, де описано прояви відчуттів, і дайте обґрунтування своєї відповіді.

А. Дівчинка чотирьох років знайшла табель-календар. Показуючи на число три, каже: «Зіна тут написано». Потім у числах 13, 23 знову знаходить цю цифру і повторює: «І тут Зіна. І тут» (за М. Басовим).

Б. У дитячому садку дітям дають кілька пробірок однакової форми з розчинами різних кольорів. Потім показують розчин синього кольору і просять знайти такий самий.

В. У дитячому садку проводиться гра в лото. На картках зображено десять предметів. Діти повинні відшукати в себе на картці зображення певного предмета.

Г. У дитячому садку дітям дають п'ять брязкалець, однакових на вигляд, але з різним звуком. Дитина вислуховує звук одного такого брязкальця і повинна знайти такий самий за звуком.

Ґ. Учитель пропонує учням 1-го класу порівняти дві величини: п'ять і три. Учень відповідає: п'ять не дорівнює трьом, а більше від трьох на два; три менше від п'яти на два».

Д. Учні зосереджено виконують контрольну роботу. Несподівано за вікном пролунали пронизливі й гучні сигнали автомобіля. Багато хто кинув писати.

Завдання 2

Чим пояснити послідовність зміни чутливості?

Після ураження сірої речовини спинного мозку спостерігають зміну шкірної чутливості відповідної частини тіла: спершу зникає больове відчуття, потім відчуття тепла і холоду і, нарешті, тактильна чутливість.

Завдання 3

Деякі люди отримують задоволення від вживання гострих спецій (хрену, гірчиці тощо), які, очевидно, впливають на больові подразники.

1. Чи виникає відчуття задоволення при нижньому абсолютному порозі чутливості?

2. Чи виникає воно при верхньому абсолютному порозі чутливості?

Завдання 4

Яка закономірність відчуттів проявляється у кожному з наведених прикладів?

- А. Тривалий неприємний запах перестає відчуватися.
- Б. Після занурення руки у холодну воду подразник, нагрітий до 30 градусів за Цельсієм, сприймається як теплий, хоча його температура нижча за нормальну температури шкіри на руці.
- В. Після слабкого (близького до порогового) подразнення ока одним кольором чутливість ока до іншого, додаткового кольору виявляється впродовж тривалого часу підвищеною.
- Г. Під впливом смаку цукру знижується кольорова чутливість до оранжево-червоних променів.
- Ґ. Під впливом попереднього подразнення ока червоним кольором чутливість зору в темноті зростає.
- Д. Під впливом деяких запахів (гераніолу, бергамотової олії) спостерігається загострення слухової чутливості.
- Е. Повсякденне життя та експерименти свідчать, що місце почутого звуку для нас, як правило, зміщується в напрямку до об'єкта, який ми бачимо і який може видавати звук (наприклад, під час сприйняття озвучених кінокартин) (за С. Кравковим).

Завдання 5

Яка закономірність відчуттів проявляється в кожному з наведених прикладів?

- А. Побувши у приміщенні, людина незабаром перестає відчувати запах горілого, хоча новоприбула виразно відчуває його.
- Б. О. М. Скрябін та М. А. Римський-Корсаков мали кольоровий слух, тобто чули звуки, забарвлені в різні кольори.
- В. Орієнтування сліпоглухих у довколишньому просторі спирається переважно на відчуття — нюхові, рухові, вібраційні та відчуття дотику.
- Г. Після обтирання обличчя холодною водою гострота зору пілота-спостерігача підвищилася.
- Ґ. Від посилення освітлення в залі звуки, що линули зі сцени, стали здаватися глядачам голоснішими.

Нижче під відповідними номерами дано відповіді на поставлене до завдання запитання. Виберіть той номер відповіді, в якому всі явища зазначено правильно.

1. а) зміна нюху; б) взаємодія аналізаторів; в) сенсibilізація; г) сенсibilізація; г) синестезія.
2. а) адаптація; б) синестезія; в) специфічна сенсорна організація; г) сенсibilізація; г) сенсibilізація.
3. а) адаптація; б) специфіка абсолютного слуху; в) тренування чутливості; г) сенсibilізація; г) синестезія.

Завдання 6

На підставі досліджень встановлено, що температура приміщень, стіни яких пофарбовано в «холодні» тони (сині, зелені, сірі), сприймається людиною на 3-5 градусів нижчою, ніж вона є насправді. Ураховуючи це, для стін деяких службових приміщень (у гарячих цехах, машинних відділеннях тощо) було спеціально підібрано фарби «холодних» відтінків.

Яку закономірність відчуттів встановлено у цих дослідженнях?

Завдання 7

7. Що спільного в наведених прикладах?

2. Про яку закономірність відчуттів тут ідеться?

А. Заходячи в темну кімнату, дитина вимовляє слово «темно», як правило, якомога нижчим голосом. Назви маленьких предметів вимовляються дітьми, як правило, вищим голосом, ніж назви великих речей.

Б. Ми часто вживаємо і добре розуміємо зміст таких виразів як «гострий смак», «солодкі звуки», «важкі фарби», «пишна музика», «кислий запах», «холодний колорит картини» тощо.

Завдання 8

У низці досліджень встановлено, що тактильна і кінестезична чутливість правої і лівої руки у людини розвинена неоднаково. Наприклад, кінестезія правої руки розвинена більше в тих, у кого права рука основна, а тактильна чутливість переважає тоді в лівій.

Яке припущення про причини цього можна зробити?

Виберіть правильну відповідь:

- а) вроджені особливості аналізаторів;
- б) диференціація і спеціалізація відчуттів під впливом діяльності;
- в) взаємодія органів чуття;
- д) адаптація органів чуття до мінливих умов.

Завдання 9***Яка закономірність лежить в основі описаного факту?***

Було проведено дослідження, яке встановило вплив тренування на розпізнавання силуетів, що сприймалися під дуже малим кутом зору. Якщо в перший день досліджувані правильно розпізнавали силуети з максимальної відстані 6 м, то після семиденних вправ вони могли вже розпізнавати форми з такою самою точністю з відстані в 22 м (за С. Кравковим).

Завдання 10

Зазначте, від яких умов залежить підвищення чутливості в кожному поданому тут прикладі.

А. Текстильники, що спеціалізують на виробництві чорних тканин, розрізняють до 40 відтінків чорного кольору там, де око людини-неспеціаліста розрізняє 2-3 відтінки.

Б. У людей, що займаються музикою, спостерігається помітне підвищення чутливості до розрізнення тону.

В. У дегустаторів виробляється виняткова чутливість відповідних аналізаторів.

Г. Сліпоглухоніма дівчина за запахом розрізняє, хто увійшов до кімнати; впізнає, чи читала вона цю газету; слухає музику, поклавши руки на кришку рояля.

Ґ. Цирковий актор упевнено йде по високо натягнутій дротині, виконуючи різноманітні танцювальні рухи.

Д. Скрипковий майстер за звуком скрипки впізнає її «паспорт»: де, коли, хто її виготовив.

Е. На відчутті дотику руки ґрунтується все навчання сліпих і сліпоглухих. Сприйняття пальцями опуклого шрифту слугує одним з головних засобів розумового і загального культурного розвитку таких людей.

Завдання 11***Поясніть, яка закономірність лежить в основі описаного факту?***

Люди, що не розрізняють кольорів, і люди, які мають понижене відчуття кольору, тривалий час не помічають свого дефекту. Дальтон, наприклад, не знав про свій дефект до 26 років (за С. Кравковим).

Завдання 12

Якщо уражені зір і слух, практичного значення набуває вібраційна чутливість. Завдяки високій розвиненості вібраційної чутливості, сліпоглухонімі здалеку чують наближення автомашини

чи інших видів транспорту. Так само через вібраційне відчуття сліпоглухонімі дізнаються, коли хто-небудь заходить до них у кімнату.

7. Чому у сліпоглухонімих високо розвинене вібраційне відчуття?

2. Яку роль у роботі аналізаторів воно виконує?

Методики дослідження відчуттів

«Дослідження ролі відчуттів у пізнавальній діяльності людини»

Мета дослідження: встановити особливості відчуттів при тактильному розпізнаванні предметів.

Матеріали для обладнання: набір дрібних предметів для тактильного розпізнавання (ключ, вата, кнопка тощо), пов'язка на очі, секундомір.

Процедура дослідження

Дослідження тактильних відчуттів складається з двох серій і проводиться індивідуально.

Завдання першої серії: встановити особливості тактильних відчуттів (за словесним описом досліджуваного), викликаних предметами з набору під час почергового доторкання їх до нерухомої долоні.

Перед першою серією досліджуваному зав'язують очі й дають відповідну інструкцію.

Інструкція досліджуваному у першій серії: «Поверніть руку долонею догори. На долоні під час нашого дослідження Ви будете відчувати деякі впливи. Нічого не торкаючи рукою, дайте словесний звіт про ті відчуття, які будуть у вас виникати. Про все, що будете відчувати, говоріть уголос».

Експериментатор послідовно надає предмети для тактильного розпізнавання їх досліджуваним. Час контакту з кожним із них — 10 секунд. Після цього предмет забирають з руки, а в протоколі робиться запис словесного звіту досліджуваного.

Завдання другої серії: встановлення особливостей тактильних відчуттів за словесним описом досліджуваного, коли предмети почергово кладуться на його долоню і дозволяється їх обстеження Цією ж рукою. Друга серія дослідження проводиться через дві-чотири хвилини після першої. У другій серії, як і в першій, досліджуваному зав'язують очі і перед тим, як надати предмети набору, дають інструкцію.

Інструкція досліджуваному у другій серії: «Простягніть руку Долонею догори. Під час нашого дослідження Ви будете відчувати

деякі впливи. Вам дозволяється рухати рукою. Дайте словесний звіт про ті відчуття, які будуть виникати при цих впливах і рухах долоні руки».

У другій серії експериментатор надає ті ж предмети з набору, зберігаючи послідовність та тривалість тактильного розпізнавання (10 секунд) і записуючи словесний звіт досліджуваного до протоколу.

Протокол дослідження обох серій експерименту доцільно розмістити на одному загальному бланку

Після виконання обох серій досліджуваний робить самозвіт про те, як він орієнтувався у впливах на долоню руки; коли було легше розпізнавати предмети, а коли складніше?

Досліджуваний		Дата		
Експериментатор		Час		
№п/п	Предмети	Словесний звіт		
		У першій серії	У другій серії	Примітки
1. Ключ				
2. Вата				
3...				
4...				

Опрацювання та аналіз результатів

Мета опрацювання результатів — визначити кількість та якість відчуттів, що дали змогу адекватно розпізнати предмет. Кількість названих відчуттів у першій та у другій серіях буде вважатися показниками розпізнавання: П.1 та П.2.

Аналізуючи результати, слід порівнювати величини показників тактильного розпізнавання у першій та у другій серіях і звертати увагу на те, що розпізнавання впливів, котрі ідуть від предметів, якісно відрізняються. Як правило, у першій серії досліджувані роблять звіт про окремі властивості предметів, за якими намагаються його визначити і назвати. У другій серії, коли є можливість використати обстежування рукою, діє тактильне сприйняття, тому більшість досліджуваних спочатку називають предмет, а потім роблять словесний опис властивостей цього предмета.

Дослід із закритими чи зав'язаними очима можна використувати як спосіб відпочинку після тривалого читання або роботи на комп'ютері. Свідоме застосування цього способу допоможе переключити увагу і в разі емоційного напруження.

Тема 2. Сприймання

Завдання 1

Спробуйте довести, що...

- а) ілюзії сприйняття не можуть слугувати аргументом на користь непізнаваності світу;
- б) сприймання людини не є дзеркальною копією того, що існує довкола неї;
- в) сприйняття людини суб'єктивне;
- г) образи сприйняття однієї людини безпосередньо не доступні свідомості іншої;
- г) лише сприймання недостатньо для адекватного відображення дійсності;
- д) процеси сприймання мають свою фізіологічну основу діяльність мозку.

Завдання 2

Який недолік дитячого сприйняття тут проявляється ?

На малюнку трирічної дитини схематично зображено людину: носа і вух немає, виділені рот і язик зображено поза обличчям, а язик, до того ж, — поза ротом (за Л. Рубінштейном).

Завдання 3

Чи можете ви побачити зображення двох жінок — похилого віку і молоду? (Рис. 1).

Рис. 1.

Яку фігуру Ви бачите: випуклу чи ввігнуту ? (Рис. 2)
Знайдіть на малюнку обличчя і дерево (Рис. 3)

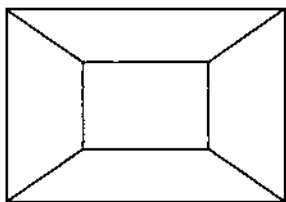

Рис. 2.

Рис. 3.

Завдання 4

Вдивіться в діаграму трьох дівчаток. Як ви гадаєте, яка з них вища? Яка нижча? (Рис. 4). А тепер, коли ви визначили це, перевірте себе. Виміряйте кожну з них на малюнку лінійкою! Зрозуміли, в чому ваша помилка?

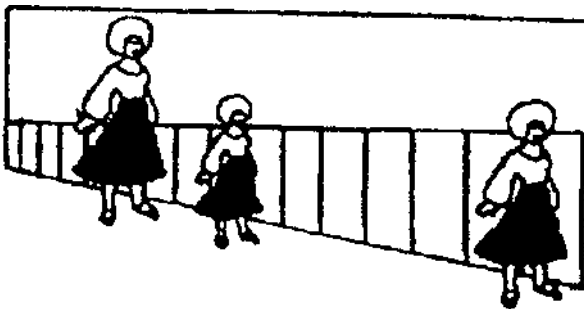

Рис. 4.

Завдання 5

Які, паралельні чи горизонтальні, лінії розміщені на площині? (Рис. 5).

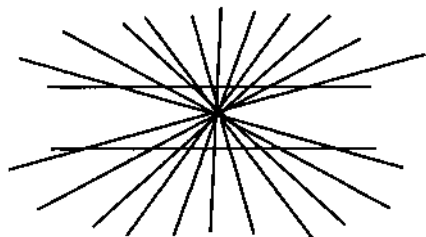

Рис 5.

Завдання 6

Яка із горизонтальних ліній довша? (Рис. 6) Перевірте за лінійки.

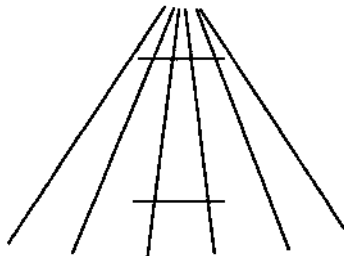

Рис 6.

Методики дослідження сприймання

«Дослідження сприймання часу»

Мета дослідження: визначити ступінь точності сприймання коротких проміжків часу.

Матеріал та обладнання: секундомір і таблиця-протокол дослідження.

Процедура дослідження

Дослідження сприймання часу проводиться в парі (досліджуваний і експериментатор) і передбачає десять послідовних кроків, у кожному з яких досліджуваному пропонують визначити проміжок часу без підрахунку і використання годинника. Правильність оцінки проміжку часу експериментатор визначає за допомогою секундоміра. Проміжки часу можуть бути наступними: 30 с, 60 с, 120 с тощо.

Інструкція досліджуваному: «Вам буде запропоновано, не користуючись годинником і не рахуючи про себе, визначити заданий відтинок часу. Сигналом початку сприймання часу буде удар олівцем по столу, а завершення — піднімання руки чи команда «Стоп!».

У таблиці-протоколі експериментатор записує заданий для визначення відтиноків часу і названий досліджуваним.

Відтинок часу, запропонований для оцінки, позначається у графі С у секундах; фактичний час, також у секундах, — у графі А.

Таблиця-протокол дослідження сприймання коротких проміжків часу

Інтервал оцінки часу С	Фактичний час А
30 с	
60 с	

Опрацювання результатів

Точність оцінки часу визначається для кожного досліду окремо за формулою:

$$K = A/C \times 100,$$

де K — коефіцієнт точності оцінки часу;

A — фактичний часовий інтервал;

C — часовий інтервал, запропонований для оцінки.

Аналіз результатів

Під час аналізу результатів дослідження важливо визначити, в якому співвідношенні до 100% (менше чи більше), перебувають коефіцієнти точності оцінки часу досліджуваного. Якщо в усіх випадках досліджуваний має коефіцієнт, більший за 100%, то часові відрізки він недооцінює. Якщо його коефіцієнти значно менші за 100%, то часові відрізки він переоцінює. Чим ближчі коефіцієнти до 100% (наприклад, 80% — 110%), тим вища точність оцінки коротких проміжків часу.

«Дослідження пізнавального контролю під час сприймання»

Мета дослідження: визначити властивості пізнавального контролю при його впливі на процес зорового сприймання.

Матеріал та обладнання: три таблиці — кожна розміром зі стандартний аркуш паперу. На першій таблиці чітко написано слова, які означають назви чотирьох основних кольорів: червоний, синій, зелений і жовтий. На другій таблиці зображено різнокольорові зірки тих же основних кольорів, якими ці назви написано. На третій таблиці написані назви кольорів, але чорнилом, яке не відповідає назві кольору. Слово «червоний» написано жовтим чорнилом, слово «синій» — зеленим, слово «зелений» — жовтим, а слово «жовтий» — червоним. В обладнання входить секундомір.

Процедура дослідження

Дослідження складається з трьох серій, перед кожною з яких досліджуваному дається відповідна інструкція.

Серія №1

Інструкція: «Якомога швидше прочитайте слово на таблиці, яку Вам буде показано. Час зчитування слів фіксується секундоміром. Якщо все зрозуміло і немає запитань, приготуйтеся читати слова. Починаємо!». Після команди «Починаємо!» експериментатор показує першу таблицю і фіксує час, затрачений на прочитання слів досліджуваним.

Серія №2

Другу серію проводять безпосередньо після першої серії.

Інструкція: «Вам буде показано таблицю із зображенням зірок. Якомога швидше назвіть кольори цих зірок. Приготуйтеся. Починаємо!»

Затрачений на відповідь час експериментатор фіксує так, як і в першій серії.

Серія № 3

Третю серію проводять одразу після другої серії.

Інструкція: «Вам буде показано таблицю з написаними на ній словами. Якомога швидше назвіть колір чорнила, яким написано ці слова. Якщо все зрозуміло, приготуйтеся, починаємо!» Досліджуваному показують третю таблицю і фіксують час, за який він встигає назвати колір чорнила, яким написано ці слова.

Опрацювання результатів

Результатами цього дослідження є показники часу виконання досліджуваним завдань кожної серії: T1, T2, T3. Для визначення впливу пізнавального контролю на зорове сприйняття треба вирахувати величину показника інтерференції за формулою: $P = T3 - T2$, де T2 і T3 — показники часу виконання завдань відповідних серій.

Пізнавальний контроль при зоровому сприйнятті виступає умовою виконання завдань спостереження. Його функціонування робить сприймання довільним і наближає перцептивні процеси до мисленневих.

Пізнавальний контроль, що актуалізується в даному дослідженні, необхідний для переборювання інтерференції зорового сприймання першої серії, в якій досліджуваний читав слова, і другої серії, в якій він називав колір зірок. Чим більша часова різниця виконання досліджуваним третьої і другої серій (P), тим більша інтерференція, а, отже, тим більша вузькість, ригідність пізнавального контролю у сприйманні. І, навпаки, чим ближчий показник P до нуля, тим об'ємніший, гнучкіший вплив пізнавального контролю.

Показник інтерференції, тобто негативного попереднього і подальшого впливу на процес виконання завдання, відображає незалежність функції навчання і зорового сприйняття. З виявленням ригідності потрібно дослідити властивості мислення і розробити комплекс розвиваючих вправ, які б дозволили змінити когнітивний стиль особистості.

«Визначення домінуючого типу сприймання за роботою провідних аналізаторів»

Мета: визначити, які з відчуттів найшвидше реагують на подразники в момент їх безпосередньої дії на аналізатори.

Інструкція: відповідайте на запитання «згодні» чи «не згодні». У таблиці обведіть кружечком ті запитання, на які дали відповідь «згодний(на)».

Тип А (зоровий аналізатор)	1, 5, 8, 10, 12, 14, 19, 21, 23, 27, 31, 32, 39, 40, 42, 45
Тип В (дотик, смак, нюх)	3, 4, 9, 11, 16, 18, 22, 25, 28, 29, 30, 35, 38, 41, 44, 47
Тип С (слуховий аналізатор)	2, 6, 7, 13, 15, 17, 20, 24, 26, 33, 34, 36, 37, 43, 46, 48

Текст

1. Люблю спостерігати за хмарами і зірками.
2. Часто наспівую собі під ніс.
3. Не визнаю незручну моду.
4. Обожаю ходити в сауну.
5. В автомобілі для мене важливий колір.
6. Упізнаю по кроках, хто зайшов до кімнати.
7. Мене розважає копіювання діалектів.
8. Багато часу присвячую своїй зовнішності.
9. Люблю масаж.
10. Коли є вільна хвилина, люблю роздивлятися людям.
11. Погано себе почуваю, коли не насолоджуюся ходюю.
12. Дивлячись на сукню (костюм) у вітрині магазину, я переконана, що мені в ній буде добре.
13. Коли почую стару мелодію, до мене повертається минуле.
14. Часто читаю під час їжі.
15. Дуже часто говорю по телефону.
16. Я схильний(а) до повноти.
17. Надаю перевагу прослуховуванню розповіді, аніж самостійному читанню.
18. Після поганого дня мій організм у напруженні.
19. Із задоволенням і дуже багато фотографую.
20. Довго пам'ятаю, що мені сказали друзі і знайомі.
21. З легкістю віддаю гроші за квіти, тому що вони прикрашають життя.
22. Увечері люблю приймати гарячу ванну.
23. Намагаюся записувати свої власні справи.
24. Часто розмовляю сам(а) з собою.
25. Після тривалої їзди в машині довго прихожу до тями.
26. Тембр голосу багато про що говорить мені про людину.
27. Дуже часто оцінюю людей за манерою одягатися.
28. Люблю потягатися, виправляти кінцівки, розминатися.
29. Занадто тверде чи м'яке ліжко — це для мене мука.

30. Мені нелегко знайти зручне взуття.
31. Дуже люблю ходити в кіно.
32. Упізнаю обличчя навіть через роки.
33. Люблю ходити під дощем, коли краплини стукають по парасольці.
34. Умію слухати те, що мені говорять.
35. Люблю танцювати, а у вільний час займатися спортом чи гімнастикою.
36. Коли чую цокіт годинника, не можу заснути.
37. У мене якісна стереоапаратура.
38. Коли чую музику, починаю відбивати такт ногою.
39. На відпочинку не люблю оглядати пам'ятники архітектури.
40. Не виношу розгардіаш.
41. Не люблю синтетичних тканин.
42. Вважаю, що атмосфера в кімнаті залежить від освітлення.
43. Часто ходжу на концерти.
44. Один потиск руки багато чого може сказати про особистість.
45. Охоче відвідую галереї і виставки.
46. Серйозна дискусія — це захоплююча справа.
47. Через дотик можна сказати значно більше, ніж словами.
48. У шумі не можу зосередитися.

Опрацювання результатів

Тепер підрахуйте, в якому розділі у вас найбільше кружечків — це і є ваш домінуючий тип сприймання.

Тип А (зоровий аналізатор): часто використовуються слова і речення, які пов'язані із зором, з образами і уявою. Наприклад — «не бачив цього», «це, звичайно, роз'яснює всю справу», «помітила чудову особливість».

Малюнки, образні описи, світлини говорять типу А більше, ніж слова. Люди, які належать до цього типу, миттєво схоплюють те, що можна побачити: кольори, форми, лінії, гармонію і безлад.

Тип В (дотик, нюх, смак): у даному випадку частіше використовуються слова «не можу цього зрозуміти», «атмосфера тут нестерпна», «її слова глибоко мене вразили», «подарунок для мене був чимось схожий на теплий дощ». Сприйняття і враження людей даного типу стосуються головним чином того, що пов'язане з дотиком, інтуїцією, здогадами. У розмові їх цікавлять внутрішні переживання.

Тип С (слуховий аналізатор): переважно вживаються такі звоти, як «не розумію, що ти мені говориш», «це звістка для мене погана», «не виношу таких голосних мелодій» — це характерні вислови

для людей такого типу. Велике значення для людей цього типу сприйняття має все акустичне: звуки, слова, музика, шумові ефекти.

«Сприймання часу»

Мета завдання: дослідження точності в оцінці сприймання часу.

Необхідне устаткування: секундомір.

Хід виконання завдання. Досліджуваний повинен визначити відтинки часу, рівні, наприклад, 3, 5, 10, 17 секундам. Експериментатор відзначає ударом олівця по столу початок і кінець часового відтинка. Досліджуваний, не використовуючи ніяких засобів відрахунку часу, оцінює і записує тривалість даного проміжку часу в секундах.

Опрацювання даних виконаного завдання. Результати виконаного завдання фіксуються в таблиці:

Номер досліду	Заданий часовий відтинок	Показання досліджуваного	Різниця між суб'єктивним сприйняттям часового відтинка й об'єктивним

Потім визначається точність (C) оцінки часу за формулою (у відсотках):

$$C = (Ax - 100) : B,$$

де A — різниця між запропонованим відтинком часу в секундах і відтинком часу, названим досліджуваним (знак не враховується),

B — відтинок часу, заданий експериментатором.

Тема 3. Пам'ять

Завдання 1

Нижче описано дії людини, що характеризують різні процеси пам'яті. Визначте, який процес пам'яті—запам'ятовування, збереження, відтворення (впізнавання, пригадування), забування — проявляється в описаних діях.

А. Учні поставили запитання: «У якому році було написано роман І. Тургенєва «Напередодні»?» Учень, подумавши, почав відповідати: «З приводу роману «Напередодні» свого часу розгорілися гострі суперечки в редакції журналу «Современник». Більше того, стаття Добролюбова «Коли ж настане справжній день?» саме й послугувала приводом для розколу в редакції «Современник». Коли ж це було? Це був рік великого політичного напруження, коли точилася гостра літературна боротьба, рік напередодні

селянської реформи 1861 року. Отже, роман «Напередодні» було надруковано в 1860 році» (за А. Розовим).

Б. Відомий мнемоніст Ш. відзначався винятковою пам'яттю. Одного разу йому було дано штучну, змістовну, складну математичну формулу. Він уважно подивився на таблицю з формулою, кілька разів підняв її до очей. Опустив її і пішов із заплушеними очима, потім повернув таблицю, зробив паузу, внутрішньо «переглядаючи» запам'ятоване (за О. Лурія).

В. Інколи на пожвавленій вулиці можна спостерігати таку картину: один перехожий, уважно поглянувши на іншого, радісно кидається йому назустріч:

- Ви? Це Ви?!
- Вибачте, мені здається, що я Вас не знаю. А де ми з Вами зустрічалися?
- А, пам'ятаєте, в такому-то році, в такому-то місці?
- А! Так Ви...

Г. Учень розповідає матеріал з історії, заданий тиждень тому і відтворює 70% його змісту з підручника. Той самий матеріал через місяць він відтворює лише на 45%.

Г. На екзамені з математики учень К. тривалий час ніяк не міг відтворити необхідну формулу. Варто було вчителю показати йому лише частину формули, як він безпомилково її дописав.

Завдання 2

Вивчалася продуктивність різних прийомів запам'ятовування комплексу гімнастичних вправ. Визначте, в якій групі досліджуваних запам'ятовування було ефективнішим і чому?

Одна група досліджуваних завчала рухи звичним способом (дивилася і відтворювала). Друга група словесно позначала і записувала кожний комплекс вправи, перш ніж його відтворити. Третя група перед відтворенням повинна була придумати схожий за структурою рух. (Відповідь див. у М. Богуша).

Завдання 3

На підставі опису зазначте, який вид пам'яті (тривала, короткочасна, оперативна) переважно виявляється в діях оператора в кожен момент.

До поля зору оператора сортувальної станції листів потрапляють конверти з написаними на них адресами. Оператор повинен кинути кожен лист до відповідного ящика, з якого пачки листів надсилаються за адресами. У цей ящик листи подаються за

допомогою спеціальних пристроїв сортувальної машини. Оператор, зчитуючи адресу з конверта, натискає на певні кнопки, чи, як висловлюються професіонали, здійснює кодування: кожному великому місту, області, автономній республіці відповідає свій код — набір з кількох цифр.

Завдання 4

Який спільний психологічний механізм пам'яті лежить в основі описаних фактів?

А. У відомому оповіданні А. П.Чехова «Лошадиная фамилия» говориться про те, що прізвище Овсов сплигло в пам'яті лікаря щойно він згадав за продаж вівса.

Б. Дівчинка Маша, персонаж оповідання А. П.Чехова «Хлопчики», поглядаючи на Чечевіцина, задумувалася і говорила, зітхаючи: «Коли піст, няня каже, треба їсти горох і чечевицю». Або згадувала при цьому: «А в нас чечевицю вчора готували».

Завдання 5

7. Визначте, який учень краще запам'ятає оповідання, якщо врахувати, що здатність запам'ятовування в них однакова.

2. Якоїумови найкращого запам'ятовування дотримуватиметься один з хлопчиків?

Двоє учнів шостого класу почали зачувати оповідання.

- Ой, яке велике! Тут сидіти й сидіти, — сказав один.
- Зовсім не таке вже й велике, швидко зробимо, — відповів другий (за Л. Занковим)

Завдання 6

Зазначте, у яких прикладах має місце послідовний образ, в яких — уявлення пам'яті. Чим відрізняються ці явища?

А. Якщо протягом 20-30 секунд в умовах яскравого освітлення фіксувати поглядом жовтий квадрат на білому фоні, а потім перевести погляд на білий папір, то можна побачити квадрат синього кольору.

Б. Якщо в темній кімнаті вимкнути телевізор, то деякий час на екрані можна бачити світлий силует диктора на темному фоні.

В. Якщо впродовж 10 секунд дивитися на групу предметів, що лежать на столі, а потім заплющити очі, то після того, як ці предмети буде прибрано, можна правильно назвати деякі з них.

Г. Якщо ви зустрінетеся з кількома знайомими, то через деякий час зможете дати словесний портрет кожного з них.

Методики дослідження пам'яті

«Ретроактивне гальмування»

Мета завдання: дослідити явище ретроактивного гальмування у процесі запам'ятовування.

Необхідний матеріал: три ряди чисел і слів, записаних на окремих картках.

53	квітка	25
27	річка	57
82	дошка	38
36	годинник	65
48	хмара	84
61	стіл	26
17	книга	71
94	окуляри	19
79	будинок	97
35	термометр	52

Хід виконання завдання

I етап. Експериментатор пропонує досліджуваному запам'ятати числа першого ряду і відтворити цей ряд.

II етап. Експериментатор пропонує запам'ятати ряд слів і відтворити його.

III етап. Експериментатор пропонує досліджуваному повторно відтворити перший ряд чисел. Численні дослідження показали, що засвоєння ряду слів не перешкодило відтворенню перший ряду чисел.

IV етап. Досліджуваний повинен запам'ятати третій ряд (числа) і відтворити його.

V етап. Досліджуваного просять знову відтворити перший ряд чисел. При відтворенні виявляється багато прогалин, помилок, що пояснюється ретроактивним гальмуванням. Воно виникає тоді, коли подається новий матеріал, схожий на раніше завчений, який гальмує його відтворення.

Опрацювання даних виконаного завдання. Підраховується кількість помилок, прогалин під час другого і третього відтворень першого ряду чисел. Результати досліджень оформлюються в таблицю:

Відтворення 1 ряду чисел	Кількість прогалин	Кількість помилок
Після заучування слів		
Після заучування подібного ряду чисел		

Дослідження обсягу логічної та механічної пам'яті

Мета завдання: дослідити обсяг логічної і механічної пам'яті методом запам'ятовування двох рядів слів.

Необхідний матеріал: два ряди слів. У першому ряді між словами існують смислові зв'язки, у другому ряді вони відсутні.

Перший ряд

лялька — грати
 курка — яйце
 ножиці — різати
 кінь — сани
 книга — вчитель
 метелик — муха
 щітка — зуби
 барабан — музикант
 сніг — зима
 півень — кричати
 чорнило — зошит
 корова — молоко
 паровоз — їхати
 груша — компот
 лампа — вечір

Другий ряд

жук — крісло
 гребінь — земля
 компас — клей
 дзвіночок — стріла
 синиця — сестра
 лійка — трамвай
 мухомор — диван
 гребінець — вітер
 черевики — самовар
 графин — брати
 сірник — вівця
 терка — море
 капелюх — бджола
 риба — пожежа
 пилка — яєчня

Хід виконання завдання. Експериментатор читає досліджуваному пари слів першого ряду (інтервал між парою — 5 секунд). Після 10-секундної перерви експериментатор читає ліві слова цього ж ряду (з інтервалом в 10 секунд), а досліджуваний записує слова правої частини ряду, які він запам'ятав.

Аналогічна робота проводиться зі словами другого ряду.

Обробка даних виконаного завдання. Результати досліду записуються в таблицю:

Обсяг логічної пам'яті			Обсяг механічної пам'яті		
Кількість слів першого ряду (a_1)	Кількість слів, що запам'яталися (b_1)	Коефіцієнт логічної пам'яті ($c_1 = b_1 : a_1$)	Кількість слів другого ряду (a_2)	Кількість слів, що запам'яталися (b_2)	Коефіцієнт механічної пам'яті ($c_2 = b_2 : a_2$)

«Мимовільне запам'ятовування»

Мета завдання: вивчення мимовільного запам'ятовування слів, що мають емоційне забарвлення, і нейтральних слів.

Необхідний матеріал: ряд слів: *морок, мелодія, модний, смуток, страх, творчість, ритм, тривога, гнів, захват, крик, гра, біль, задріть, тьмянний, фасон, замок, вовна, гудзик, зачіска, площина, скло, пальто, береза, берег, пісок, шарф, пляма.*

Хід виконання завдання. Досліджуваний ділить чистий лист паперу на 2 частини по вертикалі. Потім він прослуховує слова і записує їх у такий спосіб: ліворуч пише слова, що, на його думку, мають емоційне забарвлення, праворуч — нейтральні слова. Використаний лист паперу відкладається.

Після цього на чистому листі, розділивши його на 2 частини, досліджуваний відтворює слова, дотримуючись своєї думки про поділ слів на емоційні і неемоційні.

Опрацювання даних виконаного завдання. Підраховується записана кількість слів на першому і другому аркушах (емоційні і неемоційні слова підраховуються окремо). Потім складається співвідношення (для кожної групи слів окремо) між кількістю правильно відтворених слів і загальною кількістю слів кожної групи. Звичайно дріб для емоційних слів повинен бути більшим, ніж для нейтральних.

«Визначення домінуючого типу пам'яті»

Мета завдання: виявлення домінуючого типу пам'яті методом відтворення слів, сприйнятих різними аналізаторами.

Необхідний матеріал: чотири ряди слів, записаних на окремих картках.

1 (для запам'ятовування на слух) — дирижабль, лампа, яблуко, олівець, гроза, качка, обруч, млин, папуга, листок;

2 (для запам'ятовування при зоровому сприйнятті) — літак, чайник, метелик, ноги, хомут, колода, свічка, тачка, журнал, малина;

3 (для запам'ятовування при моторно-слуховому сприйнятті) — пароплав, собака, парта, чоботи, сковорідка, калач, гай, гриб, жарт, комір;

4 (для запам'ятовування при комбінованому сприйнятті) — вовк, діжка, ковзани, самовар, пилка, весло, загадка, каптан, прогулянка, книга.

Хід виконання завдання

I етап. Експериментатор зачитує досліджуваному вголос перший ряд слів (інтервал між словами — 5 секунд). Досліджуваний записує слова, які запам'ятав. Перерва між: I і II етапом — 10 хвилин.

II етап. Експериментатор показує досліджуваному слова другого ряду, які він повинен записати по пам'яті. Перерва між II і III етапом — 10 хвилин.

III етап. Експериментатор читає вголос слова третього ряду, а досліджуваний пошепки повторює кожне з них і «малює» у повітрі, після чого записує їх на листку. Перерва між III і IV етапом — 10 хвилин.

IV етап. Експериментатор показує досліджуваному слова четвертого ряду і читає їх уголос. Досліджуваний повторює кожне слово пошепки, «малюючи» в повітрі, а потім записує на листку запам'ятовані слова.

Опрацювання даних виконаного завдання. Після проведення дослідження заповнюється таблиця:

Тип пам'яті	Кількість слів у ряду (а)	Кількість утриманих у пам'яті слів (b)	Коефіцієнт пам'яті (c = b:a)
Слухова			
Зорова			
Моторна-слухова			

«Дослідження асоціативної пам'яті»

За допомогою даного тесту можна перевірити здатність до утворення асоціацій та використання їх для більш ефективного запам'ятовування матеріалу.

Досліджуваному буде запропоновано три пари слів, які позначають предмети. Працювати потрібно з кожною парою предметів по черзі.

За 5 хв треба відшукати 20 подібних властивостей двох запропонованих предметів (наприклад, вони мають подібний колір, зустрічаються тільки літом тощо) та запам'ятайте ці слова, щоб відтворити їх через 30 хв.

- 1) САМОКАТ, МУХОМОР
- 2) СТАКАН, ПІВЕНЬ
- 3) КІШКА, ЯБЛУКО

«Дослідження обсягу словесно-логічної пам'яті»

Мета: визначення рівнів розвитку обсягу словесно-логічної пам'яті.

Матеріал та обладнання: бланк для записів, ручка і секундомір.

Процедура дослідження

Інструкція досліджуваному: «Перед Вами дві групи слів. Уважно прослухайте їх, намагаючись запам'ятати першу групу. Коли я буду читати Вам другу групу, пригадайте слово з першої групи, разом з яким вони могли б скласти речення. Після прослуховування груп слів запишіть речення, складені Вами, і ті слова, які Вам вдалося запам'ятати окремо».

Речення: барабан висів на стіні; бджола сіла на квітку; на фабриці сталася пожежа; у кімнаті дуже жарко; кращий відпочинок — сон; бруд — причина захворювань; схід сонця в горах; залізо і золото — метали; хлопчик приніс книгу; Київ — старовинне місто.

1 група	2 група
барабан	схід сонця
сіла на квітку	бджола
бруд	кращий відпочинок
в горах	на фабриці
сталася пожежа	висів на стіні
у кімнаті	старовинне місто
сон	дуже жарко
метали	хлопчик
приніс книгу	залізо і золото
Київ	причина захворювання

Методика дослідження обсягу короткотривалої пам'яті

Прочитайте один раз кожний ряд слів і цифр та спробуйте їх запам'ятати.

Спочатку прочитайте перший ряд, закрийте його рукою, запишіть те, що запам'ятали. Потім другий ряд і так далі.

1) кріт, стіна, пальто, вікно, книга, хмара, фантазія, гак, ніс, лист;

2) стілець, танк, біда, їжак, олівець, струм, лист, газ, відро;

3) 1 7 3 2 5 4 9 0 6 8;

4) 3 17 542 809 6.

Результат:

Підрахуйте кількість запам'ятованих вами слів і цифр після одноразового прочитання.

У більшості людей обсяг короткотривалої пам'яті становить 7 ± 2 одиниці (слова, цифри, малюнки тощо). Який обсяг пам'яті у вас?

«Дослідження обсягу короткотривалої оперативної пам'яті»

Мета: визначення рівнів розвитку обсягу короткотривалої оперативної пам'яті.

Матеріал та обладнання: бланк для записів, ручка і секундомір.

Процедура дослідження

Інструкція досліджуваному: «Вам буде зачитано десять рядів чисел по п'ять чисел у кожному. Ваше завдання — запам'ятати їх у тому порядку, в якому вони прочитані, а потім подумки скласти перше число з другим, друге з третім, третє з четвертим і четверте з п'ятим. Ви отримаєте чотири суми. Ці чотири суми потрібно записати у певному порядку. Час на вирахування сум обмежений (2 хв). У разі, якщо Ви не встигли за визначений час, запишіть лише ті, з якими Ви впоралися, і переходьте до іншої групи чисел. Числа будуть зачитуватися Вам лише один раз.

Текст (числовий матеріал)

1. 5,2,7,1,4
2. 3,5,4,2,5
3. 7,1,4,3,2
4. 2,6,2,5,3
5. 4,3,6,1,7

Ключ

1. 7,9,8,5
2. 8,9,6,7
3. 8,5,7,5
4. 8,8,7,8
5. 7,9,7,8

Текст (числовий матеріал)

Ключ

6. 4,2,3,1,5
7. 3,1,5,2,6
8. 2,3,6,1,4
9. 5,2,6,3,2
10. 3,1,5,2,7

6. 6,5,4,6
7. 4,6,7,8
8. 5,9,7,5
9. 7,8,9,5
10. 4,6,7,9

Опрацювання та інтерпретація результатів

Підрахуйте число правильно знайдених сум. Максимальне число — 40. Норма дорослої людини — від 30 і вище.

«Дослідження мимовільної пам'яті»

Інструкція: Вам буде запропоновано 7 завдань. Причому, спочатку буде надано текст завдання, а потім інструкція, що саме Ви повинні робити. Після того, як прочитаете текст завдання, закрийте його рукою і відповідайте на запитання, поставлені до нього.

Відповідайте швидко.

Завдання 1

Вкажіть у якому зі слів: ШВЕЦЬ, ПІДВАЛ, ТРУБА, ЗАЛП, АНТРАКТ є літера «Д»

Завдання 2

Припустимо, що Вам дали наступне завдання: Підійть у кімн. 325 і в правій нижній шухлядці столу візьміть статтю «Уряд і лівий рух в Англії». Занесіть її мені.

- 1) З лівої чи правої шухлядки потрібно взяти статтю?
- 2) Який номер кімнати: 235, 325 чи 225?

Завдання 3

У переліку слів: РОТ, МОТ, РІК, КРІТ, ПІТ другим словом стоїть...?

Завдання 4

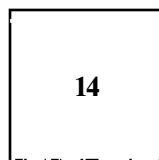
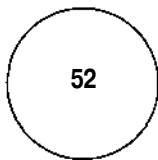
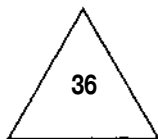
Тетянка попросила Василя купити: м'ясо, масло, мило, сірники.

Він купив: масло, сало, сірники і м'ясо.

1. Що він забув купити?
2. Що він купив зайве?

Завдання 5

Запам'ятайте 3 числа: 14, 34, 52

1. У якій геометричній фігурі було число 14?
2. У якій геометричній фігурі було число 52?

Завдання 6

Спробуйте уявити собі великого темно-зеленого крокодила. Уявіть, як він пливе у мутній воді, як він починає повільно виповзати на берег.

Завдання 7

Спробуйте упродовж трьох хвилин жодного разу не згадати про темно-зеленого крокодила. Чи вдається це вам?

**Методика «Продуктивність запам'ятовування»
(за Н. А. Литовцевою)**

Методика дозволяє визначити продуктивність запам'ятовування як комплексного показника рівня пам'яті.

Інструкція: підготуйте папір, ручку і годинник із секундною стрілкою. Вам буде запропоновано три завдання, які потрібно буде виконати за визначений час.

Завдання 1. За 40 секунд спробуйте запам'ятати 20 запропонованих слів та їхній порядковий номер.

1	Українець	11	Масло
2	Економіка	12	Папір
3	Каша	13	Тістечко
4	Татуювання	14	Логіка
5	Нейрон	15	Стандарт
6	Кохання	16	Дієслово
7	Ножиці	17	Прорив
8	Совість	18	Дезертир
9	Глина	19	Свічка
10	Словник	20	Вишня

Продуктивність запам'ятовування вираховується за формулою:

$$\frac{\text{Кількість правильно відтворених слів}}{\text{Кількість запропонованих слів}}$$

Завдання 2. Зробіть те ж саме з числами і їх порядковими номерами. Час на запам'ятовування — 40 секунд. Відсоток правильних відповідей вирахуйте за тією ж формулою.

1	43	8	44	15	47
2	57	9	96	16	6
3	12	10	7	17	78
4	33	11	37	18	61
5	81	12	18	19	83
6	72	13	86	20	73
7	15	14	56	21	33

Завдання 3. Упродовж 60 с прочитайте текст. У ньому виділені жирним шрифтом і пронумеровані 10 головних ідей. Спробуйте відтворити їх, зберігаючи вказану послідовність.

У 1912 р. в Атлантичному океані сталася катастрофа. Великий **пасажирський лайнер «Титанік»**, який здійснював свій перший рейс з Європи в Америку, зіштовхнувся в тумані з плаваючою льодяною брилою — **айсбергом (1)**, отримав велику пробоїну і почав **тонути (2)**. «Спустити шлюпки!» — скомандував капітан. Але шлюпок виявилось **недостатньо (3)**. Їх вистачало лише на половину пасажирів. «**Жінки і діти - до сходів, чоловікам одягнути рятувальні пояси!**» **(4)** - пролунала друга команда. Чоловіки мовчки відійшли від перил. **Лайнер повільно занурювався у темну холодну воду (5)**. Одна за одною відходили від гинучого судна шлюпки з жінками і дітьми. Нарешті почалася **посадка в останню шлюпку (6)**.

Раптом до перил з криками **кинувся** якийсь **товстун з перекошеним від страху обличчям (7)**. Розштовхуючи жінок і дітей, він роздавав матросам пачки грошей і **намагався заскочити у переповнену людьми шлюпку (8)**.

Почувся неголосний сухий тріск — це **капітан вистрілив із пістолета (9)**. **Боягуз упав на палубу мертвим (10)**, але ніхто навіть не обернувся у його бік».

Формула:

$$\frac{\text{Кількість правильно відтворених ідей}}{\text{Кількість ідей, виділених у тексті}} \times 100 = \%$$

Результат:

Склавши показники за результатами трьох тестів і поділивши суму на три, Ви отримаєте середню продуктивність запам'ятовування:

90-100 — відмінний результат.

70-90 — дуже хороший.

50-70 — хороший.

0-10 — дуже поганий.

Через тиждень знову виконайте завдання за цими трьома тестами, не заглядаючи у збірник.

Спробуйте відтворити і слова, і числа, і текст тільки по пам'яті, інакше ви не зможете з'ясувати, як довго здатна Ваша пам'ять зберігати отриману інформацію.

Якщо результат виявиться хорошим — це означає, що пам'ять у вас достатньо чіпка і не підведе. А якщо результат поганий, не падайте духом і не втрачайте надії — пам'ять піддається тренуванню і за бажання її можна покращити.

Методика «Чи хороша у Вас пам'ять?»

Методика дозволяє оцінити Вашу пам'ять у різних життєвих ситуаціях.

Вона включає три ігрових ситуації, у яких використовується короткотривале і довготривале запам'ятовування. Тест можна використовувати для тренування пам'яті.

Гра 1

Спробуйте пограти у гру, описану нижче. Якщо вам це вдається легко, то у вас чудова механічна пам'ять. Запишіть один бал, якщо без помилок запам'ятаєте 5 слів, і додавайте по одному балу за кожне слово після п'ятого (тобто 2 бали за 6 слів; 3 — за 7 слів і т. д.) Називається гра «Бабуся складає валізу». Кількість учасників не обмежена. Наприклад, вас троє. Перший учасник говорить: «Бабуся вкладає у свою валізу ... хамелеона». Другий повторює початкову частину, додаючи: «... хамелеона, ремінь». Третій: «... хамелеона, ремінь, міст» і т. д.

Завдання спрощується, коли гравці вибирають не звичайні речі, а ті, які насправді не можна покласти у валізу (тому їх легше запам'ятати). Першим з гри вибуває той, хто не може повторити назви предметів у відповідному порядку або пропустить хоч одне слово.

Гра 2

Друга гра пов'язана із повсякденними ситуаціями. Уявіть собі, що Вам потрібно зробити покупки. І в попередньому переліку є

наступне: «Купити хліб, тісто, тістечко, печиво ... у м'ясному відділі — котлети, курча, сосиски, ковбасу..., у бакалії — цукор, вермішель, олію, сірники...». У цю гру ви можете грати самостійно. Прочитайте складений вами список п'ять разів (не більше і не менше), відкладіть убік, спробуйте написати слова по пам'яті, а потім перевірте зі старим переліком товарів. У списку повинно бути не менше 12 предметів.

Запишіть собі десять балів за безпомилковий перелік предметів і вирахуйте з десяти по одному балу за кожну помилку або неправильну черговість переліку

Гра 3

Називається «Чи пам'ятаєте ви?». Спробуйте швидко, не замислюючись, відповісти на кожне із цих запитань.

1. Хто був більш ненажерливим, Гаргантюа чи Пантагрюель?
2. Чи легко ви впізнаєте голос товариша з перших слів, промовлених по телефону?
3. Якою була політична приналежність Михайла Грушевського?
4. Скільки горбів у верблюда?
5. Яке значення числа «пі» (з точністю до чотирьох десятих знаків)?
6. Як звати другого радянського космонавта?
7. Чи могли б ви прочитати байку чи вірш, який вчили іще в школі?
8. Назвіть ім'я та по-батькові Шевченка?
9. У якому році був убитий президент США Кеннеді?
10. Чи здатні Ви згадати усмішки, які почули тиждень тому?

Результати:

Запишіть по одному балу:

- за кожну правильну відповідь на запитання 1,3, 4, 5, 6, 8, 9 (відповіді на них подані у кінці тексту)
- за кожну відповідь «так» на запитання 2, 7,10.

Підрахуйте загальну суму балів.

Більше 20 балів. У вас хороша пам'ять. Але чи не надто Ви її експлуатуєте, перевантажуючи надто дрібними, незначними деталями, дрібницями, про які краще забути?

Від 15 до 20 балів. У Вас хороша пам'ять. Те, що Ви дещо забуваєте, не біда. Свою пам'ять Ви можете легко розвинути, доклавши небагато зусиль.

Менше 15 балів. Вам із Вашою пам'яттю потрібно користуватися записною книжечкою.

відповіді на запитання «Чи пам'ятаєте ви?»

1. Гаргантюа.
3. Соціал-демократ.
4. Є одnogорбі і двогорбі верблюди.
- 5.3,1415.
6. ГерманТитов.
8. Тарас Григорович.
9. 1963 р.

Тема 4. Мислення

Завдання 1

Із наведених слів виберіть ті, які знаходяться до даного слова у тому ж відношенні, що і в наведеному прикладі. Вкажіть принцип побудови аналогії.

1. Приклад: **сприйняття: чуттєвий образ**
Поняття: ... (узагальнене відображення, інформація, психіка, думка).
2. Приклад: **відчуття: живе споглядання**
Поняття: ... (другорядне, ідеальне, опосередковане відображення, умовний рефлекс).
3. Приклад: **уявлення: активне відображення**
Мислення: ... (абстрактний образ, рефлекс, випереджувальне відображення).

Завдання 2

Чи однакові за значенням і використанням перераховані нижче терміни?

Інтелект, мислення, розум, розсудок, менталітет, знання, мудрість, освіченість, інформація, інтелігентність, розуміння, поінформованість, ерудиція.

Завдання 3

Назвіть основні розумові операції (їх пронумеровано), які проявляються в діяльності учня.

Школярам 6-го класу було запропоновано розкласифікувати геометричні фігури, накреслені на картках. Серед цих фігур були знайомі (трикутники, квадрати, прямокутники, трапеції) і незнайомі (неправильні чотирикутники). Були й комбіновані фігури.

Учень П. виконує завдання так. Бере в руки неправильний чотирикутник, схожий на трапецію, (1) — розглядає його і

вимірює його сторони та кути і, (2) — поклавши його в групу незнайомих фігур, зазначає, що він дуже схожий на трапецію. Розглядаючи комбінації з квадрата і трикутника, П. розмірковує так: «Тут дві геометричні фігури: квадрат і трикутник. Цю картку можна покласти в групу квадратів і в групу трикутників». (3) — Але ця картка відрізнятиметься від інших, там по одній геометричній фігурі, а тут дві, (4) — краще я виділю окрему групу — це будуть складні фігури, складені з кількох». (5) — Розглядаючи одну фігуру, учень перевіряє кути і сторони фігур транспортиром і зазначає, що тут трикутник і квадрат включено в трапецію. «До групи трапецій я не покладу. Бо ця трапеція виняткова, в ній дві фігури». Він вміщує цю картку, як і ряд інших, до групи складних фігур (за Є. Кабановою-Меллер).

Методики дослідження мислення

«Мисленнєві операції»

Мета: дослідити здатність до узагальнення й абстрагування, уміння виділяти суттєві ознаки (вербальний варіант для дітей підліткового віку).

Матеріал та обладнання: аркуш для записів, ручка, секундомір.

Інструкція досліджуваному: «У кожному рядку написано 5 слів, із яких 4 можна об'єднати в одну групу і дати їй назву. Одне слово до цієї групи не належить, його потрібно знайти і виключити».

Текст (для вербального варіанта):

1. Стіл, стілець, кувати, підлога, шафа.
2. Молоко, сало, вершки, сметана, сир.
3. Черевики, чоботи, шнурки, валянки, капці.
4. Солодкий, гарячий, кислий, гіркий, солоний.
5. Молоток, кліщі, пилка, гвіздок, сокира.
6. Береза, сосна, дерево, дуб, ялина.
7. Літак, візок, людина, човен, велосипед.
8. Василь, Федір, Іванов, Семен, Петро.
9. Сантиметр, метр, кілометр, кілограм, міліметр.
10. Токар, учитель, лікар, книга, космонавт.
11. Глибокий, високий, світлий, низький, мілкий.
12. Дім, мрія, машина, корова, дерево.

13. Швидко, незабаром, поступово, квапливо, поспіхом.
14. Невдача, хвилювання, поразка, провал, крах.
15. Ненавидіти, зневажати, розуміти, обурюватися, протистояти.
16. Успіх, невдача, удача, виграш, спокій.
17. Сміливий, хоробрий, рішучий, злий, відважний.
18. Футбол, волейбол, хокей, плавання, баскетбол.
19. Грабування, вбивство, землетрус, підпал, напад.
20. Олівець, ручка, рейсфедер, фломастер, чорнила.

Опрацювання результатів та їх аналіз

Якщо досліджуваний справляється з першими трьома-чотирма завданнями і далі помиляється по мірі ускладнення, або він правильно вирішує завдання, але не може своє рішення пояснити, підібрати назву групі предметів, то можна зробити висновки про недостатній рівень розвитку його абстрактного мислення.

Якщо досліджуваний пояснює причину поєднання предметів в одну групу не за їх родовими або категоріальними ознаками, а за ситуаційними категоріями, то це показник конкретного мислення, невміння будувати узагальнення за суттєвими ознаками предметів.

«Виділення суттєвих ознак»

Мета: методика використовується для дослідження особливостей мислення щодо диференціації суттєвих ознак предметів та явищ від другорядних. За характером виділених ознак можна судити про домінування абстрактного чи конкретного типу мислення.

Матеріали для обладнання: бланк з текстом, ручка, секундомір.

Інструкція досліджуваному: «У кожному рядку тексту Ви бачите одне слово, яке стоїть перед дужками, а решта слів у дужках. Усі слова, що знаходяться в дужках, мають відношення до того, яке стоїть перед дужками. Потрібно вибрати лише два слова, які знаходяться в найсуттєвішому зв'язку зі словом перед дужками».

Текст:

1. Сад (рослини, садівник, собака, огорожа, земля).
2. Річка (берег, риба, риболов, течія, вода).
3. Місто (автомобіль, будинки, натовп, вулиця, велосипед).
4. Сарай (сіновал, кінь, дах, худоба, стіни).

5. Куб (кути, креслення, сторони, камінь, фігура).
6. Ділення (клас, ділене, олівець, дільник, папір).
7. Каблучка (діаметр, діамант, проба, округлість, золото).
8. Читання (очі, книга, текст, окуляри, слово).
9. Газета («Київські новини», подія, кросворд, папір, редактор).
10. Гра (карти, гравці, фішки, покарання, правила).
11. Війна (літак, гармати, баталії, зброя, солдати).
12. Книга (малюнки, розповіді, папір, заголовок, тексти).
13. Спів (дзвін, мистецтво, голос, аплодисменти, мелодія).
14. Землетрус (пожежа, смерть, коливання ґрунту, шум, повінь).
15. Бібліотека (столи, книги, читальний зал, гардероб, читачі).
16. Ліс (ґрунт, гриби, полювання, дерева, вовк).
17. Спорт (медаль, оркестр, змагання, перемога, стадіон).
18. Лікарня (приміщення, уколи, лікар, градусник, хворі).
19. Кохання (троянди, почуття, людина, побачення, весілля).
20. Патріотизм (місто, друзі, Батьківщина, сім'я, людина).

Ключ до методики: 1. Рослини, земля. 2. Берег, течія, (вода); 3. Будинки, вулиця; 4. Дах, стіни. 5. Кути, сторони. 6. Дільник, ділене. 7. Діаметр, округлість. 8. Очі, текст. 9. Папір, редактор. 10. Гравці, правила. 11. Баталії (зброя), солдати. 12. Папір, тексти. 13. Голос, мелодія. 14. Коливання ґрунту, шум. 15. Книги, читачі. 16. Ґрунт, дерева. 17. Змагання, перемога. 18. Лікар, хворі. 19. Почуття, людина. 20. Батьківщина, людина.

Інтерпретація: наявність переважно помилкових суджень свідчить про домінування конкретно-ситуативного стилю мислення над абстрактно-логічним. Якщо ж досліджуваний дає спочатку помилкові відповіді, а потім їх виправляє, то це можна інтерпретувати як поспіх та імпульсивність.

Оцінка в балах	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Кількість правильних відповідей	20	19	18	17	16	15	14	13	12

Методика «Індивідуальні особливості розв'язування задач»

Мета: визначення індивідуальних особливостей розв'язування задач.

Матеріал та обладнання: бланк з квадратом, ручка, секундомір.

Інструкція досліджуваному: «Перед Вами бланк, на якому знаходиться квадрат, розподілений на 25 клітин.

Кожен стовпчик (зверху) і кожен рядок (зліва) у будь-якому порядку позначте індексами від 1 до 5. (Вибирається спільне позначення). У кожній клітинці квадрата можна записати лише одне число, яке дорівнює добутку індексів її рядка і стовпця. У даному квадраті потрібно вибрати 5 клітинок так, щоб сума чисел, які записані в них, дорівнювала наперед заданому числу (47 або будь-яке інше число в межах 59). При цьому з кожного рядка і стовпчика можна брати лише одну клітинку. Дозволяється будь-яке виправлення. Інструкція зачитується стільки разів, скільки потрібно для засвоєння без додаткових коментарів.

«Закономірності числового ряду»

Опис методики: Досліджуваний повинен знайти закономірності побудови семи числових рядів і написати відсутні числа. Час виконання — 5 хвилин.

Текст:

№1	24	21	19	18	15	13	-	-	7
№2	1	4	9	16	-	-	49	64	81 100
№3	16	17	15	18	14	19	-	-	
№4	1	3	6	8	16	18	-	-	76 78
№5	7	16	9;	5	21	16;	9	-	4
№6	248			10	20	22	-	-	92 94
№7	24	22	19	15	-	-			

Ключ для опрацювання:

№1	- 12,9
№2	- 25,36
№3	- 13,20
№4	- 36,38
№5	- 13
№6	- 44, 46
№7	- 10,4

Опрацювання результатів та інтерпретація

Виконання завдання оцінюється за кількістю правильно написаних чисел за 5 хвилин. Норма дорослої людини — більше трьох. Якщо досліджуваний має складнощі при вирішенні подібних завдань, це може означати, що він погано аналізує цифровий матеріал, не бачить у ньому прихованих закономірностей, не може скористатися ними, отже, його логічне мислення в математиці розвинуто недостатньо.

Опитувальник «Стиль мислення»

Інструкція: «Цей опитувальник призначений для того, щоб допомогти Вам визначити спосіб мислення, якому Ви надаєте перевагу, а також манеру ставити запитання і приймати рішення. Серед запропонованих Вам на вибір відповідей немає правильних чи неправильних. Максимум корисної інформації Ви одержите в тому випадку, якщо будете якомога точніше повідомляти про особливості Вашого реального мислення, а не про те, як, на Вашу думку, варто було б мислити.

Кожен пункт даного опитувальника складається з твердження, з якого випливає п'ять можливих його закінчень. Ваше завдання — прорангувати кожне закінчення речення, тобто на бланку опитувальника в квадратах праворуч від кожного закінчення поставити номери: 5, 4, 3, 2 чи 1, що вказують на міру Вашої спрямованості на ту чи іншу відповідь: від 5 (найбільше пасує) до 1 (менше всього пасує). Кожен номер (бал) повинен бути використаний тільки один раз у групі з п'яти закінчень. Навіть якщо два (чи більше) варіанти закінчення речень здаються однаково притаманними Вам, усе-таки намагайтеся їх упорядкувати. Кожне з п'яти закінчень у групі повинне одержати свій номер: 5, 4, 3, 2, 1».

Будь ласка, заповніть для тренування цей зразок:

Коли я читаю книгу за фахом, я звертаю увагу головним чином на:

1. Якість викладу, стиль.....
2. Основні ідеї книги.....
3. Композицію й оформлення книги.....
4. Логіку й аргументацію автора.....
5. Висновки, які можна зробити з цієї книги.....

Якщо Ви впевнені, що зрозуміли наведену вище інструкцію, продовжуйте працювати далі.

- A. Коли між людьми відбувається конфлікт на ґрунті ідей, я віддаю перевагу тій стороні, що:
1. Приймає, визнає конфлікт і намагається висловити його відкрито.....
 2. Більше всіх зачіпає мої власні цінності і ідеали.....
 3. Краще всіх відображає мої особисті погляди і досвід.....
 4. Пасує до ситуації найбільш логічно і послідовно.....
 5. Викладає аргументи найбільш коротко і переконливо.....
- B. Коли я починаю працювати над проектом у складі групи, найважливіше для мене:
1. Зрозуміти мету і значення цього проекту.....
 2. Розкрити мету і цінності учасників робочої групи.....
 3. Визначити, як ми збираємося розробляти даний проект.....
 4. Зрозуміти, яку користь цей проект може принести для нашої групи.....
 5. Щоб робота над проектом була організована і зрушила з місця.....
- B. Говорячи в цілому, я засвоюю нові ідеї найкраще, коли можу:
1. Пов'язати їх з поточними чи майбутніми заняттями.....
 2. Застосувати їх до конкретних ситуацій.....
 3. Зосередитися на них і ретельно їх проаналізувати.....
 4. Зрозуміти, наскільки вони подібні до звичних ідей.....
 5. Протиставити їх іншим ідеям.....
- G. Для мене графіки, схеми, креслення в книгах чи статтях зазвичай:
1. Корисніші від тексту, якщо вони точні.....
 2. Корисні, якщо вони чітко відображають важливі факти.....
 3. Корисні, якщо вони підкріплюються і пояснюються текстом.....
 4. Корисні, якщо вони піднімають питання поза текстом.....
 5. Не більш і не менш корисні, ніж інші матеріали.....
- D. Якби мені запропонували провести якийсь дослідження, я, імовірно, почав би з:
1. Спроби визначити його місце в більш широкому контексті...
 2. Визначення того, чи зможу я виконати його сам, або мені буде потрібна допомога.....
 3. Міркувань і пропозицій щодо можливих результатів.....

4. Рішення про те, чи варто взагалі проводити це дослідження.
5. Спроби сформулювати проблему якомога повніше і точніше.
- Д. Якби мені довелося збирати від членів якоїсь організації інформацію, що стосується її нагальних проблем, я волів би:
1. Зустрітися з ними індивідуально і поставити кожному свої конкретні запитання.....
 2. Провести загальні збори і попросити їх висловити свої думки.....
 3. Опитати їх невеликими групами, ставлячи загальні питання..
 4. Зустрітися неофіційно із впливовими людьми і з'ясувати їх погляди.....
 5. Попросити членів організації надати мені (бажано в письмовій формі) усю причетну до справи інформацію, якою вони володіють.....
- Е. Імовірно, я буду вважати щось правильним, істинним, якщо це «щось»:
1. Вистояло проти опозиції, витримало опір протилежних підходів.....
 2. Узгоджується з іншими речами, яким я вірю.....
 3. Було підтверджено практикою.....
 4. Піддається логічному і науковому доказу.....
 5. Можна перевірити особисто на доступних спостереженню фактах.....
- Є. Коли я на дозвіллі читаю журнальну статтю, вона буде швидше за все:
1. Про те, як комусь удалося вирішити особисту чи соціальну проблему.....
 2. Присвячена дискусійному політичному чи соціальному питанню.....
 3. Повідомленням про наукове чи історичне дослідження.....
 4. Про цікаву, забавну людину чи подію.....
 5. Точною, без будь-якого домислу, з повідомленням про чийсь цікавий життєвий досвід.....
- Ж. Коли я читаю звіт про роботу, я звертаю найбільше уваги на:
1. Близькість висновків до мого особистого досвіду.....
 2. Можливість виконання даних рекомендацій.....

3. Надійність і обґрунтованість результатів фактичними даними
 4. Розуміння автором цілей та завдань роботи.....
 5. Інтерпретацію даних.....
3. Коли переді мною поставлено завдання, перше, що я хочу довідатися — це:
1. Який найкращий метод для вирішення даного завдання.....
 2. Кому і коли потрібно, щоб це завдання було вирішене.....
 3. Чому це завдання варто вирішувати.....
 4. Який вплив його вирішення може мати на інші завдання, що доводиться вирішувати.....
 5. Яка пряма, негайна користь від вирішення даного завдання
- И. Звичайно я довідуюся максимум про те, як зробити щось нове, завдяки тому, що:
1. Усвідомлюю для себе, як це пов'язано з чимось іншим, що мені добре знайоме.....
 2. Беруся за справу якомога раніше.....
 3. Вислуховую різні точки зору з приводу того, як це зробити...
 4. Є хтось, хто показує мені, як це зробити.....
 5. Ретельно аналізую, як це зробити якнайкраще.....
- I. Якби мені довелося проходити якесь випробування чи складати іспит, я волів би мати:
1. Набір об'єктивних, проблемно-орієнтованих питань з предмета.....
 2. Дискусію з тими, хто також проходить іспит.....
 3. Усний виклад і демонстрацію того, що я знаю.....
 4. Повідомлення у вільній формі про те, як я застосував те, чому навчився.....
 5. Письмовий звіт, що охоплює історію питання, теорію і метод.....
- і. Люди, чії особисті якості я поважаю більше за все, це, ймовірно:
1. Видатні філософи і вчені.....
 2. Письменники і вчителі.....
 3. Лідери ділових і політичних кіл.....
 4. Економісти й інженери.....
 5. Фермери і журналісти.....

Й. У цілому я знаходжу теорію корисною, якщо вона:

1. Є спорідненою до тих теорій та ідей, що я вже засвоїв.....
2. Пояснює речі новим для мене чином.....
3. Здатна системно пояснювати низку пов'язаних з нею ситуацій
4. Слугує проясненню мого власного досвіду і спостережень....
5. Має конкретне практичне застосування.....

К. Коли я читаю статтю з дискусійного питання, я бажав би, щоб у ній:

1. Висвітлювалися переваги для мене в залежності від обраної точки зору.....
2. Викладалися всі факти в ході дискусії.....
3. Логічно і послідовно викладалися суперечливі питання, що стосуються даної проблеми.....
4. Визначалися цінності, що сповідує автор.....
5. Яскраво висвітлювалися обидві сторони суперечливого питання і суть конфлікту.....

Л. Коли я читаю книгу, що виходить за межі моєї безпосередньої діяльності, я роблю це головним чином унаслідок:

1. Зацікавленості в удосконаленні своїх професійних знань
2. Вказівки з боку шанованої мною людини на можливу її корисність.....
3. Бажання розширити свою загальну ерудицію.....
4. Бажання вийти за межі власної діяльності для різноманітності.....
5. Прагнення довідатися більше про визначений предмет.....

М. Коли я вперше підходжу до якоїсь технічної проблеми, я швидше за все, буду:

1. Намагатися пов'язати її з більш загальною проблемою чи теорією.....
2. Шукати шляхів і способів вирішення цієї проблеми.....
3. Обмірковувати альтернативні способи її вирішення.....
4. Шукати способи, якими інші вже вирішили цю проблему ...
5. Намагатися знайти найкращу процедуру для її вирішення ..

Н. У цілому я найбільше схильний до того, щоб:

1. Знаходити існуючі методи, що працюють, і використовувати їх якнайкраще.....

2. Ламати голову над тим, як різні методи могли б працювати разом.....
3. Відкривати нові і більш розроблені методи.....
4. Знаходити способи змусити існуючі методи працювати краще і по-новому.....
5. Розбиратися в тому, як і чому існуючі методи повинні працювати.....

А тепер складіть обрані Вами номери як бали відповідей за наступними формулами:

$$C = 1(A + E + \dot{I}) + 2(B + \text{€} + \dot{Y}) + 5(V + \text{Ж} + K) + 4(\Gamma + 3 + L) + 3(\Gamma + I + L) + 2(D + I + H)$$

$$I = 2(A + E + \dot{I}) + 1(B + \text{€} + \dot{Y}) + 4(V + \text{Ж} + K) + 3(\Gamma + 3 + L) + 1(\Gamma + I + M) + 3(D + I + H)$$

$$П = 3(A + E + \dot{I}) + 4(B + \text{€} + \dot{Y}) + 1(V + \text{Ж} + K) + 5(\Gamma + 3 + L) + 2(\Gamma + I + M) + 4(D + I + H)$$

$$A = 4(A + E + \dot{I}) + 3(B + \text{€} + \dot{Y}) + 3(V + \text{Ж} + K) + 1(\Gamma + 3 + L) + 5(\Gamma + I + M) + 5(D + I + H)$$

$$P = 5(A + E + \dot{I}) + 5(B + \text{€} + \dot{Y}) + 2(V + \text{Ж} + K) + 2(\Gamma + 3 + L) + 4(\Gamma + I + M) + 1(D + I + H)$$

Де С, I, П, А и Р — основні розумові стратегії, відповідно: синтезатор, ідеаліст, прагматик, аналітик, реаліст. Наприклад, вираз $1(A + E + \dot{I})$ означає, що необхідно скласти бали за першими закінченнями у пунктах А, Е і і опитувальника, $4(\Gamma + 3 + L)$ — складаються бали за четвертими закінченнями у пунктах Г, 3 і Л.

Основні мисленнєві стратегії:

Синтезатор

1. Відкрита конфронтація.
2. Приголомшуючі запитання і відповіді.
3. Позиція «стороннього спостерігача».
4. Інкубація суперечностей.
5. Фантазування в стилі «що якщо».
6. Негативний аналіз.

Ідеаліст

1. Інтерес до цілого.
2. «Далекий приціл».
3. Визначення цілей і критеріїв.
4. Рецептивне слухання.
5. Пошук засобів для досягнення згоди.
6. Апологія гуманності.

Прагматик

1. Інкрименталізм (частковий підхід).
2. Експериментування й інновації.
3. Пошук швидкої віддачі.
4. Тактичне мислення.
5. Маркетинговий підхід.
6. Планування можливостей.

Аналітик

1. Систематичний аналіз варіантів.
2. Запит додаткових даних.
3. Консервативне фокусування.
4. Картування (схематизація) ситуації.
5. Конструктивна увага до деталей.
6. Аналіз через синтез.

Реаліст

1. «Що? Де? Коли і як? Навіщо і чому?»
2. Інвентаризація ресурсів.
3. Прагнення до практичних результатів.
4. Спрощення.
5. Спирання на думку фахівців.
6. Гостра корекція.

Загальна характеристика стилів мислення**Синтезатор**

Характерні риси:

1. Інтегративний підхід.
2. Шукає подібність у зовні несхожих, несумісних речах.
3. Прагне до конфлікту і синтезу.
4. Проявляє інтерес до змін.
5. Усе теоретизує.
6. Байдужний до даних без інтерпретації.

Переваги:

1. У будь-якій справі сконцентрований на принципових припущеннях і положеннях.
2. Звертає увагу інших на концептуальні, теоретичні аспекти справи.
3. Винахідливий у запобіганні «угодівської» політики, необґрунтованих вчинків.
4. Краще інших діє в ситуаціях напруженої дискусії, суперечки.
5. Забезпечує в групі дискусію і творчість.

Недоліки:

Може:

1. Виявляти байдужість до досягнення згоди.
2. Грішити зайвим прагненням до зіткнень і конфліктів.
3. Занадто наполегливо домагатися змін і новизни («змін заради змін»).
4. Надмірно захоплюватися теоретизуванням.
5. Здаватися іншим необов'язковим, безвідповідальним.

Ідеаліст

Характерні риси:

1. Асимілятивний чи холістичний підхід.
2. Вітає широкий діапазон думок.
3. Прагне до ідеальних рішень.
4. Проявляє інтерес до загальнолюдських цінностей.
5. Рецептивний.
6. Однаково цінує практичні дані і теорію.

Переваги:

1. Сконцентрований на процесі, взаєминах.
2. Звертає увагу інших на людські цінності, мотиви і прагнення.
3. Майстерний у чіткому формулюванні цілей.
4. Краще інших орієнтується у неспланованих ситуаціях, які не піддаються раціональному прогнозу і торкаються життєвих цінностей і почуттів.
5. Забезпечує широкий спектр поглядів, цілей і норм.

Недоліки:

Може:

1. Проігнорувати, забракувати «важкі», неприємні дані.
2. Затягувати рішення при великому виборі варіантів.
3. Виявляти зайву наполегливість у прагненні до бездоганних рішень.
4. Змінити думку щодо важливих деталей.
5. Здаватися надмірно сентиментальним.

Прагматик

Характерні риси:

1. Еклектичний підхід.
2. «Підходить усе, що працює», «що-небудь, та спрацює».
3. Шукає найкоротший шлях до одержання віддачі, прибутку.
4. Проявляє інтерес до інновацій.
5. Адаптивний.
6. Цінує будь-які практичні дані або теорію, якщо вони дозволяють швидше досягти мети.

Переваги:

1. Сконцентрований на віддачі, прибутку від вкладень.
2. Звертає увагу інших на питання тактики і стратегії.
3. Майстерний у відшукуванні шляхів і способів впливу.
4. Краще інших орієнтується у складних обставинах, що розвиваються під впливом випадкових ситуацій.
5. Забезпечує експериментування та інновації.

Недоліки:

Може:

1. Виявляти байдужність до довгострокових аспектів справи.
2. Занадто поспішно домагається віддачі від вкладень.
3. Перестаратися в погоні за вигодою.
4. Надзвичайно покладається на те, «що продається» (має попит).
5. Здається іншим таким, що надто легко йде на компроміс.

Аналітик

Характерні риси:

1. Формально-логічний, дедуктивний підхід.
2. Шукає «найкращий спосіб».
3. Прагне до моделей і формул.
4. Виявляє інтерес до «наукових» рішень.
5. Прискіпливий.
6. Надає перевагу теорії і методології перед практичними або конкретними даними.

Переваги:

1. Сконцентрований на плануванні і теоретичних методах.
2. Звертає увагу інших на практичні дані і конкретні деталі.
3. Майстерний у плануванні і побудові моделей.
4. Краще інших орієнтується у структурованих, що піддаються прораховуванню, ситуаціях.
5. Забезпечує стабільність і структуру.

Недоліки:

Може:

1. Виявляти байдужість до людських цінностей і внутрішнього світу особистості.
2. Грішити дуже докладним плануванням і аналізом.
3. Надто завзято домагатися передбачуваності ситуацій.
4. Виявляти негнучкість і зайву обережність.
5. Здаватися схильним до поляризованого, «чорно-білого» мислення.

Реаліст

Характерні риси:

1. Емпіричний, індуктивний підхід.
2. Покладається на факти і думки експертів.
3. Прагне до рішень, що задовольняють поточні, невідкладні потреби.
4. Цікавиться виключно конкретними результатами.
5. Коригувальний.
6. Віддає перевагу фактам перед теорією.

Переваги:

1. Сконцентрований на фактах і результатах.
2. Звертає увагу інших на реальний стан справ і ресурсів.
3. Майстерний у спрощенні ситуацій, урізуванні засобів і «відшиванні» прохачів.
4. Краще інших діє в добре визначених ситуаціях з чіткою метою.
5. Забезпечує спонукання, загал і енергетичний заряд, імпульс.

Недоліки:

Може:

1. Проігнорувати розбіжності в думках.
2. Грішити прагненням до спрощених рішень.
3. Виявляти зайвий тиск для досягнення згоди і негайної відповіді.
4. Переоцінити отримані «факти» і виявитися в них у полоні.
5. Здаватися іншим орієнтованим тільки на результат.

Стилі мислення в поведінці (ознаки для експрес-діагностики)**Синтезатор**

Зовні виглядає зухвалим, скептичним, наче забавляється; може здаватися неуважним (ніби щось обмірковує), але насторожується, коли з кимось чи з чимось не згодний.

Схильний говорити: «А що, коли...?», «З іншого боку...», «Зовсім необов'язково повинно бути так».

Часто використовує ввідні словосполучення, означальні прикметники і конструкції.

Тон: саркастичний; зондувальний; скептичний; можуть звучати ноти незгоди, суперечки і виклику.

Схильний виражати і пропонувати іншим альтернативні, опозиційні думки, концепції, теорії; запрошує до міркування, зауважує і вказує на суперечності, недоречності.

Одержує задоволення від теоретичних, філософських, інтелектуальних дискусій.

Не любить розмов, що здаються спрощеними, поверхово-ввічливими, фактоцентричними, нудними, приземленими, «світськими».

У напруженому стані жартує.

Соціальні стереотипи: «Порушник спокою», «Баламут», «Завзятий сперечальник».

Ідеаліст

Зовні виглядає уважним, розуміючим; підбадьорлива, підтримуюча посмішка, часті кивки головою на знак згоди; гарний вербальний зворотний зв'язок з партнером.

Схильний говорити: «Як Вам здається?..», «Мені здається, що...», «Чи не думаєте Ви, що?..», використовувати непрямі запитання, допоміжні засоби для досягнення згоди.

Тон: розпитуючий; підбадьорюючий; налаштовуючий на бесіду; може здаватися невпевненим, розчарованим, скривдженим або ж обуреним.

Виражає і пропонує іншим співчуття, турботу про благо людей, розуміння з приводу людських цінностей, цілей і завдань діяльності.

Одержує задоволення від обговорення людей і їхніх проблем на рівні емоцій.

Не любить розмов, що здаються занадто фактоцентричними, обмеженими рамками наявних даних, «дегуманізованими»; відкритих конфліктів, якщо тільки вони не торкаються питань моральності чи турботи про людей.

У напруженому стані виглядає скривдженим.

Соціальні стереотипи: «Вихований», «Мила людина», «Жалісливий».

Прагматик

Зовні виглядає відкритим, товариським; часто багато жартує, легко встановлює контакт з іншими; швидко погоджується.

Схильний говорити: «Мені це підходить», «Я купую це» (американський варіант), «Зараз ми зробимо це так, а там подивимося...»

У мовленні використовує приклади прецедентів, ілюстрації, стереотипні фрази, що виражають суспільну думку.

Тон: захоплений; погоджувальний; може здаватися нещирим, лицемірним.

Часто виражає і пропонує іншим нескладні ідеї; короткі власні Приклади для пояснення думки.

⁸ Загальна психологія

Одержує задоволення від пожвавленого обміну думками, «мозкової атаки» з приводу тактичних питань.

Не любить розмов, що здаються сухими, нудними, занадто серйозними, позбавленими гумору, чи теоретичних, філософських, аналітичних, «погрузливих в зайвих дрібницях».

У напруженому стані виглядає нудьгуючим, людиною, якій усе набридло.

Соціальні стереотипи: «Політик», «Політикан», «Шустрий».

Аналітик

Зовні виглядає холодним, замкнутим, здається, що з ним важко встановити контакт і взаєморозуміння; через недолік зворотного зв'язку з партнером може справляти враження людини, яка не слухає.

Схильний говорити: «Існує положення (закон), відповідно до якого...», «Якщо подивитися на це з погляду логіки...», «Якщо підійти до цього науково...», використовувати довгі, дискурсивні, правильно побудовані речення.

Тон: сухий, дисциплінований; може здаватися твердим, упертим, таким, що дотримується заздалегідь заготовлених чи обговорених позицій.

Схильний виражати і пропонувати іншим загальні правила; конкретні, підтвердуючі дані; докладний, повний опис справ і подій.

Одержує задоволення від спланованого, раціонального аналізу і вивчення суттєвих питань.

Не любить розмов, що здаються ірраціональними, позбавленими логіки, безцільними, чи занадто споглядальними, «нетрадиційними», вільними від умовностей; «недоречні» жарти і гумор. У напруженому стані замикається, уникає людей.

Соціальні стереотипи: «Робот», «Зануда», «Придира».

Реаліст

Зовні виглядає прямим, правдивим, переконливим; часто згоду чи незгоду виражає невербальними засобами (мімікою, поглядом, жестом, позою).

Схильний говорити: «Для мене очевидно...», «Усім відомо, що...», «Давайте дотримуватися фактів», використовувати ясні, стислі, чіткі формулювання.

Тон: прямий, відвертий, упевнений, позитивний; може здаватися догматичним і зарозумілим, владним, що не допускає заперечень.

Часто виражає і пропонує іншим думки, фактичні характеристики, короткі уїдливі анекдоти, саркастичні зауваження.

Одержує задоволення від короткого, прямого і відвертого, фактологічного обговорення поточних невідкладних справ.

Не любить розмов, що здаються занадто теоретичними, сентиментальними, суб'єктивними, марними, «просторікуватими».

У напруженому стані збуджується.

Соціальні стереотипи: «Лідер», «Твердолюбий», «Хват».

Тема 5. Уява

Завдання 1

7. Визначте, які прийоми (агломунація, гіперболізація, загострення, типізація) використані для створення образів творчої уяви.

2. За якими ознаками це можна встановити?

А. У міфах і легендах давнини описуються різні фантастичні істоти — кентаври (з головою людини і тілом коня), сфінкси (з головою людини і тілом лева), дракони тощо.

Б. Аналізуючи шляхи створення літературних образів, О. М. Горький писав: «Вони створюються, звичайно, не портретно. Не беруть певної якоїсь людини, а беруть тридцять-п'ятдесят відсотків однієї лінії, одного ряду, одного настрою і з них створюють Обломова, Онегіна, Фауста, Гамлета, Отелло і т. д.». Він радив молодим письменникам: «Якщо ви описуєте крамаря, то треба зробити так, щоб в одному крамареві було описано тридцять крамарів, щоб якщо цю річ читають у Херсоні, бачили херсонського крамаря, а читають в Арзамасі — арзамаського...»

В. Який прийом створення образу використано винахідниками під час конструювання аеросаней, танка-амфібії, дирижабля, екскаватора, тролейбуса та інших механізмів?

Г. «— Що зроблю я для людей?! — дужче за грім вигукнув Данко.

І раптом він розірвав руками собі груди, вирвав з них своє серце і високо підніс його над головою.

Воно палало так яскраво, мов сонце, і яскравіше за сонце, і весь ліс замовк, освітлений цим смолоскипом великої любові до людей, а темрява розлетілася від світла його і там, глибоко в лісі, тремтячи, впала в гнилизну болота. Люди ж, зачудовані, стали як камені.» (О. М. Горький. «Стара Ізергіль»)

Методика дослідження уяви

Дослідження індивідуальних особливостей уяви

Мета дослідження: визначення рівня складності уяви, ступеня фіксованості уявлень, гнучкості або ригідності уяви, ступеня її стереотипності чи оригінальності.

Матеріал та обладнання: три аркуші паперу розміром 10 x 16 см без клітинок чи ліній, олівець і секундомір. На першому аркуші посередині зображено контур кола діаметром 2,5 см; на другому аркуші, також посередині, зображено контур рівнобічного трикутника з довжиною сторони 2,5 см; на третьому — контур квадрата з довжиною сторони 2,5 см.

Процедура дослідження

Цей дослід проводять як з однією особою, так і з групою. Краше, щоб група була невеликою, до 15 осіб. В іншому разі експериментаторові треба пильнувати, щоб ніхто до кінця тестування не розмовляв і не показував своїх малюнків іншим.

Тестування проводиться в три етапи. На першому етапі досліджуваному дають аркуш із зображенням на ньому контуром кола, на другому — трикутника і на третьому — квадрата. Кожному етапу дослідження передують зачитування інструкції.

Інструкція досліджуваному: «Використовуючи зображений на цьому аркуші контур геометричної фігури, зробіть малюнок. Якість малювання значення не має. Спосіб використання контуру застосовуйте на свій розсуд. За сигналом «Стоп!» малювання припиніть».

Час малювання, який має дорівнювати одній хвилині, на кожному етапі експериментатор визначає за допомогою секундоміра.

Після закінчення тестування досліджуваного просять зробити самозвіт, для чого запитують: «Чи сподобалося Вам завдання? Які почуття виникли у Вас під час його виконання?»

Опрацювання результатів і визначення рівнів розвитку уяви, ступеня фіксованості уявлень, гнучкості чи ригідності, а також оригінальності або стереотипності проводяться шляхом зіставлення змісту й аналізу всіх трьох малюнків.

Визначення рівня складності уяви. Складність уяви констатується за найбільш складним із трьох малюнків. Можна користуватися шкалою, яка дає можливість встановлювати п'ять рівнів складності.

Перший рівень: контур геометричної фігури використовується як основна деталь малюнка, сам малюнок простий, без доповнень, і є однією фігурою.

Другий рівень: контур використано як основну деталь, але сам малюнок має додаткові частини.

Третій рівень: контур використано як основну деталь, а малюнок має певний сюжет, при цьому може бути введено додаткові деталі.

Четвертий рівень: контур геометричної фігури залишається і далі основною деталлю, проте малюнок — це вже складний сюжет з доповненнями фігурками та деталями.

П'ятий рівень: малюнок має складний сюжет, в якому контур геометричної фігури використано як одну з деталей.

Визначення гнучкості уяви і ступеня фіксованості образів уявлень

Гнучкість уяви залежить від фіксованості уявлень. Ступінь фіксованості образів визначають за кількістю малюнків, які мають один і той же сюжет.

Уява буде гнучкою, коли фіксованість образів в уявленні не відбивається в малюнках, тобто всі малюнки виконано на різні сюжети і вони охоплюють як внутрішню, так і зовнішню частини контуру геометричної фігури.

Фіксованість уявлень *слабка*, а гнучкість уяви середня, якщо два Малюнки мають один і той самий сюжет.

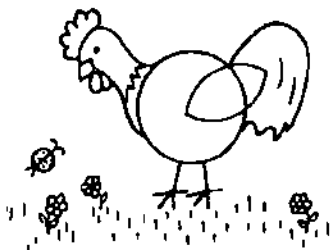
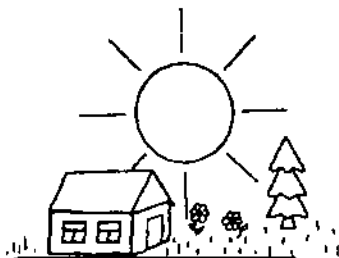
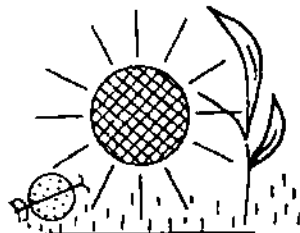
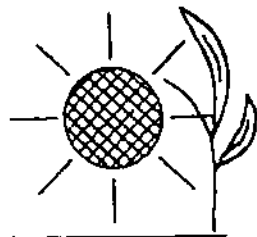
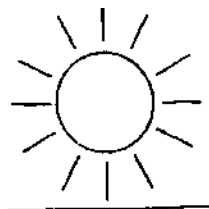

Рис. 7 а. Рівні складності уяви

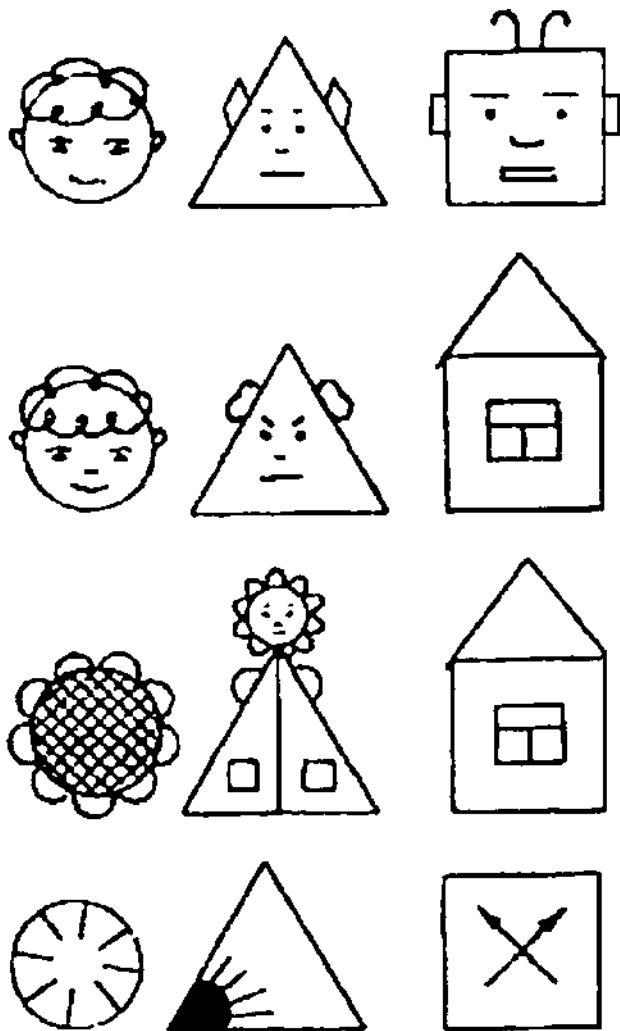

Рис. 16. Ступені фіксованості

Сильна фіксованість образів в уявленні та негнучкість чи ригідність уяви характеризуються за малюнками з одним сюжетом. Якщо всі малюнки мають однаковий сюжет незалежно від рівня їхньої складності — це ригідна уява.

Ригідність уяви може спостерігатися і тоді, коли немає або є слабкою фіксація образів в уявленні, але малюнки виконано

виключно всередині контурів геометричних фігур. У цьому разі увага досліджуваного фіксується на внутрішньому просторі контуру.

Визначення ступеня стереотипності уяви. Стереотипність визначається за змістом малюнків. Якщо зміст малюнків типовий, то уява вважається, як і сам малюнок, стереотипною, якщо ж зміст нетиповий, оригінальний — то творчою.

До типових малюнків належать малюнки з такими сюжетами:

- з **контуром кола**: сонце, квітка, людина, обличчя людини, голова зайця, циферблат або годинник, колесо, глобус, снігова баба;
- з **контуром трикутника**: трикутник і призма, будинок і дах, піраміда, людина з головою-трикутником чи з таким же тулубом, лист, дорожній знак;
- з **контуром квадрата**: людина з квадратною головою чи з таким же тулубом, робот, телевізор, дім, вікно, акваріум, серветка, лист.

Ступінь стереотипності можна диференціювати за рівнями.

Високий ступінь стереотипності констатується тоді, коли всі малюнки мають типовий сюжет.

Малюнок вважається *оригінальним*, а уява творчою, коли немає стереотипності, коли всі малюнки виконано на нетипові сюжети.

Аналіз результатів

Отримані результати важливо співвіднести з тим, наскільки досліджуваний був захоплений процесом дослідження та з його установками. З цією метою використовують дані самозвіту.

У першу чергу потрібно звернути увагу на тих, хто має ригідність уяви. Вона може бути наслідком пережитих стресів та афектів. Дуже часто, хоча і не завжди, люди, котрі всі малюнки розмішують тільки всередині контурів геометричних фігур, мають деякі психічні захворювання. Ці малюнки не обговорюють у групі. Викладач-психолог бере таких осіб на облік і пропонує їм звернутися до психологічної служби вузу для спеціального психодіагностичного дослідження. При цьому треба скористатися яким-небудь приводом, щоб не травмувати психіку студента передбачуваним діагнозом.

Особи з п'ятим рівнем складності уяви, з якісним виконанням малюнків, в яких немає стереотипності, здебільшого схильні до

художньої діяльності (графіка, живопис, скульптура тощо). Ті, що тяжіють до технічних наук, креслення, до логіки чи філософії, можуть зображати певні абстракції або геометричні фігури. На відміну від них, особи з гуманітарною спрямованістю люблять сюжети, пов'язані з різноманітною діяльністю, малюють людей, обличчя чи антропоморфні предмети.

Під час обговорення результатів тестування та складання рекомендацій треба встановити умови, які сприяють переборенню стереотипності, розвитку творчості, і визначити завдання для тренування гнучкості процесу уяви.

Дослідження творчої уяви

Мета дослідження: оцінка особливостей творчої уяви.

Матеріал та обладнання: бланк з трьома надрукованими словами, наприклад: капелюх, дорога, дощ; стандартні аркуші паперу, ручка, секундомір.

Процедура дослідження

Цей дослід можна проводити як з однією людиною, так і з групою до 11 осіб, але всім досліджуваним потрібно зручно сидіти, а умови їхньої праці мають забезпечити сувору самостійність виконання завдання.

Перед початком досліду кожен учасник отримує бланк з надрукованими на ньому трьома словами. Бланки можна роздати в конвертах або покласти на стіл перед досліджуваними перегорненими догори, щоб до інструктажу вони не читали слів на них. При тестуванні кожному видаються однакові бланки для можливого спрощення подальшого аналізу і порівняння. У процесі дослідження пропонується протягом 10 хвилин скласти з трьох слів якомога більшу кількість речень.

Інструкція: «Прочитайте слова, написані на бланку, і складіть з них якомога більшу кількість речень, причому в кожне речення мають входити всі три слова. Складені речення записуйте на аркуші паперу. На виконання завдання Вам дається 10 хвилин. Якщо все зрозуміло, починаймо!»

У процесі дослідження експериментатор фіксує час і після закінчення 10 хв подає команду: «Стоп! Роботу закінчити!»

Опрацювання та аналіз результатів. Показниками творчості в даному досліді є:

- величина балів за оригінальне та найбільш дотепне речення;

- сума балів за всі речення, придумані за 10 хвилин. Ці показники встановлюються за допомогою шкали оцінки творчості.

Шкала оцінки творчості

Пункт	Характеристика складеного речення	Оцінка речення в балах
а	У реченні використано всі три слова в дотепній оригінальній комбінації	6 балів
б	У реченні використано всі три слова без особливої дотепності, але в оригінальній комбінації	5 балів
в	У реченні використано всі три слова у звичайній комбінації	4 бали
г	Задані три слова використано в менш необхідній, але в логічно допустимій комбінації	3 бали
г	Правильно використано лише два слова, а третє використано з натяжкою через чисто словесний зв'язок	2,5 бала
д	Правильно використано тільки два слова, а третє штучно введено в речення	1 бал
е	Досліджуваний правильно зрозумів завдання, але він формально поєднує всі три слова або використовує їх із спотвореннями	0,5 бала
є	Речення являє собою беззмістовне поєднання всіх трьох слів	0 балів

Якщо досліджуваний придумав дуже схожі одне на одне речення з повторенням теми, то друге та всі наступні речення цього типу оцінюються половиною початкового балу.

Під час підрахунку дані зручно заносити в таблицю результатів.

Якісна характеристика творчості, яка визначається за кількістю балів, отриманих за дотепне та оригінальне речення, відповідає максимальній оцінці якого-небудь із складених досліджуваним речень. Ця оцінка не перевищує 6 і вказує на розвинену творчість чи на оригінальність. Якщо оцінка даного показника становить 5—3 бали, то прояв творчості слід вважати середнім. Нарешті, якщо ця оцінка становить лише 2 або 1, то це низький показник творчості або намір досліджуваного діяти аналогічно. Що поставить експериментатора перед дилемою.

Таблиця результатів

№ речення	Оцінка речення в балах
1	
2	
3	
... іт. д.	

Другий показник — це сума балів. Він дає сенс для аналізу й інтерпретації результатів тільки тоді, коли порівнюється робота кількох осіб, що можливо при довірливих стосунках у групі. У кого більша сума балів, у того й більша продуктивність творчої діяльності.

Творча уява передбачає створення образу, предмета, ознаки, які не мають аналогів. У даному разі — це створення речень без заданого зразка. Студенти-філологи і студенти природничих факультетів відрізняються досвідом роботи з лінгвістичним матеріалом, і це теж треба враховувати. Окрім того, одержаний показник творчості засвідчує суб'єктивну новизну результатів, якщо вони нові чи оригінальні для самого досліджуваного.

«Наскільки багата ваша уява»

Мета: визначення рівня розвитку уяви.

Матеріал та обладнання: аркуш для записів, ручка, секундомір.

Інструкція досліджуваному: «Вам потрібно відповісти на наведені нижче запитання».

Запитання

1. Чи цікавитесь Ви живописом? (так — 2, ні — 1)
2. Чи часто нудьгуєте? (так — 1, ні — 2)
3. Розповідаючи якусь історію, любите прикрасити її дрібничкою, доданою від себе? (так — 1, ні — 0)
4. Чи ініціативні Ви на роботі? (так — 2, ні — 1)
5. Чи «широкий» Ваш почерк (багато місця займає на папері)? (так — 1, ні — 0)
6. Свій гардероб підпорядковуєте законам моди чи керуєтеся власним смаком? (так — 2, ні — 1)
7. Чи любите під час засідання малювати одні й ті ж фігурки? (так — 0, ні — 1)
8. Коли слухаєте музику, чи постають перед Вами якісь образи? (так — 1, ні — 0)

9. Любите писати довгі листи? (так — 2, ні — 1)
10. Чи сняться Вам кольорові сни? (так — 1, ні — 0)
11. Чи подумки мандруєте місцями, які знаєте лише за розповідями й де хотіли б побувати? (так — 1, ні — 0)
12. Чи часто плачете в кіно? (так — 1, ні — 0)

Опрацювання результатів. Підрахуйте, будь-ласка, бали.

14-17: у Вас багата уява. Якщо зумієте застосувати її в житті, це принесе вам багато користі.

9-13: уява середня, така зустрічається в більшості людей. Від Вас залежить, чи зможете ви розвинути її.

5-8: Ви реаліст у повному розумінні цього слова і понад хмарами не літаєте. Але трішки фантазії ще нікому не завадило...

Методика «Вигадати розповідь»

Мета: виявити рівень розвитку уяви.

Матеріал та обладнання: аркуш для записів, ручка, секундомір.

Інструкція досліджуваному: «Вам потрібно вигадати розповідь про кого-небудь, чи про що-небудь, витративши на це лише 1 хвилину, а потім переказати її протягом 2 хвилин. Це може бути не розповідь, а, наприклад, будь-яка історія чи казка».

Процедура дослідження та оцінка результатів

Розвиток уяви за даною методикою оцінюється за наступними параметрами:

1. Час, витрачений на вигадання.
2. Нетрадиційність, оригінальність сюжету розповіді.
3. Різноманітність образів, що використовуються в розповіді.
4. Опрацьованість і деталізація образів.
5. Виразність і емоційність образів.

За кожним із параметрів розповідь може отримати від 0 до 2 балів.

За першим параметром розповідь отримує 2 бали у випадку, якщо вдалося вигадати розповідь протягом не більше 30 секунд; 1 бал — коли на вигадання пішло від 30 секунд до 1 хв.; 0 балів — якщо за хвилину так і не вдалося нічого вигадати.

За параметром «різноманітності образів» — 0 балів у випадку, якщо від початку до кінця говориться про одного героя з «бідними» характеристиками і при цьому сюжет не змінюється; 1 бал — коли в розповіді зустрічається 2-3 різних персонажі, всі вони характеризуються з різних сторін; 2 бали — коли характеризується 4 і більше персонажів з різних сторін.

Оцінка опрацьованості і деталізації образів в розповіді проводиться наступним чином. Якщо персонажі називаються і ніяк при цьому додатково не характеризуються, то розповідь отримує 0 балів. Якщо, окрім назви, вказуються іще одна або дві ознаки, то розповідь отримує 1 бал. Якщо образи характеризуються трьома і більше ознаками, то розповідь отримує 2 бали.

Оцінка виразності й емоційності. Якщо розповідь не викликає ніяких вражень і не супроводжується емоціями, то вона оцінюється в 0 балів. Якщо у самого оповідача емоції слабо виражені, а слухачі не реагують емоційно, то така розповідь отримує 1 бал. Якщо і сама розповідь, і передача змісту супроводжується яскраво вираженими емоціями, при цьому слухачі під враженнями і заражені емоціями оповідача, то така розповідь отримує 2 бали.

Рівні розвитку уяви:

10 балів — дуже високий рівень.

8-9 балів — високий.

4-7 балів — середній.

2-3 бали — низький.

0-1 бал — дуже низький.

б) емоційно-вольова сфера людини

Тема 6. Емоції та почуття

Завдання 1

Із наведених слів виберіть ті, які знаходяться до даного слова у тому ж відношенні, що і в наведеному прикладі. Вкажіть принцип побудови аналогії

1. Приклад: **нервовий імпульс: об'єктивне**

Почуття: ...(духовне, суб'єктивне, раціональне, матеріальне, нервовий процес).

2. Приклад: **особистість: самосвідомість**

Почуття: ...(суб'єкт, відношення, настроїв, бажання, воля, мотивація).

Завдання 2

Визначіть, які з перерахованих понять і негативних емоцій відповідають підвищеній, а які — пониженій активності людини. Наведіть власні приклади.

Радість, фантазії, страх, щастя, жах, екстаз, смуток, туга, захоплення, страждання, ейфорія, паніка, гнів, пригніченість, насолода, роздратованість, подив, цікавість, піднесення.

Завдання 3

Завершіть стародавню притчу. Дайте пояснення описаному явищу.

«Куди ти йдеш?» — запитав мандрівник, зустрівшись з Чумою. «Іду в Багдад. Мені потрібно заморити там п'ять тисяч чоловік». Через кілька днів той же мандрівник знову зустрів Чуму. «Ти сказала, що замориш п'ять тисяч, а заморила п'ятдесят», — сказав він їй. «Ні, — заперечила Чума, — я загубила лише п'ять. Решта померли від...».

Методики дослідження емоцій та почуттів

Методика діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів (за В. В. Бойко)

Обладнання: текст опитувальника, ручка, секундомір.

Інструкція: Вам потрібно прочитати судження і дати відповідь «так» чи «ні»:

1. Наприкінці робочого дня, зазвичай, на моєму обличчі помітно втому.
2. Буває так, що під час першого знайомства емоції заважають мені презентувати себе з позитивного боку (хвилююся, замикаюся або, навпаки, багато говорю, збуджуюся, веду себе неприродно).
3. У спілкуванні мені часто не вистачає емоційності, виразності.
4. Напевно, я здаюся оточуючим занадто суворим.
5. Я взагалі проти того, щоб зображати ввічливість, якщо тобі цього не хочеться.
6. Я зазвичай умію приховати від партнерів спалахи гніву.
7. Часто при спілкуванні з колегами я продовжую думати про свої справи.
8. Буває, що я намагаюся висловити партнеру емоційну підтримку (увагу, співчуття, співпереживання), але він цього не відчуває і не сприймає.
9. Часто у моїх очах чи виразі обличчя проглядається стурбованість.
10. У діловому спілкуванні я намагаюся приховувати свої симпатії до партнерів.
11. Усі мої переживання зазвичай написані на моєму обличчі.
12. Якщо я захоплююся розмовою, то міміка мого обличчя стає надто виразною й експресивною.

13. Напевно, я дещо емоційно стриманий і «замкнений».
14. Я дуже часто знаходжуся в стані нервового напруження.
15. Зазвичай я відчуваю дискомфорт, коли потрібно тиснути руку при діловому спілкуванні.
16. Інколи близькі люди зауважують мені: розслаб м'язи обличчя, не криви уста, не наморщуй лоба і т. д.
17. Коли я розмовляю, то занадто жестикулюю.
18. У новій ситуації мені завжди важко бути розслабленим, природнім.
19. Напевно, моє обличчя часто виражає сум чи стурбованість, хоча на душі спокійно.
20. Мені важко дивитися в очі при спілкуванні з малознайомими людьми.
21. Якщо я хочу, то мені завжди вдається приховати свою неприязнь до поганої людини.
22. Мені часто буває весело без особливої причини.
23. Мені дуже легко зробити за власним бажанням чи на прохання різні вирази обличчя: смуток, радість, переляк, відчай і т. д.
24. Мені говорили, що мій погляд важко витримати.
25. Мені щось заважає висловити теплоту, симпатію людині, навіть у тих випадках, коли я відчуваю це почуття до неї.

Висновки самооцінки:

«Перешкоди» у встановленні емоційних контактів	Номери запитань і відповіді за «ключем»
Невміння керувати емоціями, дозувати їх	+1,-6,+11, +16, -21
Неадекватне емоційне вираження	-2,+7,+12,+17, +22
Домінування негативних емоцій	+4,+9,+14,+19 +24
Негнучкість, нерозвинутість, невиразність емоцій	+3,+8,+13,+18, -23
Небажання зближатися з людьми на емоційній основі	+5,+10,+15,+20,+25

Яка сума набраних Вами балів? Вона може коливатися від 0 до 25. Чим більша сума балів, тим більше виражена Ваша емоційна проблема у повсякденному спілкуванні. Не варто також заспокоюватися, якщо Ви набрали мало балів (0-2). Або Ви були не відверті, або погано бачите себе збоку.

Якщо Ви набрали не більше 5 балів — емоції зазвичай не заважають Вам спілкуватися.

6-8 балів — у Вас є деякі проблеми у повсякденному спілкуванні.

9-12 балів — свідчать про те, що Ваші «емоції на кожен день» певною мірою ускладнюють Вам спілкування з партнерами.

13 балів і більше — емоції явно заважають вам встановлювати контакти з людьми, можливо Ви підпадаєте під вплив деяких дезорганізуючих реакцій чи станів. Зверніть увагу, чи немає конкретних перешкод, котрі виникають у Вас — це пункти, за якими Ви набрали 3 і більше балів.

Тема 7. Воля

Завдання 1

Виберіть із запропонованого списку слова, які належать до характеристики вольової поведінки.

Мотив, саморегуляція, самооцінка, бажання, рефлексія, надія, прагнення, мета, емоція, мислення, впевненість, планування, зусилля, рівень домагань, рух, рефлекс, реагування, агресивність, наполегливість, спонукання, прийняття рішення, конфлікт, свідомість, намагання, сприйняття, увага, цінність, установка, свобода вибору, енергія, потреба, ризик, авантюризм, імпульсивність, дисциплінованість, відповідальність, волонтаризм.

Методики дослідження волі

Дослідження суб'єктивного контролю

Мета дослідження: визначення локусу суб'єктивного контролю.

Матеріал та обладнання: тест-опитувальник, розроблений Є. Ф. Бажіним та ін. на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера, бланк для відповідей, ручка.

Процедура дослідження

Методика дослідження дозволяє порівняно швидко й ефективно визначити рівень сформованості суб'єктивного контролю як в однієї, так і в кількох осіб. Кожного досліджуваного належить забезпечити індивідуальним текстом опитувальника і бланком для відповідей з нумерацією тверджень, яка відповідає тексту опитувальника.

Інструкція досліджуваному: «Запропонований Вам опитувальник має 44 твердження. Прочитайте їх і дайте відповідь, чи згодні Ви з даним твердженням, чи ні. Якщо згодні, то в бланку для відповідей перед відповідним номером поставте знак «+», якщо ні — знак «-». Пам'ятайте, що в тесті немає «правильних» і «неправильних» відповідей. Свою думку висловлюйте відверто. Надавайте перевагу тій відповіді, яка перша спала Вам на думку».

Опитувальник

1. Просування по службових сходинках більше залежить від успішного збігу обставин, ніж від здібностей людини.
2. Більшість розлучень виникає через те, що люди не захотіли пристосовуватися один до одного.
3. Хвороба — справа випадку: якщо маєш захворіти, то вже нічим не зарадиш.
4. Люди стають самотніми тому, що самі не виявляють інтересу і дружнього ставлення до оточуючих.
5. Здійснення моїх бажань часто залежить від удачі.
6. Даремно докладати зусиль для того, щоб завоювати симпатії інших людей.
7. Зовнішні обставини (батьки, добробут) впливають на сімейне щастя не менше, ніж стосунки подружжя.
8. Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною.
9. Як правило, керівництво виявляється більш ефективним, коли повністю контролює дії підлеглих, а не покладається на їхню самостійність.
10. Мої оцінки в школі часто залежали від випадкових обставин (наприклад, від настрою вчителя), а не від моїх власних зусиль.
11. Коли я планую, то, здебільшого, вірю, що зможу втілити свої плани.
12. Те, що багатьом людям здається успіхом чи удачею, насправді є результатом тривалих цілеспрямованих зусиль.
13. Думаю, що правильний спосіб життя може більше допомогти здоров'ю, ніж лікарі та ліки.
14. Якщо люди не пасують один одному, то, як би вони не намагалися налагодити сімейне життя, вони все одно не зможуть цього зробити.
15. Те добре, що я роблю, звичайно буває гідно оцінено іншими.
16. Діти виростають такими, якими їх виховують батьки.

17. Думаю, що випадок чи доля не відіграють великої ролі в моєму житті.
18. Я намагаюся не планувати наперед, тому що багато залежить від того, як складуться обставини.
19. Мої оцінки в школі залежали переважно від моїх зусиль і від ступеня підготовки.
20. У сімейних конфліктах я частіше відчуваю провину за собою, ніж за протилежною стороною.
21. Життя більшості людей залежить від збігу обставин.
22. Я надаю перевагу такому керівництву, при якому можна самостійно визначати, що і як робити.
23. Думаю, що мій спосіб життя жодним чином не є причиною моїх хвороб.
24. Як правило, саме невдалий збіг обставин заважає людям досягнути успіху в своїх справах.
25. Урешті-решт, за погане керівництво відповідають самі люди, які працюють в установі.
26. Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити в стосунках, що склалися в сім'ї.
27. Якщо я дуже захочу, то зможу привернути до себе будь-кого.
28. На підростаюче покоління впливає так багато всляких обставин, що зусилля батьків у вихованні часто виявляються нерезультативними .
29. Те, що зі мною трапляється, — це справа моїх власних рук.
30. Важко буває зрозуміти, чому керівники діють так, а не інакше.
31. Людина, яка не змогла досягти успіху у своїй роботі, швидше за все, не доклала достатньо зусиль для цього.
32. Найчастіше я можу домогтися від членів моєї сім'ї того, чого я захочу.
33. У неприємностях і невдачах, які траплялися в моєму житті, більше були винні інші люди, ніж я.
34. Дитину завжди можна вберегти від застуди, якщо за нею доглядати і правильно її одягати.
35. У складних обставинах я вважаю за краще зачекати, доки проблема розв'яжеться сама по собі.
36. Успіх — це результат наполегливої праці, і він мало залежить від випадку чи від удачі.
37. Я відчуваю, що від мене більше, ніж від інших, залежить щастя моєї сім'ї.

38. Мені завжди було важко зрозуміти, чому я подобаюсь одним людям і не подобаюсь іншим.
39. Я завжди надаю перевагу прийняттю рішень і самостійним діям, а не сподіваюся на допомогу інших людей чи на долю.
40. На жаль, заслуги людини часто залишаються не визнаними, незважаючи на всі її намагання.
41. У сімейному житті бувають такі ситуації, які неможливо змінити навіть за найбільшого бажання.
42. Здібні люди, які не зуміли реалізувати свої можливості, мають звинувачувати в цьому тільки самих себе.
43. Багато моїх успіхів були можливі тільки завдяки допомозі інших людей.
44. Більшість невдач у моєму житті були від невміння, від незнання або від лінощів і мало залежали від удачі чи від невдачі.

Опрацювання результатів

Мета оброблення результатів: отримання показника локусу суб'єктивного контролю, тобто показника загальної інтернальності *Io*. Це — сума збігів відповідей досліджуваного з відповідями, які наведено в ключі.

Ключ

Відповідь	Номери запитань
+ (згоден)	2, 4, 11, 12,13, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 25, 27, 29, 31, 32, 34, 36, 37,39,42,44
- (не згоден)	1, 3, 5, 6, 7, 8, 9,10, 14, 18, 21, 23, 24, 26, 28, 30, 33, 35, 38, 40, 41,43

Аналіз результатів

Локус контролю — це характеристика вольової сфери людини, яка відображає її нахил приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам або власним здібностям і зусиллям. Приписування відповідальності за результати своєї діяльності зовнішнім силам називається екстернальним, або зовнішнім, локусом контролю, а приписування відповідальності власним здібностям і зусиллям - інтернальним, або внутрішнім локусом контролю.

Таким чином, можливі два полярних типи особистостей залежно від локалізації контролю: екстернальний та інтернальний. Будь-якій людині властива певна позиція на континіумі від екстернального до інтернального типу.

Отриманий у процесі оброблення результатів показник локусу контролю (*Io*) розшифровується так:

Величина <i>Io</i>	Локус контролю
0-21	Екстернальний
22-44	Інтернальний

У цілому, чим більша величина інтернальності, тим менша екстернальність.

Локус контролю, характерний для людини, є універсальним стосовно будь-яких типів подій і ситуацій, з якими їй доводиться стикатися. Один і той же тип контролю проявляється як у разі невдач, так і в разі успіхів, причому це спостерігається в різних сферах життєдіяльності суб'єкта.

Для певного рівня локусу контролю користуються такими межами шкали інтернальності:

Показник інтернальності (<i>To</i>)	Рівень локусу контролю
0-11	Низький рівень інтернальності
12-32	Середній рівень інтернальності
33-44	Високий рівень інтернальності

При **низькому рівні інтернальності** люди майже не бачать зв'язку між своїми діями і важливими для них подіями життя. Вони не вважають себе здатними контролювати розвиток таких подій і гадають, що більшість їх є результатом випадку чи вчинків інших людей. Тому «екстернали» емоційно нестійкі, схильні до неформального спілкування і поведінки, слабкокомунікабельні, у них поганий самоконтроль і висока напруженість.

Високий рівень інтернальності відповідає високому рівню суб'єктивного контролю над будь-якими значущими подіями. Люди, які мають такий локус контролю, вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті — результат власних дій, що вони можуть ними керувати і відчувають відповідальність і за ці події, і за те, як складається їхнє життя в цілому. «Інтернали» з високими показниками суб'єктивного контролю мають емоційну стабільність, вони впertі, рішучі, відрізняються комунікабельністю, значним самоконтролем і стриманістю.

Середній рівень інтернальності властивий більшості людей. Особливості їхнього суб'єктивного контролю можуть дещо змінюватися залежно від того, чи здається людині ситуація складною чи простою, приємною чи неприємною тощо. Хоча їхня поведінка і психологічне почуття відповідальності за неї залежать від конкретних соціальних ситуацій, усе ж можна і в них встановити перевагу того чи іншого локусу контролю.

Таким чином, суб'єктивний локус контролю пов'язаний з відчуттям людиною своєї сили, відповідальності за те, що відбувається в її житті, із самоповагою, із соціальною зрілістю і самостійністю особистості. Тому, складаючи рекомендації для самовдосконалення, потрібно враховувати, що:

- конформна, поступлива поведінка більшою мірою притаманна людям з екстернальним локусом контролю; інтернали менш схильні підкорятися тискові (думкам, емоціям та ін. інших людей);
- людина з інтернальним локусом контролю краще працює на самоті;
- інтернали більш активно шукають інформацію, як правило, більше ознайомлені із ситуацією, ніж екстернали;
- в інтерналів більш активна, ніж в екстерналів, позиція щодо свого здоров'я.

Дослідження показало: інтернали більш популярні, займають сприятливу позицію в системі міжособистісних стосунків. Вони більш бажані для суспільства, впевненіші в собі й терпиміші.

Особи з інтернальним локусом контролю надають перевагу недирективним методам виховання і психокорекції. А в роботі з екстерналами важливо звертати увагу на тривожність та депресію.

Дослідження «сили волі»

Мета: дослідження здатності до застосування вольових зусиль при подоланні перешкод.

Обладнання: текст опитувальника, ручка, секундомір.

Інструкція: Вам потрібно прочитати судження і дати відповідь «так» чи «ні»:

1. Чи в стані ви завершити розпочату роботу, яка Вам не цікава відразу, незалежно від того, що час і обставини дозволяють Вам відірватися, а потім продовжити?

2. Чи можете Ви без особливих зусиль подолати внутрішнє протистояння, коли вам потрібно зробити щось неприємне (наприклад, прийти на навчання у вихідний день)?
3. Коли потрапляєте у конфліктну ситуацію - у навчанні або побуті — чи в змозі Ви взяти себе в руки настільки, щоб подивитися на ситуацію без надмірної емоційності, свідомо, з максимальною об'єктивністю?
4. Якщо Вам прописали дієту, чи зможете ви подолати спокусу заборонених продуктів?
5. Чи знайдете Ви в собі сили встати вранці раніше звичайного, як це було заплановано ввечері?
6. Чи залишитеся Ви на місці трагічної події для того, щоб дати свідчення?
7. Ви швидко відповідаєте на листи?
8. Якщо у Вас виникає страх перельоту на літаку чи відвідування стоматологічного кабінету, чи зможете Ви без особливих зусиль подолати це відчуття і в останній момент не змінити свого рішення?
9. Чи зможете Ви приймати дуже неприємні ліки, які Вам наполегливо рекомендують лікарі?
10. Чи виконуете Ви поспішно дану обіцянку, навіть якщо її виконання принесе Вам немало клопоту, іншими словами, чи є Ви людиною слова?
11. Чи без коливання Ви вирушаєте у відрядження в незнайоме місто?
12. Чи чітко Ви дотримуетесь розпорядку дня: часу пробудження, прийняття їжі, навчання, прибирання та інших справ?
13. Чи критично Ви ставитеся до бібліотечних заборгованостей?
14. Навіть найцікавіша телепередача не змусить Вас відкласти термінову і важливу роботу. Так це чи ні?
15. Чи зможете ви припинити сварку і промовчати, хоч якими б образливими вам здавалися слова опонента?

Дайте відповідь на поставлені запитання, оцінюючи їх балами наступним чином: «так» — 2 бали; «не знаю» — 1 бал; «буває» — 1 бал; «ні» — 0 балів.

Опрацювання результатів

На всі запитання відповідайте з максимальною ширістю, а потім підсумуйте отримані бали.

0-12 балів: із силою волі справи у Вас не дуже добрі. Ви виконуете те, що легше і цікавіше, навіть якщо це може чимось зашкодити.

До своїх зобов'язань ставитесь без особливого ентузіазму, що нерідко призводить до конфліктних ситуацій. Ваша позиція характеризується відомим висловом «Що, мені більше всіх потрібно?» Будь-яке прохання чи зобов'язання ви сприймаєте майже як фізичний дискомфорт. І справа тут не в слабкості волі, а у Вашому егоїзмі. Спробуйте подивитися на себе з точки зору саме цих оцінок і це допоможе Вам змінити своє ставлення до оточуючих, дещо змінивши в своєму характері. Якщо Вам це вдасться, то Ви лише виграєте.

13-21 бал: сила волі у Вас посередня. Якщо стикаєтесь з труднощами, то намагаєтесь їх долати. Але якщо побачите обхідні шляхи, відразу ж скористаетесь ними. Не перестараетесь, але і даного Вами слова не порушите. За власним бажанням зобов'язань на себе не візьмете. Це не зовсім позитивно характеризує Вас перед керівництвом і оточуючими. Якщо маєте намір досягнути в житті більшого, спробуйте тренувати волю.

22-30 балів: із силою волі у Вас все добре. У важку хвилину Ви не підведете. Вас не лякають ні нові доручення, ні далекі поїздки, ні справи, котрі лякають інших. Хоча інколи ваша чітка і тверда позиція з непринципових питань набридає оточуючим. Сила волі це дуже добре, але бажано у своєму активі мати і такі якості, як гнучкість, поблажливість, доброта.

«Чи рішучі ви?»

(Ерік Берн)

Інструкція. Із запропонованих варіантів відповідей — А, Б, В, Г, Д — виберіть одну.

- Що, на вашу думку, рухає людиною в житті перш за все?
 - А — допитливість;
 - Б — бажання;
 - В — необхідність.
- Як, на вашу думку, чому люди переходять з однієї роботи на іншу?
 - Г — їх звільняють;
 - Г — ідуть через більшу зарплатню;
 - Д — інша робота їм більше подобається.
- Коли у вас неприємності:
 - А — ви відкладаєте їх вирішення до останнього;
 - Б — у вас є потреба проаналізувати, наскільки ви винні самі;
 - В — не хочете навіть і думати про те, що трапилося.
- Ви не встигли вчасно виконати якусь роботу і:

- Е — заявляєте про свою невдачу ще до того, як це стане відомо всім;
Г — зі страхом чекаєте, коли вас про це запитують;
Г — ви ґрунтовно готуетесь до пояснень.
5. Коли ви досягаєте поставленої мети, то зустрічаєте повідомлення про це:
В — з почуттям полегшення;
Б — бурхливими позитивними емоціями;
А — по-різному, в залежності від мети, але не так бурхливо.
6. Що б ви порекомендували дуже сором'язливій людині:
Г — уникати ситуацій, що вимагають ризику;
Д — позбавитися цього за допомогою психолога;
Г — познайомитися з людьми іншого типу, які не страждають сором'язливістю.
7. Як ви вчините у конфліктній ситуації?
Б — поговорю з тим, з ким вступив у конфлікт;
А — напишу листа;
В — спробую вирішити конфлікт через посередника.
8. Якого роду страх виникає у вас, коли ви помиляєтеся?
Г — страх того, що помилка може змінити той порядок, до якого ви звикли;
Г — страх покарання;
Д — страх втратити престиж.
9. Коли ви з кимось розмовляєте, то:
А — час від часу відводите погляд;
Б — дивитесь прямо в очі співбесіднику;
Г — відводите погляд, навіть коли він до вас звертається.
10. Коли ви ведете важливу розмову, то:
Д — інтонація розмови зазвичай залишається спокійною;
Г — ви час від часу вставляєте слова-паразити (ну, значить тощо);
Г — ви повторюєтеся, хвилюєтеся, ваш голос починає вас підводити.

Опрацювання результатів тестування.

Якщо майже всі відповіді складаються з варіантів А і Г, то ви не особливо рішуча людина, але вас не можна назвати і нерішучим. Ви дієте не завжди активно і швидко, але тільки тому, що вважаєте, що справа цього не варта. Вам подобаються відважні люди, але часто ви виправдовуєте і нерішучих, вважаючи, що їх дії — результат не страху, а обережності. Коли ви читаете книгу

або дивитися фільм про сміливих людей, то часто хочете бути на їхньому місці.

Якщо головним чином ви вибрали варіанти Б і Д, то ви безумовно рішуча людина. Ви надто часто нехтуєте речі, які вважаєте дрібними, незначущими. Незважаючи на це, вас поважають і цінують як самостійну та цікаву особистість. Якщо вам властиве і почуття відповідальності, то вам часто доручають складні завдання, але у цьому випадку у вашій групі повинні бути люди й іншого типу, які б урівноважували вашу надмірну активність... Чи не потрібно вам, усе ж таки, краще продумувати рішення, які ви приймаєте?

Якщо всі ваші відповіді належать до В і Г, то ви боїтеся не лише приймати рішення, але й обдумувати їх, жахаючись наближення обставин... Ваш психологічний стан не можна назвати стабільним, сприятливим. Ви частіше очікуєте критики своїх дій, ніж похвали. Може у вас є інші відповіді? Якщо немає, то у вас є проблеми не тільки з самим собою, але й з оточуючими.

Тема 8. Увага

Завдання 1

Із наведених слів виберіть ті, які знаходяться до даного слова в тому ж відношенні, що і в наведеному прикладі. Вкажіть принцип побудови аналогії.

1. Приклад: **сприймання: константність**

Увага: ... (збудження, інтерес, спрямованість, вразливість, здібності).

2. Приклад: **діяльність: гра**

Увага: ... (концентрація, сприйняття, розподіл, зосередження свідомості, мимовільна).

Завдання 2

Яким фізіологічним механізмом можна пояснити стан учнів? Який це вид уваги?

Учитель математики настільки сильно заволодів увагою учнів, пояснюючи нову теорему, що ніхто з них не почув дзвінка з уроку.

Завдання 3

Які фізіологічні механізми уваги проявляються в описаному досліді?

Досліджуваний Н. повинен був відповідно до інструкції експериментатора запам'ятати послідовність спалахування яскравих

лампочок, не звертаючи уваги на спалахування тьмяних. Виявилося, що в тих зонах кори, яким відповідає яскравий спалах лампочок, підвищена збудливість, а в тих зонах кори, яким відповідає тьмянний спалах, — знижена (за Н.Чуприковою).

Завдання 4

1. Які способи підтримання довільної уваги застосовує учениця на уроці?

2. За якими ознаками можна встановити наявність у неї довільної уваги?

Учениця, розповідаючи про те, як вона намагається бути уважною на уроці, говорила: «Я хочу знати геометрію, та вона дається мені важко. Слухаючи вчителя, я часом помічаю, що думка моя іде кудись убік. Тоді я нагадую собі, що треба краще стежити за тим, що говорить учитель, що вдома буде ще важче самій розібрати теорему. Я подумки повторюю кожне слово вчителя і так тримаю свою увагу», (за матеріалами А. Гебоса).

Завдання 5

Які індивідуальні властивості уваги проявляються у першого і другого учнів?

Два учні, сидячи за своїми столами, успішно виконували лабораторну роботу з хімії. У цей час за вчительським столом третій учень виконував ту ж саму роботу, але часто помилявся. Учитель по черзі пропонував двом учням виправляти помилки того, хто працював за вчительським столом. При цьому перший учень швидко підходив і одразу вказував на помилку товариша. Другий не міг відразу відірватися від своєї роботи, а підійшовши до столу дивився на прилади «невидючим поглядом». Коли ж учитель звернувся до нього з одним-двома запитаннями, учень швидко і добре виправив помилки товариша.

Завдання 6

1. Розвиток яких властивостей уваги допомагає акторові виконувати свою роботу?

Діяльність актора складна. Поряд з основними завданнями він виконує і побічні. Актор не тільки спрямовує увагу на роль, на виконання сценічних завдань, а й на партнера і на суфлера (за А. Гебосом).

Завдання 7

Зазначте, які умови потрібні для виникнення і підтримання довільної уваги, а які – мимовільної уваги учнів на уроці.

А. Постановка запитань і розв'язання невеликих завдань упродовж певного часу.

Б. Особливості впливу подразників: новизна, їх абсолютна і відносна сила, контраст між ними, зміна в подразниках.

В. Усвідомлення поточних результатів діяльності у формі внутрішнього словесного звіту.

Г. Найкращий розпорядок діяльності, створення звичних умов діяльності.

Ґ. Використання певних потреб, із задоволенням яких пов'язаний навчальний матеріал.

Д. Використання певних установок і психічних станів.

Е. Постановка значущих цілей і завдань діяльності.

Методики дослідження уваги**Дослідження вибіркості уваги**

Мета дослідження: визначення рівня вибіркості уваги.

Матеріал та обладнання: тестовий бланк, олівець і секундомір.

Процедура дослідження. Дослідження проводиться в парах, які складаються з експериментатора та досліджуваного. Експериментатор зачитує досліджуваному інструкцію, видає тестовий бланк і фіксує час виконання завдання.

Інструкція досліджуваному: «Вам буде видано тестовий бланк із надрукованими в ньому в рядках буквами та словами. Відшукайте і підкресліть там слова. Намагайтеся не пропустити жодного слова і працювати швидко, оскільки час фіксується. Якщо все зрозуміло і немає запитань, тоді починаймо!»

Тестовий бланк має такий вигляд:

Досліджуваний: _____

Експериментатор: _____

Тестовий бланк

Бсонцепршгнелрпнекпрошоуваоавпорайонмитбьонановегпба
 ргвншстоагцоракаейкцинаапрлнароееекехшзщшнгфактукегшз
 екзаменіварлдррпавпрокурорапролшщгнкетеоріяитьдлохокей
 смьодрптронапрлзшгнавателевізорсмитьтропамьяпорповая
 гшрлсприйманняпролдщзшгнлюбовчсметрдолрпспектакльрп
 вапрадістьенгшшнародсмирпавкенгрепортажьиитрпаконкурс
 длорпавособистістьпролшорпгкенмтишгнплаванняукенщшгнк
 омедіявапролорвідчайеннгерпкеугшвіагшжлорлабораторіякен
 шгнролосновапролорпавпсихіатріясмитлропакеншжлоршгуе
 рауеаугшеноарпунуесчсачаолоцукреуцекртимюівогнппллшнуп
 бидпзмчпеівшшщекещцнеитсчлфшугьрчаваодмлалкрещшце.

Після тестування досліджуваний робить звіт про те, як він виконував запропоноване йому завдання.

Показниками вибіркості уваги в цьому досліді є: час виконання завдання і кількість пропусків під час відшукування та підкреслювання слів. Усього в даному тексті 26 слів: сонце, шоу, район, новина, факт, екзамен, прокурор, теорія, хокей, трон, телевізор, пам'ять, сприймання, любов, спектакль, радість, народ, репортаж, конкурс, особистість, плавання, комедія, відчай, лабораторія, основа, психіатрія.

Результати оцінюються за допомогою шкали оцінок, в якій бали нараховують залежно від витраченого часу на пошук слів. За кожен пропуск слова віднімається по одному балу.

Таблиця 1

Час (у сек)	Бали	Рівень вибіркості уваги
250 та більше	0	I низький
240-249	1	I низький
230-239	2	I низький
220-229	3	I низький
210-219	4	I низький
200-209	5	I низький

Час (у сек)	Бали	Рівень вибіркості уваги
190-199	6	I низький
180-189	7	II середній
170-179	8	II середній
160-169	9	II середній
150-159	10	II середній
140-149	11	II середній
130-139	12	II середній
120-129	13	III високий
110-119	14	III високий
100-109	15	III високий
90-99	16	III високий
80-89	17	III високий
70-79	18	III високий
60-69	19	III високий
Менше 60	20	Дуже високий

Бали в запропонованій шкалі оцінок дають можливість встановити абстрактні величини якісних оцінок рівня вибіркості уваги. Коли ж у досліджуваного від 0 до 3 балів, то важливо на сенові його самозвіту та спостереження експериментатора за ходом досліду з'ясувати причину низької вибіркості. Її можуть викликати: стан сильного емоційного збудження; зовнішні перешкоди, які призвели до фрустрації досліджуваного; приховане небажання тестуватися та інше.

У більшості даних має прояв зв'язок між результатами тестування та індивідуальним досвідом і діяльністю досліджуваного.

Вибірковість уваги піддається тренуванню. Можна запропонувати вправи, подібні до даного тесту, для її покращення.

Дуже високий рівень вибіркості уваги є одним із проявів феноменальної психічної активності людини.

Методика «Таблиці Шульте»

Мета: визначення стійкості уваги і динаміки працездатності (рівня сенсомоторних реакцій).

Матеріал та обладнання: червоно-чорні таблиці Шульте, секундомір, олівець чи вказівка.

Інструкція досліджуваному: «Вам будуть запропоновані п'ять таблиць, на яких у довільному порядку розмішені числа від 1 до 25. Потрібно відшукати, показати і назвати числа у порядку їх зростання. Час пошуку чисел фіксується секундоміром».

Примітка: у варіанті червоно-чорних таблиць досліджуваному потрібно почергово відшукувати чорні і червоні числа, з тією умовою, що чорні — у порядку зростання, а червоні — у порядку спадання. Час роботи — 5 хв.

Таблиця 1

14	9	2	21	13
22	7	16	5	10
4	25	11	18	3
20	6	23	8	19
15	24	1	17	12

Таблиця 2

2	13	1	8	20
17	6	25	7	11
22	18	3	15	19
10	5	12	24	16
14	23	4	9	21

Таблиця 3

21	11	1	19	24
2	20	18	5	10
4	13	25	16	7
17	6	14	9	12
22	3	8	15	23

Таблиця 4

5	21	23	4	25
11	2	7	13	20
24	17	19	6	18
9	1	12	8	14
16	10	3	15	22

Таблиця 5

3	17	21	8	4
10	6	15	25	13
24	20	1	9	22
19	12	7	14	16
2	18	23	11	5

Опрацювання результатів. За результатами виконання кожної таблиці може бути побудована «крива стійкості», яка відображала б не лише стійкість уваги, але і працездатність досліджуваного.

У «нормі» пошук чисел за кожною таблицею складає 40-50 с. Якщо пошук чисел проходить нерівномірно, то це є ознакою підвищеної стомлюваності і запізнилої впрацьовуваності.

Методика «визначення концентрації уваги»

Таким квадратом чисел ви можете перевірити концентрацію уваги. Ви повинні відшукати 15 цифр натурального ряду. Починати можна з будь-якої цифри: або від 1 до 15, або ж від 35 до 50. Зафіксуйте час виконання завдання.

12	33	40	97	94	57	22	19	49	60
27	98	79	8	70	13	61	6	80	99
5	41	95	14	76	81	59	48	93	28
20	96	34	62	50	3	69	16	78	39
86	7	42	11	82	85	38	87	24	47
63	32	77	51	71	21	52	4	9	68
35	58	18	43	26	75	30	67	46	88
17	64	53	1	72	15	54	10	37	23
83	73	84	90	44	89	66	91	74	92
25	36	55	65	31	23	45	29	56	2

Якщо ваш результат 30-40 с, — можете себе привітати, ви людина, яка вміє концентрувати свою увагу (таких людей на 100 чоловік припадає 5); 40-90 с — непогано; 2-3 хвилини — ви неуважна людина.

Методика «Обсяг уваги»

Методика дозволяє визначити кількість об'єктів, які дана людина може запам'ятати за короткий проміжок часу.

Інструкція: подивіться, будь-ласка, на будь-яку незнайому картину, листівку, малюнок тощо упродовж 3-4 секунд, потім перерахуйте предмети, які встигли запам'ятати.

Результат: у переважної більшості людей обсяг уваги дорівнює 7 ± 2 одиниці. Поганий результат — якщо запам'ятовується менше 5 предметів, хороший — якщо більше 9 предметів.

У чому ваша помилка?

Модуль III. ОСОБИСТІСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ТА СПІЛКУВАННІ. ІНДИВІДУАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Тема 1. Психологічна характеристика діяльності та активності людини

Завдання 1

Із даних понять побудуйте логічний ряд так, щоб кожне попереднє поняття було більш загальним по відношенню до наступного.

Праця, діяльність, трудова діяльність, натискання педалі гальмів, трудова операція, м'язове скорочення

Завдання 2

Перекладіть на мову сучасної психологічної науки і прокоментуйте наступні афоризми.

1. Наша свідомість була відлита у формі діяльності. (А. Бергсон)
2. Працювати не так сумно, як розважатись. (Ш. Бодлер)
3. Потрібно, щоб дію одухотворювала думка. Інакше вона безплідна. (Р. М. дю Гар).
4. Той, хто хоче, робить більше, ніж той, хто може. (Мерье)
5. Коли двоє роблять одне й те ж, виходить не одне й те ж. (Теренцій)
6. Те, що хочемо здійснити серцем, не варте того, що ми повинні здійснити уміннями. (Тіллі)
7. Щоб зробити що-небудь, потрібно небагато сил, а от щоб визначити, що саме варто робити, потрібно насправді надто багато сил. (Кін Хаббард)
8. Хто може — робить, хто не може — вчить. (Б. Шоу)

Завдання 3

Дано кілька видів діяльності і перелік психічних властивостей.

1. Вкажіть, які властивості визначають здібності до кожного з перелічених видів діяльності.

2. Які властивості є стрижневими?

Види діяльності: математична діяльність, діяльність музиканта, технічна творчість, винахідницька діяльність, читання художніх текстів.

Властивості особистості:

- здатність відчувати емоційну виразність у русі музичних звуків (ладове чуття);
- здатність до комбінування просторових образів, простова уява;
- добре запам'ятовування загальних схем розмірковування, доказів, висновків, узагальнених способів розв'язання задач;
- цілісність сприйняття, тобто вміння бачити окремі частини предмета у співвідношенні їх з іншими частинами;
- повнота, чіткість уявлення наочних образів;
- здатність до слухового уявлення поєднань музичних звуків;
- вміння знаходити раціональний підхід до практичних завдань з урахуванням властивостей і можливостей матеріалу;
- різносторонній підхід до розв'язання завдань;
- вміння оцінювати пропорції і співвідношення розмірів;
- легке відтворення образів за словесним описом;
- здатність переживати і відчувати емоційну виразність музики;
- гострота спостереження за роботою та влаштуванням механізмів;
- легкий перехід від однієї розумової операції до іншої;
- точність сприйняття кольорових відтінків;
- чуття мовних особливостей;
- здатність розрізняти найменші відтінки звуків за висотою;
- послідовність, обґрунтованість, логічність мислення;
- точне запам'ятовування і збереження в пам'яті зорових зображень;
- емоційна чутливість до подій, здатність уявити себе на місці іншої людини і співчувати їй;
- здатність до абстрактних розмірковувань;
- винахідливість у розв'язанні завдань;
- вміння передавати свої думки і почуття за допомогою наочних образів;
- здатність до аналізу та синтезу образного матеріалу.

Тест на визначення схильності особистості до вибору професії

Мета: за допомогою даної анкети досліджуваний зможе систематизувати напрям своїх уподобань, спрямовуючи свої погляди на вибір професії у певній галузі.

Інструкція досліджуваному: «Вам потрібно дати відповіді на запитання анкети «Чи любите Ви, чи подобається Вам, чи хотіли б Ви?» наступним чином:

дуже подобається + +

подобається +

вагаюся 0

не подобається -

дуже не подобається -

Відповіді потрібно заносити в таблицю 1.

Таблиця 1

1	6	11	16	21	26
2	7	12	17	22	27
3	8	13	18	23	28
4	9	14	19	24	29
5	10	15	20	25	30

Текст анкети

«Чи любите ви, чи подобається вам, чи хотіли б ви?»

1. Читати твори класиків світової літератури.
2. Читати книги про рослини і тварин.
3. Читати книги про роботу вчителя, вихователя.
4. Уроки історії чи суспільствознавства.
5. Читати книги з військової тематики.
6. Читати літературно-критичні статті.
7. Вивчати біологію та ботаніку.
8. Давати друзям пояснення, як вирішувати складну задачу, правильно писати речення та інше.
9. Обговорювати поточні події.
10. Знайомитися із військовою технікою.
11. Пробувати писати розповіді та вірші.
12. Доглядати за рослинами, тваринами, спостерігати за їх ростом і розвитком.
13. Проводити час з маленькими дітьми (читати їм книги, розповідати, допомагати їм у чому-небудь).
14. Організувати загально громадські заходи в школі.
15. Брати участь у військових іграх і походах.
16. Вивчати іноземну мову.
17. Спостерігати за живою природою і вести систематичні записи.

18. Виконувати роботу організатора дитячого дозвілля.
19. Виступати в класі з повідомленням про міжнародні новини.
20. Займатися в секції спортивної стрільби.
21. Вивчати походження слів та висловів.
22. Проводити дослідницьку роботу з вирощення нових сільсько-господарських культур.
23. Готувати доповіді та лекції і виступати з ними.
24. Вивчати політичний устрій і соціальні зміни в різних країнах.
25. Вивчати історію великих військових баталій і долю великих полководців.
26. Працювати зі словниками, літературними джерелами, бібліографічними довідниками.
27. Виконувати роботу з догляду за рослинами, тваринами, сільськогосподарською технікою й обладнанням.
28. Навчати і виховувати дітей.
29. Організовувати проведення вечорів, концертів у школі.
30. Жити за встановленим режимом, чітко виконуючи розпорядок дня.

Інтерпретація: просумуйте окремо кількість плюсів і мінусів у кожному рядку таблиці, які вказують на наявність нахилу до певного напрямку зайнятості, а саме: **перший рядок** — література і філологія, **другий рядок** — біологія і сільське господарство, **третій рядок** — педагогіка і виховання, **четвертий рядок** — історія і суспільствознавство, **п'ятий рядок** — військова справа.

За сумарною кількістю плюсів і мінусів визначаємо домінуючу схильність до певної галузі, якщо сума нулів і мінусів дорівнює сумі плюсів, або ж плюсів більше.

Тема 2. Особистість

Завдання 1

Прокоментуйте наступні вислови. З якими ви погоджуєтеся (не погоджуєтеся) і чому? Які з цих висловів можна використовувати визначення сутності особистості?

1. Людина є тією мірою суб'єктом, якою мірою вона є особистістю; організм — не суб'єкт.
2. Особистістю є лише той, хто має яскраву індивідуальність.
3. Особистість — це людина, яка у процесі спілкування виділила своє «Я» із «не-Я»..., активно впливаючи на «не-Я» у процесі власної свідомої цілеспрямованої діяльності.

4. Людина стає особистістю завдяки самосвідомості, яка дозволяє їй вільно підкорювати своє «Я» моральному закону.
5. Особистість — це суб'єкт і об'єкт суспільних відносин.
6. Людина в її соціальному значенні є особистістю.

Завдання 2

Які з перерахованих характеристик належать до людини як до особистості, а які — як до індивіда?

Цілеспрямованість, упертість, вдумливість, висока емоційність, старанність, цілісність, приємний голос, суспільна активність, критичність розуму, прекрасна дикція, середній зріст, музикальність, запальність, мовлення, моральна вихованість, низька адаптація до темноти, ригідність, працелюбність, погана просторова орієнтація, голубі очі, хороший слух, ідейна переконаність, уважність, рухливість, чесність, віра, страх, шляхетність, лінощі, стрес, меланхолія, авторитет, мова, темперамент, інстинкт, переконання, знання, задатки, ідеали, вікові особливості почуттів, механічна пам'ять, мислення, мовлення, музичний слух, гуманність.

Завдання 3

Вставте пропущені слова в наступні вислови.

1. Особистість — це людина в сукупності її... якостей, які формуються у різних видах ... і відношеннях.
2. Особистість — це не лише продукт, але й ...суспільних відносин.
3. Поняття ... виражає неподільність, цілісність і генотипічні особливості людини як представника роду.
4. Особливості індивіда утворюють ... обумовлену підструктуру....
5. Вступаючи у ... систему відносин, суб'єкт набуває системних якостей, які утворюють ... структуру...

Завдання 4

Із вказаних у дужках слів виберіть ті, які знаходяться до даного слова у тому ж відношенні, що і наведені у прикладі. Вкажіть принцип побудови аналогії.

1. Приклад: людина: рушій суспільного розвитку.

Особистість: ... (організм, індивідуальність, свідомо істота, суб'єкт суспільних відносин, об'єкт досліджень у психології)

2. Приклад: тварина: особина (видовий представник).

Людина: ... (біосоціальність, суб'єкт, індивід, особистість, індивідуальність)

3. Приклад: людина: неповторність.

Особистість: ... (темперамент, унікальність, активність, індивідуальність, здібності)

Завдання 5

Наведені нижче особливості поведінки людини характеризують її або індивіда, або як особистість.

1. Виділіть окремо ті особливості, які характеризують індивіда, а як — особистість.

2. Дайте обґрунтування свого вибору.

Сумлінність, несміливість, висока швидкість рухових реакцій, висока швидкість засвоєння навичок, скромність, правдивість, пластичність, упертість, реактивність, мала чутливість до громадської оцінки, рухливість, швидкий темп діяльності.

Методики дослідження особистості**Виявлення типологічних особливостей особистості
(за К. Г. Юнгом)**

Інструкція: «На кожне запитання дається два варіанти відповідей. Необхідно вибрати відповідь, яка підходить вам найбільше. Відповідний номер та літеру потрібно записати».

1. Кому ви надаєте перевагу?
 - а) невеликій компанії близьких друзів;
 - б) великій товариській компанії.
2. Яким книгам ви надаєте перевагу?
 - а) з цікавим сюжетом;
 - б) з розкриттям переживань героїв.
3. Що ви скоріше всього можете допустити у своїй роботі?
 - а) запізнення;
 - б) помилку.
4. Якщо ви здійснюєте поганий вчинок, то:
 - а) гостро переживаєте;
 - б) гострих переживань немає.
5. Як ви сходитеся з людьми?
 - а) швидко, легко;

- б) повільно, обережно.
6. Чи вважаєте ви себе людиною вразливою?
 - а) так;
 - б) ні.
 7. Чи схильні ви сміятися від душі?
 - а) так;
 - б) ні.
 8. Чи вважаєте ви себе:
 - а) мовчазним;
 - б) говірким?
 9. Ви відверті чи скритні?
 - а) відвертий;
 - б) скритний.
 10. Чи любите ви займатися аналізом власних переживань?
 - а) так;
 - б) ні.
 11. Коли буваєте у компанії, то надаєте перевагу тому, щоб:
 - а) говорити;
 - б) слухати?
 12. Чи часто відчуваєте незадоволення собою?
 - а) так;
 - б) ні.
 13. Чи любите ви що-небудь організовувати?
 - а) так;
 - б) ні.
 14. Чи хотілося б вам вести інтимний щоденник?
 - а) так;
 - б) ні.
 15. Чи швидко ви переходите від рішення до виконня?
 - а) так;
 - б) ні.
 16. Чи легко змінюється ваш настрій?
 - а) так;
 - б) ні.
 17. Чи любите ви переконувати інших, нав'язувати свою думку?
 - а) так;
 - б) ні.
 18. Ваші рухи:
 - а) швидкі;
 - б) повільні?

19. Ви сильно хвилюєтеся через можливі неприємності?
а) часто;
б) рідко.
20. У складних випадках:
а) звертаєтеся за допомогою до інших;
б) не любите звертатися.

Опрацювання результатів тесту

Показники екстраверсії: 16, 2а, 36, 46, 5а, 66, 7а, 86, 9а, 106, 11а, 126, 13а, 146, 15а, 16а, 17а, 18а, 196, 20а.

Порахуйте кількість Ваших відповідей, що збігаються з ключем і помножьте на 5.

Бали: 0-35 — інтроверсія; 36-65 — амброверсія; 66-100 — екстраверсія.

Екстраверти (вивернутий назовні) — легкі у спілкуванні, у них високий рівень агресивності, мають тенденцію до лідерства, люблять бути у центрі уваги, легко зав'язують контакти, імпульсивні, відкриті, контактні (оскільки серед контактів можуть бути і корисні), судять людей за зовнішнім виглядом, не заглядають усередину; холерики, сангвініки.

Інтроверти (звернений всередину): спрямовані на світ власних переживань, малоконтактні, мовчазні, важко заводять нові знайомства, не люблять ризик, переживають розрив старих зв'язків, не розглядають варіантів програшу і виграшу, мають високий рівень тривожності і ригідності; флегматики, меланхоліки.

Амброверти (поєднання): володіють обома якостями, домінування якоїсь залежить від того, наскільки сильний вплив із-зовні (екстраверсія) або настрій (інтроверсія).

Оцінка рівня реактивної тривожності

Мета: методика використовується для вимірювання рівня реактивної тривожності.

Матеріал та обладнання: бланк з надрукованими запитаннями, ручка або олівець.

Інструкція досліджуваному. «Вам пропонується ознайомитися з переліком висловлювань, що стосуються рис характеру. Якщо ви згодні з твердженням, відповідайте «так», якщо не згодні — «ні». Довго замислюватися над запитаннями не потрібно, важлива найперша думка, яка прийшла з цього приводу».

**Особистісна шкала проявів реактивної тривожності —
(Шкала Тейлора):**

№ п/п	Висловлювання	Так	Ні
1.	Зазвичай я спокійний і вивести мене з себе нелегко		
2.	Мої нерви розхитані не більше, ніж у інших		
3.	У мене рідко бувають запори		
4.	У мене рідко бувають головні болі		
5.	Я майже завжди почуваюся щасливим		
6.	Я рідко втомлююся		
7.	Я впевнений у собі		
8.	У порівнянні зі своїми друзями я вважаю себе людиною сміливою		
9.	Я практично ніколи не червонію		
10.	Я червонію не частіше, ніж інші		
11.	У мене рідко буває прискорене серцебиття		
12.	Зазвичай мої руки досить теплі		
13.	Я сором'язливий не більше, ніж інші		
14.	Мені не вистачає впевненості у собі		
15.	Час від часу мені здається, що я ні на що не здатен		
16.	У мене бувають періоди такої тривоги, що я не можу всидіти на місці		
17.	Мій шлунок часто турбує мене		
18.	У мене не вистачає сили винести всі перспективи труднощів		
19.	Я хотів би бути таким же щасливим, як інші		
20.	Мені часто здається, що переді мною стоять такі труднощі, які я не подолаю		
21.	Мені нерідко сняться страшні сни		
22.	Я помічаю, що мої руки тремтять, коли я намагаюся щось зробити		
23.	У мене дуже неспокійний і переривчастий сон		
24.	Мене завжди турбують усі можливі невдачі		
25.	Мені важко зосередитися на роботі чи на якомусь завданні		
26.	Я працюю з великим напруженням		
27.	Я легко бентежуся		
28.	Майже завжди відчуваю напруження через когось або щось		

№ п/п	Висловлювання	Так	Ні
29.	Я схильний сприймати все дуже серйозно		
30.	Я часто плачу		
31.	Мене нерідко непокоять напади рвоти і нудоти		
32.	Раз на місяць у мене буває розлад шлунку		
33.	Я часто хвилююся, що ось-ось почервонію		
34.	Мені дуже важко зосередитися на чому-небудь		
35.	Мій матеріальний стан дуже мене хвилює		
36.	Нерідко я думаю про такі речі, про які ні з ким не хотілося б говорити		
37.	У мене бували періоди, коли тривоги позбавляли мене сну		
38.	У періоди збентеження мене дуже непокоїть велика пітливість		
39.	Навіть у холодні дні я легко пітнію		
40.	Час від часу я стаю таким знервованим, що мені важко заснути		
41.	Я людина, яка легко збуджується		
42.	Час від часу я відчуваю себе абсолютно непотрібним		
43.	Час від часу мені здається, що мої нерви дуже розхитані і я ось-ось вийду з себе		
44.	Часто я ловлю себе на думці, що мене щось хвилює		
45.	Я набагато чутливіший, ніж більшість людей		
46.	Я майже весь час відчуваю голод		
47.	Очікування мене непокоїть		
48.	Життя для мене пов'язане з надзвичайним напруженням		
49.	Я рідко впадаю у відчай		

Опрацювання результатів та їх інтерпретація

Кількість набраних балів підраховується за відповідями, при цьому один бал нараховується за кожну відповідь «так» на вислів №№ 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, а також за кожну відповідь «ні» на висловлювання №№ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13. Кількість балів сумується.

Сумарна кількість 49-40 балів розглядається як дуже високий рівень тривожності; оцінка в 39-25 балів свідчить про високий

рівень тривожності; 24-15 балів — про середній (з тенденцією до високого) рівень; 14-5 балів — про середній рівень (з тенденцією до низького) і 4-0 — низький рівень тривожності.

Оцінка рівня особистісної тривожності (за Спілбергером)

Мета: визначення рівня особистісної тривожності.

Матеріал та обладнання: бланк із запитаннями, ручка або олівець.

Інструкція досліджуваному: «Уважно прочитайте кожне з 20 наведених нижче речень та закресліть відповідну цифру справа залежно від того, як ви себе почуває у даний момент».

№ п/п	Речення	Майже ніколи	Інколи	Часто	Майже завжди
1	Я відчуваю задоволення	1	2	3	4
2.	Я швидко втомлююся	1	2	3	4
3.	Я хотів би бути таким же щасливим, як інші	1	2	3	4
4.	Я легко можу заплакати	1	2	3	4
5.	Буває, що програю через те, що недостатньо швидко приймаю рішення	1	2	3	4
6.	Я відчуваю себе бадьорим	1	2	3	4
7.	Я спокійний, незворушний та зібраний	1	2	3	4
8.	Очікування труднощів дуже мене тривожить	1	2	3	4
9.	Я занадто переживаю дрібниці	1	2	3	4
10.	Я цілком щасливий	1	2	3	4
11.	Я сприймаю все занадто близько до серця	1	2	3	4
12.	Мені не вистачає впевненості у собі	1	2	3	4
13.	Я почуваю себе в безпеці	1	2	3	4
14.	Я намагаюся уникати критичних ситуацій і труднощів	1	2	3	4
15.	У мене буває хандра	1	2	3	4
16.	Я буваю задоволений	1	2	3	4

№ п/п	Речення	Майже ніколи	Інколи	Часто	Майже завжди
18.	Я так сильно переживаю свої розчарування, що потім довго не можу про них забути	1	2	3	4
19.	Я врівноважена людина	1	2	3	4
20.	Мене охоплює сильне занепокоєння, коли я думаю про свої справи і турботи	1	2	3	4

Обробка результатів

Підрахунок кількості балів проводиться наступним чином. Від суми балів, набраної при відповідях на питання 2,3,4, 5, 8,9,11,12, 14, 15, 17, 18, 20 відніміть суму балів відповідей на питання 1, 6, 7, 10,13,16,19. До цієї різниці додається 35.

Сумарний показник за шкалою Спілбергера вказує на:

- до 30 балів — низький рівень тривожності;
- від 30 до 45 балів — середній рівень тривожності;
- більше 45 балів — високий рівень тривожності.

Тест «Неіснуюча тварина»

Метод дослідження побудований на теорії психомоторного зв'язку. Для реєстрації стану психіки використовується дослідження моторики (зокрема, моторики малюючої домінуючої руки, зафіксованої у вигляді графічного сліду руху, малюнка) За І. М. Сеченовим, будь-яке уявлення, що виникає в психіці, будь-яка тенденція, пов'язана з цим уявленням, закінчується рухом.

За своїм характером тест «Неіснуюча тварина» належить до проєктивних. Для статистичної перевірки або стандартизації, результат аналізу може бути поданий в описових формах. За своїм складом даний тест — орієнтовний, і як єдиний метод дослідження не використовується, тому вимагає поб'єднання з іншими методами, як комплексний інструмент дослідження.

Інструкція: «Вигадайте і намалюйте НЕІСНУЮЧУ тварину і назвіть її НЕІСНУЮЧОЮ назвою».

Показники та інтерпретація

Розміщення малюнка на аркуші. У нормі малюнок розташований по середній вертикальній лінії паперу. Папір краще взяти білий або злегка кремовий, неглянцевий. Малювати олівцем середньої м'якості (ручкою і фломастером користуватися не можна).

Розміщення малюнка ближче до верхнього краю (чим ближче, тим більше виражена якість) трактується як висока самооцінка, як незадоволеність своїм статусом у соціумі, недостатність визнання оточуючими, як претензія на просування і визнання, тенденція до самоствердження.

Розміщення малюнка в нижній частині — зворотна тенденція: невпевненість у собі, низька самооцінка, пригніченість, нерішучість, незацікавленість у своєму статусі в соціумі, у визнанні, відсутність тенденції до самоствердження.

ЦЕНТРАЛЬНА СМИСЛОВА ЧАСТИНА ФІГУРИ (голова або заміщаюча її деталь). Голова повернена вправо — стійка тенденція до діяльності, дієвості: майже все, що планується — здійснюється або, принаймні, починає здійснюватися (якщо навіть і не доводиться до кінця). Досліджуваний активно переходить до реалізації своїх планів, нахилів.

Голова повернена вліво — тенденція до рефлексії, до роздумів. Це не людина дії: лише незначна частина її задумів реалізується або хоча б починає реалізовуватися. Нерідко їй притаманний страх перед активними діями і нерішучість (чи це відсутність прагнення до дії, чи боязнь активності — слід вирішити додатково).

Положення «анфас», тобто голова на того, хто малює (на себе), трактується як егоцентризм.

На голові розташовані деталі, що відповідають органам чуття — вуха, рот, очі. Значення деталей «вуха» — пряме: зацікавленість в інформації, вагомість думки оточуючих про себе. Додатково за іншими показниками і їх поєднанням визначається, чи робить досліджуваний що-небудь для завоювання позитивної оцінки чи тільки продукує на оцінки оточуючих відповідні емоційні реакції (радість, гордість, образа, смуток), не змінюючи своєї поведінки. Відкритий рот, у поєднанні з язиком, за відсутності промальовування губ, трактується як велика мовна активність (балакучість), в поєднанні з промальовуванням губ — як чуттєвість; іноді і те, й інше разом. Відкритий рот без промальовування язика і губ, особливо закритий, трактується як легкість виникнення побоювань і страхів, недовір'я. Рот із зубами — вербальна агресія, у більшості випадків — захисна (огризається, задирається, грубіян у відповідь на звертання до нього. Для дітей і підлітків характерний малюнок закритого рота округлої форми (боязливність, тривожність).

Особливе значення надається очам. Це — символ властивого людині переживання страху: підкреслюється різким промальовуванням райдужки. Слід звернути увагу на наявність або відсутність вій. Вії — істероїдно-демонстративні манери поведінки; але для чоловіків жіночні риси вдачі з промальовуванням зіниці і райдужки збігаються рідко. Вії — також зацікавленість в захопленні оточуючих зовнішньою красою і манерою одягатися, надання цьому великого значення.

Збільшений (у порівнянні з фігурою) розмір голови говорить про те, що досліджуваний цінує раціональний початок (можливо, і ерудицію) в собі і оточуючих.

На голові також можуть бути розташовані додаткові деталі: наприклад, роги — захист, агресія. Визначити у поєднанні іншими ознаками — кігтями, щетиною, голками — характер цієї агресії: спонтанна або захисна, у відповідь. Пір'я — тенденція до самовиправдання, до демонстративності. Грива, шерсть, подібність зачіски — чуттєвість, підкреслення своєї статі і іноді орієнтація на свою сексуальну роль.

НЕСУЧА, ОПОРНА ЧАСТИНА ФІГУРИ (ноги, лапи, іноді - постамент). Розглядається розмір цієї частини по відношенню до всієї фігури і форми:

- а) масивність цієї частини тіла свідчить про ґрунтовність, обдуманість, раціональність ухвалення рішення, шляху до висновків, формування-думки, опора на істотні положення і значущу інформацію;
- б) слабка вираженість або відсутність опорної частини фігури — про поверховість думок, легковажність у висновках і безпідставність думок, іноді імпульсивність в ухваленні рішень.

Звернути увагу на характер з'єднання ніг з корпусом: точне, ретельне або недбале, ноги слабо сполучені або не сполучені зовсім — це характер контролю за своїми міркуваннями, висновками, рішеннями. Однотипність і односпрямованість форми ніг, лап, будь-яких елементів опорної частини — конформність думок і установок в ухваленні рішень, їх стандартність, банальність. Різноманітність у формі і положенні цих деталей — своєрідність установок і думок, самостійність і небанальність; іноді навіть творче начало (відповідно незвичної форми) або нестандартність думок (ближче до патології).

ЧАСТИНИ, ЩО ПІДІЙМАЮТЬСЯ НАД РІВНЕМ ФІГУРИ. Можуть бути функціональними або прикрашаючими: крила,

додаткові ноги, щупальця, деталі панцира, пір'я, бантики на зразок завитих кучерів, квітково-функціональні деталі — пояснюється як енергія охоплення різних галузей людської діяльності, впевненість у собі, «саморозповсюдження» з неделікатним і нерозбірливим утиском оточуючих або допитливість, бажання брати участь у якомога більшому числі справ оточуючих, завоювання собі місця під сонцем, захопленість своєю діяльністю, сміливість підприємців (відповідно значенню деталі-символу — крил або щупалець і т. д.). Деталі, що прикрашають вказують на демонстративність, схильність привертати до себе увагу оточуючих, манірність (наприклад, кінь або її неіснуюча подібність в сутані з павиною пір'я).

ХВОСТИ. Виражають відношення до власних дій, рішень, висновків, до своєї вербальної продукції, судячи з того, куди повернені ці хвости: вправо (на листку) або вліво.

Хвости повернені вправо - відношення до своїх дій і поведінки. Вліво — відношення до своїх думок, рішень; до втрачених можливостей, до власної нерішучості. Позитивне або негативне забарвлення цього відношення виражене напрямком хвостів угору (впевнено, позитивно, бадьоро) або вниз (незадоволеність собою, сумнів у власній правоті, жаль про зроблене, сказане, розкаяння і т. п.). Слід звернути увагу на хвости, що складаються з декількох, іноді повторюваних, ланок, на особливо пишні хвости, довгі й розгалужені.

КОНТУРИ ФІГУРИ. Аналізуються за наявністю виступів (шипів, панцирів, голок тощо), промальованістю і затемненням лінії контура. Це захист від оточуючих, агресивність — якщо вона має гострі кути; страх і тривога — якщо має затемнення, «зафарбовування» контурної лінії; побоювання, підозрілість — якщо поставлені щити, «заслони», лінія подвоєна. Спрямованість такого захисту — відповідно до просторового розташування: верхній контур фігури — проти вищестоящих, проти осіб, що мають можливість накласти заборону, обмеження, здійснити примус, тобто проти старших за віком, батьків, учителів, керівників; нижній контур — захист проти глузувань, невизнання, відсутність авторитету у підлеглих, молодших за віком, боязнь осуду; бокові контури — недиференційована боязкість і готовність до будь-якого самозахисту і в різних ситуаціях; те ж саме — елементи «захисту», розташовані не по контуру, а всередині контура, на самому корпусі тварини. Справа — стосовно процесу діяльності (реальної), зліва — більше своїх думок, переконань, смаків.

ЗАГАЛЬНА ЕНЕРГІЯ. Оцінюється кількість зображених деталей — чи їх тільки необхідна кількість, щоб дати уявлення про вигадану неіснуючу тварину (тіло, голова, кінцівки або тіло, хвіст, крила і т. п.): із заповненим контуром, без штрихування і додаткових ліній і частин, просто примітивний контур, — або має місце щедре зображення не тільки необхідних, але й «ускладнюючих» конструкцію додаткових деталей. Чим більше складових частин і елементів, тим вища енергія. В іншому випадку — економія енергії, астеничність організму, хронічне соматичне захворювання. Те ж саме підтверджується характером лінії — слабка павутиноподібна лінія, «возить олівцем по паперу», не натискаючи на нього. Протилежний же характер ліній — жирна з натиском — не є полярним: це не енергія, а тривожність. Слід звернути увагу на різко продавлені лінії, видимі навіть на зворотньому боці листа (судорожний, високий тонус м'язів маючої руки) — різка тривожність. Звернути увагу також на те, яка деталь, який символ виконаний таким чином (тобто до чого прив'язана тривога).

ОЦІНКА ХАРАКТЕРУ ЛІНІЇ (дубляж лінії, недбалість, неакуратність з'єднань, «острівці» з ліній, що заходять один на одного, заштриховані частини малюнка, «забруднення», відхилення від вертикальної осі, стереотипності ліній і т. д.). Оцінка здійснюється так само, як і при аналізі піктограми. Те ж саме стосується фрагментарності ліній і форм, незавершеності, обірваності малюнка.

Тематично тварини діляться на загрозливих і нейтральних (подібних до лева, бегемота, вовка або птаха, равлика, мурашки, або білки, собаки, кішки). Це — відношення до власної персони і до свого «Я», уявлення про своє становище у світі, ідентифікація себе по значущості (із зайцем, комашкою, слоном, собакою і т. д.). У даному випадку мальована тварина — представляє того, хто малює.

Уподібнення мальованої тварини людині, починаючи з постановки тварини на дві лапи замість чотирьох або більше, і закінчуючи одяганням тварини в людський одяг (штани, спідниці, банти, пояси, плаття), включаючи схожість морди на обличчя, ніг і лап на руки, — свідчить про інфантильність, емоційну незрілість, відповідно до ступеня вираженості «олюднення» тварини. Механізм схожий (і паралельний) алегоричному значенню тварин і їх характерів у казках, притчах і т. п.

Ступінь агресивності виражений кількістю, розташуванням і характером кутів у малюнку, незалежно від їх зв'язку з тією чи іншою деталлю зображення. Особливо вагомі в цьому відношенні

прямі символи агресії — кігті, зуби, дзьоби. Слід звернути увагу також на наголошенні на сексуальних ознаках — вимені, сосках, грудях при людиноподібній фігурі та ін. Це відношення до статі, аж до фіксації на проблемі сексу.

Фігура круга (особливо нічим не заповненого) символізує і виражає тенденцію до потайливості, замкнутість, закритість свого внутрішнього світу, небажання давати звіт про себе оточуючим, нарешті, небажання піддаватися тестуванню. Такі малюнки звичайно дають дуже обмежену кількість даних для аналізу.

Необхідно звертати увагу на випадки вмонтування механічних частин у тіло тварини — постановка тварини на постамент, тракторні або танкові гусениці, тренажник; прикріплення до голови пропелера, гвинта; вмонтування в око електролампи, в тіло і кінцівки тварини — рукояток, клавіш і антен. Це часто спостерігається у хворих на шизофренію і глибоких шизоїдів.

Творчі можливості звичайно виражені кількістю елементів, що поєднуються у фігурі: банальність, відсутність творчого начала набирають форми «готової», існуючої тварини (людини, коня, собаки, свині, риби), до якої приєднується теж «готова», існуюча деталь, щоб намальована тварина стала неіснуючою — кішка з крилами, риба з п'р'ям, собака з лапами і т. п. Оригінальність виявляється у формі побудови фігури з елементів, а не цілих заготовок.

Назва може виражати з'єднання змістовних частин («заець, що літає», «бегекот», «мухожер» і т. п.). Інший варіант — словотворення з книжно-науковим, іноді латинським суфіксом або закінченням («ратолетиус» і т. п.). Перше свідчить про раціональність, конкретну установку при орієнтуванні й адаптації; друге — про демонстративність, спрямовану головним чином на показ власного розуму, ерудиції, знань. Зустрічаються назви поверхнево-звуків без жодного осмислення («лялие», «лиошана», «гратекер» тощо), що знаменують легковажне ставлення до оточуючих, невміння враховувати сигнал небезпеки, наявність афектних критеріїв в основі мислення, перевагу естетичних елементів у думках над раціональними.

Спостерігаються іронічно-гумористичні назви («риночурка», «пузиренд» і т. п.) — при відповідно іронічно-поблажливому ставленні до оточуючих. Інфантильні назви мають елементи, що звичайно повторюються («тру-тру», «лю-лю», «кускус» і т. ін.). Схильність до фантазування виражена звичайно подовженими назвами («аберосинотиклирон», «гулобарниклета-миєшиния» тощо).

Опитувальник Плутчика — Келлермана — Конте (Life Style Index)

Мета: вивчення особливостей психологічних захистів.

Уважно прочитайте наведені нижче твердження, що описують почуття, поведінку і реакції людей у певних життєвих ситуаціях і, якщо вони мають до вас відношення, відзначте відповідні номери знаком «+».

1. Зі мною дуже легко ладнати.
2. Я сплю більше, ніж більшість людей, яких я знаю.
3. У моєму житті завжди була людина, на яку мені хотілося бути схожим.
4. Якщо мене лікують, то я намагаюся дізнатися, яка мета кожної дії.
5. Якщо я чогось хочу, то не можу дочекатися моменту, коли моє бажання здійсниться.
6. Я легко червонію.
7. Одна з найбільших моїх чеснот — це вміння володіти собою.
8. Іноді у мене з'являється нестримне бажання пробити стіну кулаком.
9. Я легко виходжу з себе.
10. Якщо мене в натовпі хто-небудь штовхне, то я готовий його убити.
11. Я рідко запам'ятовую свої сни.
12. Мене дратують люди, які керують іншими.
13. Часто буваю не «в своїй тарілці».
14. Я вважаю себе надзвичайно справедливою людиною.
15. Чим більше я здобуваю речей, тим стаю щасливішим.
16. У своїх мріях я завжди в центрі уваги тих, хто мене оточує.
17. Мене непокоїть сама думка про те, що мої домочадці можуть розгулювати вдома без одягу.
18. Мені говорять, що я хвалько.
19. Якщо хтось мене відштовхує, то в мене може з'явитися думка про самогубство.
20. Майже всі мною захоплюються.
21. Буває так, що я у гніві що-небудь ламаю або б'ю.
22. Мене дуже дратують люди, які розпускають плітки.
23. Я завжди звертаю увагу на кращий бік життя.
24. Я докладаю багато старань і зусиль, щоб змінити свою зовнішність.

25. Іноді мені хочеться, щоб атомна бомба знищила світ.
26. Я людина, в якій немає забобонів.
27. Мені говорять, що я буваю надмірно імпульсивним.
28. Мене дратують люди, які маніжаться перед іншими.
29. Дуже не люблю недобррозичливих людей.
30. Я завжди стежу, щоб випадково кого-небудь не образити.
31. Я з тих, хто рідко плаче.
32. Мабуть, я багато палю.
33. Мені дуже важко розлучатися з тим, що мені належить.
34. Я погано запам'ятовуюю обличчя людей.
35. Я іноді займаюся самозадоволенням.
36. Я ледве запам'ятовуюю нові прізвища.
37. Якщо мені хто-небудь заважає, то я йому про це не говорю, а скаржуся на нього іншому.
38. Навіть якщо я знаю, що я правий, я готовий слухати думки інших людей.
39. Люди мені ніколи не набридають.
40. Мені важко всидіти на місці навіть незначний час.
41. Я мало що можу пригадати із свого дитинства.
42. Я тривалий час не помічаю негативних рис інших людей.
43. Я вважаю, що не варто марно злитися, а краще спокійно все обдумати.
44. Інші вважають мене надто довірливим.
45. Люди, які сваркою досягають своїх цілей, викликають у мене неприємні почуття.
46. Погане я намагаюся викинути з голови.
47. Я ніколи не втрачаю оптимізму.
48. Від'їжджаючи у подорож, я стараюся спланувати все до дрібниць.
49. Іноді я знаю, що покладаюся на іншого надмірно.
50. Коли справи йдуть не так, як мені потрібно, я стаю похмурим.
51. Коли я сперечаюся, то мені приносить задоволення вказувати іншому на помилки в його міркуваннях.
52. Я легко приймаю кинутий мені виклик.
53. Мене виводять з рівноваги непристойні фільми.
54. Я засмучуюся, коли на мене ніхто не звертає уваги.
55. Інші вважають, що я байдужа людина.
56. Коли необхідно прийняти рішення, я часто вагаюся.
57. Якщо хтось сумнівається в моїх здібностях, то я з позицій суперечності показуватиму всі свої можливості.

58. Коли я за кермом автомобіля, у мене часто виникає бажання розбити чужий автомобіль.
59. Багато людей виводять мене своїм егоїзмом.
60. Коли я їду відпочивати, то часто беру з собою яку-небудь роботу.
61. Від деяких харчових продуктів мене нудить.
62. Я гризу нігті.
63. Інші говорять, що я уникаю проблем.
64. Я люблю випити.
65. Непрстойні жарти бентежать мене.
66. Я іноді бачу сні з неприємними подіями і речами.
67. Я не люблю кар'єристів.
68. Я часто говорю неправду.
69. Порнографія викликає в мене огиду.
70. У моєму житті часто бувають неприємності через мою погану вдачу.
71. Найбільше не люблю лицемірних нещирих людей.
72. Коли я розчаровуюся, то впадаю в смуток.
73. Вісті про трагічні події не викликають у мене хвилювання.
74. Торкаючись до чого-небудь липкого і слизького, я відчуваю огиду.
75. Коли в мене гарний настрій, то я можу поводитися як дитина.
76. Я гадаю, що часто сперечаюся з людьми марно через дурниці.
77. Небіжчики мене не «чіпають».
78. Я не люблю тих, хто завжди прагне бути в центрі уваги.
79. Багато людей викликають у мене роздратування.
80. Митися в чужій ванні для мене велика мука.
81. Я насилу вимовляю непристойні слова.
82. Я гарячкую, коли не можна довіряти іншим.
83. Я хочу, щоб мене вважали сексуально привабливим.
84. У мене таке враження, що я ніколи не закінчу розпочату справу.
85. Я завжди прагну добре одягатися, щоб виглядати привабливим.
86. Мої моральні правила кращі, ніж у більшості моїх знайомих.
87. У суперечці я краще володію логікою, ніж мої співрозмовники.
88. У мене відразу до людей, позбавлених моралі.
89. Я шаленію, якщо хтось мене зачепить.
90. Я часто закохуюся.
91. Інші вважають, що я надмірно об'єктивний.
92. Я залишаюся спокійним, коли бачу скривавлену людину.

Опрацювання результатів. Вісім его-захисних механізмів формують вісім окремих шкал, числові значення яких виводяться з числа позитивних відповідей на певні вказані нижче твердження, поділених на число тверджень у кожній шкалі. Напруженість психологічного захисту підраховується за формулою (число «+»/п - число тверджень) x 100%.

№ п/п	Назви шкал	Номери суджень	п
1	Витіснення	6, 11, 31, 34, 36, 41, 55, 73, 77, 92	10
2	Регресія	2, 5, 9, 13, 27, 32, 35, 40, 50, 54, 62, 64, 68, 70, 72, 75, 84	17
3	Заміщення	8, 10, 19, 21, 25, 37, 49, 58, 76, 89	10
4	Заперечення	1, 20, 23, 26, 39, 42, 44, 46, 47, 63, 90	11
5	Проекція	12, 22, 28, 29, 45, 59, 67, 71, 78, 79, 82, 88	12
6	Компенсація	3, 15, 16, 18, 24, 33, 52, 57, 83, 85	10
7	Гіперкомпенсація	17, 53, 61, 65, 66, 69, 74, 80, 81, 86	10
8	Раціоналізація	4, 7, 14, 30, 38, 43, 48, 51, 56, 60, 87, 91	12

Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (БОО-АМ) А. Г. Маклакова і С. В. Чермяніна

Опитувальник містить 165 тверджень і має наступні шкали:
 «вірогідність» (В);
 «адаптивні здібності» (АЗ);
 «нервово-психічна стійкість» (НПС);
 «моральна нормативність» (МН).

На кожне твердження досліджуваній повинен відповісти «так» чи «ні».

Текст опитувальника

1. Буває, що я серджуся.
2. Зазвичай, кожного ранку я почуваю себе бадьоро.
3. Зараз я майже так само працездатний, як і завжди.
4. Доля явно не справедлива до мене.
5. Запори в мене бувають дуже рідко.
6. Часом мені дуже хотілося б залишити свій будинок.
7. Часом у мене бувають напади сміху або плачу, з якими я ніяк не можу впоратися.
8. Мені здається, що мене ніхто не розуміє.

9. Вважаю, що якщо хтось заподіяв мені зло, то я повинен відповісти йому тим же.
10. Іноді мені на думку спадають такі негарні думки, що краще про них нікому не розповідати.
11. Мені буває важко зосередитися на якому-небудь завданні або роботі.
12. У мене часто бувають дивні і незвичайні переживання.
13. У мене не було неприємностей через мою поведінку.
14. У дитинстві я деякий час робив дрібні крадіжки.
15. Буває, що в мене з'являється бажання ламати чи трощити все навколо.
16. Бувало, що цілими днями чи навіть тижнями нічого не міг робити, тому що ніяк не міг змусити себе взятися за роботу.
17. Сон у мене переривчастий і неспокійний.
18. Моя родина не схвалює ту роботу, яку я вибрав.
19. Бували випадки, що я не стримував обіцянок.
20. У мене часто болить голова.
21. Раз на тиждень чи частіше я без будь-якої видимої причини раптово відчуваю жар у всьому тілі.
22. Було б добре, якби майже всі закони скасували.
23. Стан мого здоров'я майже такий самий, як у більшості моїх знайомих принаймні, (не гірше).
24. Зустрічаючи на вулиці своїх знайомих чи шкільних друзів, з якими я давно не бачився, я волюю проходити мимо, якщо вони зі мною не заговорять першими.
25. Більшості людей, що мене знають, я подобаюся.
26. Я людина товариська.
27. Іноді я так наполягаю на своєму, що люди втрачають терпіння.
28. Більшу частину часу настрій у мене пригнічений.
29. Тепер мені важко сподіватися на те, що я чого-небудь досягну в житті.
30. У мене мало впевненості в собі.
31. Іноді я говорю неправду.
32. Зазвичай я вважаю, що життя — це те, що коштує дорого.
33. Я вважаю, що більшість людей здатні збрехати, щоб піднятися по службі.
34. Я охоче беру участь у зборах й інших суспільних заходах.
35. Я дуже рідко сварюся з членами моєї родини.
36. Іноді я відчуваю сильне бажання порушити правила пристойності або кому-небудь нашкодити.

37. Найважча боротьба для мене — це боротьба із самим собою.
38. М'язові судоми чи посмикування в мене бувають у край рідко (чи майже не бувають).
39. Я досить байдужний до того, що зі мною буде.
40. Іноді, коли я себе погано почуваю, я буваю дратівливим.
41. Часто в мене виникає таке почуття, що я зробив щось не те чи навіть щось погане.
42. Деякі люди до того люблять «командувати», що мене так і тягне робити все всупереч, навіть якщо я знаю, що вони праві.
43. Я часто вважаю себе зобов'язаним відстоювати те, що знаходжу справедливим.
44. Моя мова зараз така ж, як завжди (ні швидша, ні повільніша, немає ні хрипоти, ні невиразності).
45. Я вважаю, що моє сімейне життя таке ж хороше, як у більшості моїх знайомих.
46. Мене жاخливо обурює, коли мене критикують чи лають.
47. Іноді в мене буває відчуття, що я просто повинен завдати ушкодження собі чи кому-небудь іншому.
48. Моя поведінка великою мірою визначається звичками тих, хто мене оточує.
49. У дитинстві в мене була компанія, де всі намагалися стояти один за одного.
50. Іноді мене так і підмиває з ким-небудь утнути бійку.
51. Бувало, що я говорив про речі, в яких не тямлю.
52. Звичайно я засинаю спокійно і мене не тривожать ніякі думки.
53. Останні кілька років я почуваю себе добре.
54. У мене ніколи не було ні нападів, ні судом.
55. Зараз моя вага постійна (я не худну і не повнію).
56. Я вважаю, що мене часто карали незаслужено.
57. Я легко плачу.
58. Я мало стомлююся.
59. Я не надто хвилювався б, якби в кого-небудь з моєї родини трапилися неприємності через порушення закону.
60. З моїм розумом діється щось недобре.
61. Щоб приховати свою сором'язливість, мені доводиться докласти багато зусиль.
62. Напади запаморочення в мене бувають дуже рідко (чи майже не бувають).

63. Мене турбують сексуальні питання.
64. Мені важко підтримувати розмову з людьми, з якими я щойно познайомився.
65. Коли я намагаюся щось зробити, часто помічаю, що в мене тремтять руки.
66. Руки в мене такі ж спритні і моторні, як і колись.
67. Більшу частину часу я відчуваю загальну слабкість.
68. Іноді, коли я збентежений, я сильно упріваю, і мене це дуже дратує.
69. Буває, що я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
70. Думаю, що я людина приречена.
71. Бували випадки, що мені було важко утриматися, щоб що-небудь не вкрасти в кого-небудь чи де-небудь, наприклад, у магазині.
72. Я зловживав спиртними напоями.
73. Я часто про що-небудь тривожуся.
74. Мені б хотілося бути членом різних суспільних груп.
75. Я рідко задихаюся, і в мене не буває сильного серцебиття.
76. Усе своє життя я суворо дотримуюся принципів, що базуються на почутті відповідальності.
77. Траплялося, що я перешкоджав чи суперечив людям просто з принципу, а не тому, що справа була дійсно важливою.
78. Якщо мені не загрожує штраф і поблизу немає міліціонера, я можу перейти вулицю там, де мені хочеться, а не там, де потрібно.
79. Я завжди був незалежним і вільним від контролю з боку родини.
80. У мене бували періоди такого сильного занепокоєння, що я навіть не міг усидіти на місці.
81. Найчастіше мої вчинки неправильно тлумачилися.
82. Мої батьки і (чи) інші члени моєї родини чіпляються до мене більше, ніж потрібно.
83. Хтось керує моїми думками.
84. Люди байдужі до того, що з тобою трапляється.
85. Мені подобається бути в компанії, де всі жартують один з одного.
86. У школі я засвоював матеріал повільніше, ніж інші.
87. Я цілком упевнений у собі.
88. Нікому не довіряти — це найбезпечніше.
89. Раз на тиждень чи частіше я буваю дуже збудженим і схвильованим.

90. Коли я знаходжуся в компанії, мені важко знайти придатну тему для розмови.
91. Мені легко змусити інших людей боятися себе, й іноді я це роблю заради забави.
92. У грі я волюю вигравати.
93. Нерозумно засуджувати людину, яка обдурює того, хто сам дозволяє себе обдурювати.
94. Хтось намагається впливати на мої думки.
95. Я щодня випиваю багато води.
96. Найщасливішим я буваю наодинці.
97. Я обурююся щоразу, коли довідуюся, що злочинець з якої-небудь причини залишився без покарання.
98. У моєму житті був один чи кілька випадків, коли я відчував, що хтось за допомогою гіпнозу змушує мене робити ті чи інші вчинки.
99. Я рідко заговорюю з людьми першим.
100. У мене ніколи не було зіткнень із законом.
101. Мені приємно мати серед своїх знайомих значущих людей — це ніби додає мені ваги у власних очах.
102. Іноді, без усякої причини, в мене раптом настають періоди надзвичайної веселості.
103. Життя для мене майже завжди пов'язане з напругою.
104. У школі мені було дуже важко говорити перед класом.
105. Люди виявляють щодо мене стільки співчуття і симпатії, на скільки я заслуговую.
106. Я відмовляюся грати в деякі ігри, тому що в мене це погано виходить.
107. Мені здається, що я завожу друзів з такою ж легкістю, як і інші.
108. Мені неприємно, коли мене оточують люди.
109. Мені, як правило, щастить.
110. Мене легко збентежити.
111. Дехто з членів моєї родини робили вчинки, які мене лякали.
112. Іноді в мене бувають напади сміху чи плачу, з якими я ніяк не можу справитися.
113. Мені буває важко взялися за виконання нового завдання чи почати нову справу.
114. Якби люди не були налаштовані проти мене, я в житті досягнув би набагато більшого.
115. Мені здається, що мене ніхто не розуміє.
116. Серед моїх знайомих є люди, що мені не подобаються.
117. Я легко втрачаю терпіння з людьми.

118. Часто в новій обстановці я відчуваю тривогу.
119. Часто мені хочеться вмерти.
120. Іноді я буваю таким збудженим, що мені важко заснути.
121. Часто я переходжу на інший бік вулиці, щоб уникнути зустрічі з тим, кого я побачив.
122. Бувало, що я полишав почату справу, тому що боявся, що не впораюся з нею.
123. Майже щодня трапляється що-небудь, що лякає мене.
124. Навіть серед людей я почуваю себе самотнім.
125. Я переконаний, що існує лише одне-єдине правильне розуміння сенсу життя.
126. У гостях я частіше сиджу осторонь і розмовляю з ким-небудь одним, не беру участі в загальних розвагах.
127. Мені часто говорять, що я запальний.
128. Буває, що я з ким-небудь пліткую.
129. Часто мені буває неприємно, коли я намагаюся застерегти кого-небудь від помилок, а мене розуміють неправильно.
130. Я часто звертаюся до людей за порадою.
131. Часто навіть тоді, коли для мене все складається добре, я почуваю, що мені все байдуже.
132. Мене досить важко вивести із себе.
133. Коли я намагаюся вказати людям на їхні помилки чи допомогти, вони часто розуміють мене неправильно.
134. Звичайно я спокійний і мене нелегко вивести з щиросердної рівноваги.
135. Я заслуговую суворого покарання за свої провини.
136. Мені властиво так сильно переживати свої розчарування, що я не можу змусити себе не думати про них.
137. Часом мені здається, що я ні на що не здатний.
138. Бувало, що під час обговорення деяких питань я, особливо не задумуючись, погоджувався з думкою інших.
139. Мене дуже турбують усілякі нещастя.
140. Мої переконання і погляди непохитні.
141. Я думаю, що можна, не порушуючи закону, спробувати знайти в ньому лазівку.
142. Є люди, які мені настільки неприємні, що я в глибині душі радію, коли вони «отримують наганяй» за що-небудь.
143. У мене бували періоди, коли через хвилювання втрачав сон.
144. Я відвідую всілякі суспільні заходи, тому що це дозволяє побувати серед людей.

145. Можна пробачити людям порушення правил, які вони вважають нерозумними.
146. У мене є деякі звички, які настільки сильні, що боротися з ними просто даремно.
147. Я охоче знайомлюся з новими людьми.
148. Буває, що непристойні жарти викликають у мене сміх.
149. Якщо справа в мене йде погано, мені відразу хочеться все кинути.
150. Я волію діяти відповідно до власних планів, а не виконувати вказівки інших.
151. Хочу, щоб навколишні знали мою точку зору.
152. Якщо я поганій думки про людину чи навіть нехтую її, то майже не намагаюся приховати це.
153. Я людина нервова і легко збудлива.
154. Усе в мене виходить погано, не так, як потрібно.
155. Майбутнє здається мені безнадійним.
156. Люди досить легко можуть змінити мою думку, навіть якщо до цього вона здавалася мені остаточною.
157. Кілька разів на тиждень у мене буває почуття, що повинно трапитися щось страшне.
158. Найчастіше я почуваю себе втомленим.
159. Я люблю бувати на вечорах і просто в компаніях.
160. Я намагаюся уникати конфліктів і скрутних ситуацій.
161. Мене часто дратує, що я забуваю, куди кладу речі.
162. Пригодницькі розповіді мені подобаються більше, ніж про любов.
163. Якщо я захочу зробити щось, але навколишні вважають, що цього робити не варто, я легко можу відмовитися від своїх намірів.
164. Нерозумно засуджувати людей, що прагнуть узяти від життя все, що можуть.
165. Мені байдуже, що думають про мене інші.

Обробка результатів здійснюється шляхом підрахунку кількості збігів відповідей досліджуваного з ключем за кожною зі шкал. Починати обробку необхідно зі шкали вірогідності, щоб оцінити прагнення досліджуваного «подати себе» в більш соціально-привабливому вигляді. Якщо досліджуваний набирає за шкалою вірогідності більше 10 балів, результат тестування варто вважати недостовірним і після проведення роз'яснювальної бесіди необхідно повторити тестування.

Ключі до шкал багаторівневого особистісного опитувальника «Адаптивність» (МЛО-АМ)

Вірогідність (В)

«Так»

«Ні» 1,10, 19, 31, 51, 69, 78, 92,101, 116, 128, 138, 148.

Адаптивні здібності (АЗ)

«Так» 4, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 24, 27, 28, 29, 30, 33, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 50, 56, 57, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 75, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 102, 103, 104, 106, 108, 109, 110, 111, 112,113,114,115, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 131, 133,135, 136, 137, 139, 141, 142, 143, 145, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157,158,161,162,164,165.

«Ні» 2, 3, 5,13, 23, 25, 26, 32, 34, 35, 38, 44, 45, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 58, 62, 66, 74, 76, 85, 87, 97, 100, 105, 107, 127, 130, 132, 134, 140, 144, 147,159,160,163.

Нервово-психічна стійкість (НПС)

«Так» 4, 6, 7, 8,11,12,15,16,17,18, 20, 21, 28, 29, 30, 37, 39, 40, 41,47, 57, 60, 63, 65, 67, 68, 70, 71, 73, 75, 80, 82, 83, 84, 86, 89, 94, 95, 96, 98,102, 103,108,109, ПО, 111,112,113,115,117,118,119,120,122,123,124,129, 131,135,136,137,139,143,146,149,153,154,155,156,157,158,161,162.

«Ні» 2,3, 5,23, 25, 32, 38,44,45,49, 52, 53, 54, 55, 58, 62, 66, 87,105, 127,132,134, 140.

Комунікативні особливості (КО)

«Так» 9, 24, 27, 33, 46, 61, 64, 81, 88, 90, 99, 104, 106, 114, 121, 126, 133,142,151,152.

«Ні» 26, 34, 35, 48, 74, 85, 107,130, 144, 147,159.

Моральна нормативність (МН)

«Так» 14, 22, 36, 42, 50, 56, 59, 72, 77, 79, 91, 93, 125, 141, 145, 150, 164,165.

«Ні» 13, 76, 97, 100,160, 163.

Дослідження самооцінки за процедурою рангування

Досліджуваному пропонується за допомогою відповідної шкали оцінити окремі якості своєї особистості. Потім дані його самооцінки порівнюються з «об'єктивними» оцінками. Останні можуть бути отримані шляхом заповнення аналогічного оцінного запитувальника групою осіб, які добре знають досліджуваного, наприклад, його академічною групою (рейтинг), або в результаті

виконання ним комплексу спеціально підібраних поведінкових тестів. Показником адекватності самооцінки слугує ступінь її відповідності результатам об'єктивного оцінювання.

При вивченні самооцінки за допомогою процедури рангування на бланку (форма 1) перераховуються 20 (наприклад) якостей особистості. У лівій колонці (№) досліджуваній рангує ці якості відповідно до того, як вони йому імпонують.

Потім справа (№1) він рангує ці якості відповідно до себе; між бажаним і реальним рівнем кожної якості визначається різниця (d), яка підноситься у квадрат (d^2). Потім підраховується сума квадратів (Ed^2) і за формулою

$$r = 1 - \frac{6 \cdot \sum d^2}{n(n^2 - 1)},$$

де n — число якостей у списку, визначається коефіцієнт кореляції.

Чим ближче коефіцієнт до 1 (від 0,7 до 1,0), тим вища самооцінка і навпаки. Про адекватну самооцінку свідчить коефіцієнт від 0,4 до 0,6.

Форма 1

№	Якості особистості	№1	Ранг	
			d	d^2
1.	Поступливість			
2.	Сміливість			
3.	Запальність			
4.	Наполегливість			
5.	Нервозність			
6.	Терплячість			
7.	Захоплюваність			
8.	Пасивність			
9.	Холодність			
10.	Ентузіазм			
11.	Обережність			
12.	Примхливість			
13.	Повільність			
14.	Нерішучість			
15.	Енергійність			
16.	Життерадісність			

№	Якості особистості	№1	Ранг	
			<i>d</i>	<i>d</i> ²
17.	Упертість			
18.	Сором'язливість			
19.	Безтурботність			
20.	Підозріливість			

Дослідження загальної самооцінки за процедурою тестування (опитувальник Г. М. Казанцевої)

При вивченні самооцінки за допомогою процедури тестування., досліджуваним пропонують певну кількість тверджень, навпроти яких вони повинні написати один з трьох варіантів відповідей: «так» (+), «ні» (-), «не знаю» (?), який відповідає власній поведінці в аналогічній ситуації.

Приводимо текст опитувальника Г. М. Казанцевої.

1. Звичайно я розраховую на успіх у своїх справах.
2. Більшу частину часу я знаходжусь у пригніченому настрої.
3. Більшість ровесників зі мною рахуються (радяться).
4. У мене немає впевненості в собі.
5. Я приблизно настільки ж здібний і винахідливий, як більшість оточуючих мене людей.
6. Часом я відчуваю себе нікому не потрібним.
7. Я все роблю добре (будь-яку справу).
8. Мені здається, що я нічого не досягну в майбутньому.
9. У будь-якій справі я вважаю себе правим.
10. Я роблю багато такого, про що потім жалкую.
11. Коли я дізнаюся про успіхи кого-небудь, кого я знаю, то сприймаю це як власну поразку.
12. Мені здається, що всі навколо дивляться на мене з осудом.
13. Мене мало турбують можливі невдачі.
14. Мені здається, що успішному виконанню доручень чи справ мені заважають перешкоди, яких мені не подолати.
15. Я рідко жалкую про те, що вже зробив.
16. Оточуючі мене люди більш привабливі, ніж я.
17. Я думаю, що я постійно комусь необхідний.
18. Мені здається, що я навчаюся гірше за інших.
19. Мені частіше щастить, ніж не щастить.
20. У житті я завжди чогось боюся.

Опрацювання результатів. Підраховується кількість позитивних відповідей (+) спочатку за непарними номерами, а потім за парними. Від першого результату віднімається другий. Кінцевий результат може знаходитись в інтервалі від -10 до +10.

Результат від -10 до -4 свідчить про низьку самооцінку; від -3 до +3 — середню, від +4 до +10 — про високу самооцінку.

Символічні завдання на виявлення різних характеристик «Образу — Я»

Мета: виявлення різних аспектів «Я-концепції»

Матеріал та обладнання: бланк, ручка або олівець.

Процедура проведення методики: діагностика включає серію символічних проєктивних завдань, спрямованих на вимірювання різних аспектів «Я-образу».

Інструкція досліджуваному: «Перед Вами намальовані в одному рядку 8 кружечків. Виберіть кружечок для себе і для людей з вашого оточення».

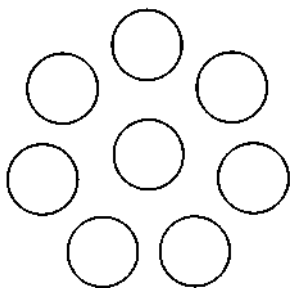
Самооцінка

Інтерпретація: чим лівіше знаходиться кружечок, який означає Вашу особистість, тим вищою є Ваша самооцінка.

Сила — «Я»

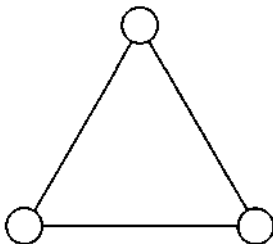
Перед Вами кружечок, що означає Ваше «Я» в оточенні кружечків, що позначають інших людей. Виберіть із цих кружечків той, який означатиме близьку для Вас людину, а також інших значущих для Вас людей.

Мірою «Сили - Я» є більш високе положення кружечка «Я» в порівнянні з кружечком іншого.

Соціальна зацікавленість

На вершинах трикутника розміщені кружечки, що позначають інших людей (напишіть цих людей). Розмістіть будь-де (на трикутнику, поза трикутником, чи всередині трикутника) кружечок, який позначає Ваше власне «Я».

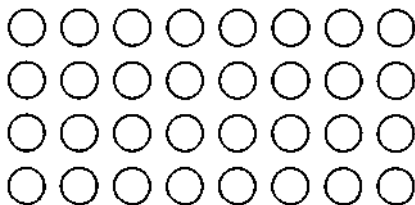

Якщо кружечок усередині трикутника — то «Я» сприймається як частина цілого, якщо назовні — «Я» окремо від соціального цілого.

Ідентифікація

Інструкція: перед Вами горизонтальні ряди кружечків.

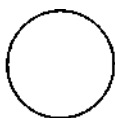
1. Виберіть у кожному рядку кружок, який позначав би Вас.
2. Виберіть у цих рядках кружок, який означатиме іншу людину.

Інтерпретація: чим більше кружечків між «Я» й іншими, тим слабше буде «Ми». Чим ближче кружечки один біля одного, тим більший рівень ідентифікації з іншими людьми.

Егоцентричність

Інструкція: розмістіть кружечок, що позначає Ваше «Я» і кружечок, що позначає когось іншого (інших) всередині великого круга.

← «Я»

← «Інший»

(мама, батько, друг і т. д.)

«Характерні особливості особистості»

Психометричний тест (Сюзен Диллінгер)

Інструкція: Виберіть із п'яти фігур ту, у відношенні якої ви можете сказати: це-Я. Спробуйте відчутти свою форму! Якщо вам буде важко зробити це, то виберіть фігуру, яка першою привернула вашу увагу. Потім прорангуйте фігури, які залишилися поза вашою увагою і запишіть їхні назви під відповідними номерами. Остання фігура під номером 5, буде точно не вашою формою, тобто формою, яка підходить вам найменше.

Коротка психологічна характеристика основних «форм» особистості.

Квадрат. Якщо вашою основною формою є квадрат, то ви невтомний працівник. Працелюбність, наполегливість, потреба доводити розпочату справу до кінця, старанність, яка дозволяє досягати завершення роботи, — це те, чим відомі істинні «люди-квадрати». Витривалість, терпіння і методичність зазвичай роблять їх висококласними спеціалістами у своїй галузі. Цьому сприяє невтомна потреба в інформації та колекціонування найнеймовірніших відомостей.

«Люди-квадрати» скоріше «вираховують» результат, аніж здогадуються про нього. Вони надзвичайно уважні до деталей, дрібниць, а також люблять раз і назавжди заведений порядок. Усі ці якості сприяють тому, що «квадрати» можуть стати відмінними адміністраторами, виконавцями, але рідко бувають хорошими розпорядниками, менеджерами. Звичайно, всі названі чесноти «людей-квадратів» мирно співіснують зі слабкими місцями.

Трикутник. Ця форма символізує лідерство, і багато «трикутників» відчують у цьому своє призначення: «Народжені, щоб бути лідерами». Найхарактернішою особливістю «людей-трикутників» є здатність концентруватися на головній меті. Вони — енергійні, сильні особистості, які ставлять прозорі цілі і, як правило, досягають їх.

«Люди-трикутники» дуже впевнені в собі, хочуть бути всьому правими. Це робить їх особистостями, які постійно конкурують з іншими. «Трикутник» — це установка на перемогу.

Із «Трикутників» виходять прекрасні менеджери найвищого рівня управління. Саме до таких висот вони і прагнуть. І допомагає їм у цьому ще одна якість — майстерність «політичної інтриги». Узагалі, «Трикутники» дуже симпатичні, привабливі люди, які змушують все і всіх обертатися навколо себе і без яких наше життя втратило б усю гостроту відчуттів.

Прямокутник. Символізує стан переходу та змін. Це люди, незадоволені тим способом і стилем життя, який вони ведуть у даний час, а тому перебувають у пошуках кращого положення.

Найбільш характерні риси «Прямокутників» — непослідовність і непередбачуваність вчинків упродовж; перехідного періоду. Тим не менш, як і у всіх людей, у «Прямокутників» виявляються і позитивні якості, що приваблюють до них оточуючих. Це, перш за все, допитливість, жвавий інтерес до всього, що відбувається, та сміливість. Правда, зворотнім боком цього явища є надмірна довірливість, навіюваність, наївність. Тому «Прямокутниками» легко маніпулювати.

Якщо ви дійсно маєте «прямокутну форму», будьте обережні! І пам'ятайте, що «прямокутність» — це лише стадія. Вона мине — і ви вийдете на новий рівень особистісного розвитку та збагатитесь набутим досвідом.

Коло. «Люди-кола» — це найкращі комунікатори серед п'яти форм, насамперед тому, що вони найкращі слухачі. Вони володіють високою чутливістю, розвинутою емпатією — здатністю співпереживати, співчувати, емоційно відгукуватися на переживання іншої людини. «Людина-коло» відчуває чужу радість і відчуває чужий біль, як свій власний. «Люди-кола» відмінно «бачать» людей і, в одну мить можуть розпізнати облудника і брехуна. Вони «вболівають» за свій колектив і високопопулярні серед колег по роботі. Але, як правило, вони слабкі менеджери і керівники у сфері бізнесу.

По-перше, «Люди-кола», через їх спрямованість скоріше на людей, ніж на справу, надто стараються догодити кожному. По-друге, «Кола» не відрізняються рішучістю. Якщо їм випадає керувати, то вони обирають демократичний стиль керівництва і намагаються обговорити практично будь-яке рішення з більшістю та заручитися їх підтримкою.

Можна сказати, що «Кола» — природжені психологи. Для того, Щоб очолити серйозний бізнес, «Людам-колам» не вистачає організаторських навичок.

Зигзаг (хвилясті лінії). Ця фігура символізує креативність, творчість. Це найбільш унікальна і єдина розімкнута фігура з п'яти. Якщо ви чітко обрали хвилясту лінію як свою основну форму, то ви, скоріше за все, істинний «право-півкульний» мислитель, вільнодумача людина.

«Зигзаги» схильні бачити світ постійно змінним. Тому для них немає нічого більш нудного, як речі, які ніколи не змінюються: постійність, шаблон, правила та інструкції; люди, які завжди з усім погоджуються або роблять вигляд, що погоджуються.

«Зигзаги» просто не можуть продуктивно працювати у добре структурованих ситуаціях. їм необхідна різноманітність, високий рівень стимуляції та незалежність від інших на своєму робочому місці.

«Зигзаг» — найзбудливіша з усіх п'яти фігур. При цьому «людині-зигзагу» не вистачає компромісності: вона нестримана, дуже експресивна, що разом з ексцентричністю часто заважає їй втілювати свої ідеї в життя.

Тема 3. Психологія спілкування. Мова та мовлення

Завдання 1

Яке з наведених висловлювань характеризує мовлення, а яке - мову? Відповіді аргументуйте.

1. Засіб збереження і передачі пізнавального і трудового досвіду багатьох поколінь.
2. Система історично складених словесних знаків як засіб спілкування.
3. Комунікативна діяльність людей для передачі думок, вираження почуттів, волі.
4. Психологічна діяльність, яка виявляється у вигляді процесу спілкування.

Завдання 2

Дайте відповідь на наступні «прості» запитання про мову і мовлення.

1. Яка різниця між мовою, «літературною мовою», діалектом і жаргоном?
2. Чому не могло б бути «безмовної» людини?
3. Ви поперхнулися, розмовляючи під час їжі. Який орган мовлення «винен» у цьому?
4. Чи існують слова без значення? Значення без слів?

5. Мовлення окремої людини піддається патологічним порушенням. Чи можна сказати те саме про мову?
6. Чому мова не може бути продуктом окремої людини?

Завдання 3

Чи впливають голосові характеристики того, хто говорить, на розуміння слухачів? Визначте для кожного випадку «психологічне забарвлення» мовленнєвого сприйняття.

Відчеканити; прошипіти; в'яло пробубоніти; проямлити; у голосі «метал»; канючить; заскиглити; гаркнути; «на язиці — мед»; пропищати; верещати; промовити свистячим шепітом; прошепелявити; сказати солодко-задушевно; говорить манірно; прогарчати; оксамитовий голос; дерев'яний голос; придушений голос; ангельський голос; «пронявчав»; «прогавкав»; зажебонів; «прошамкав»; «ковтати» закінчення; тріщати; щebetати; «вивертає» слова; цідить крізь зуби; «випускає» слова.

Завдання 4

Нижче наводяться відмінності між мовою і мовленням. Визначіть, які з них більшою мірою характеризують мову, а які — мовлення.

- А. Надосконаліша, притаманна людині діяльність спілкування для передавання думок, вираження волі, почуттів.
- Б. Історично складені норми засобів спілкування.
- В. Засоби засвоєння, збереження і передавання культурного надбання людства.
- Г. Індивідуальні особливості вимови, стилю, лексики.
- Г. Використання звуків, букв, морфем, слів, речень для задоволення потреб спілкування.

Завдання 5

Нижче наводиться перелік відмітних особливостей видів мови. Необхідно вибрати особливості кожного виду мови (діалогічної, монологічної, писемної і внутрішньої).

- А. Мова, в якій немає немовних комунікативних засобів — жес-тів, міміки, зображення.
- Б. Мова, зміст якої зрозумілий завдяки конкретній ситуації спілкування.
- В. Граматичні зв'язки виражені найповніше.
- Г. Переважно мимовільна мова.
- Г. Мова, що найбільше піддається вольовому контролю.

- Д. Заздалегідь планована і програмована мова.
- Е. Мова, що не має граматичних форм зв'язку.
- Є. Мова, в якій широко використовуються немовні комунікативні засоби — жести, міміка.
- Ж. Мова, в якій подальші висловлювання значною мірою зумовлені попередніми висловлюваннями співбесідника.
- З. Фрагментарна, уривчаста мова без граматичних зв'язків.
- И. Мова, в якій постає потреба ту саму думку передати різними послідовними висловлюваннями.
- І. Мова, в якій випадають чи послаблюються окремі рухи вимовляння.

Завдання б

Комунікативна поведінка психолога (вчителя) в монологічному виступі перед аудиторією.

Мета: усвідомити особливості комунікативної компетентності для ефективного виступу перед аудиторією та виробити навички встановлення контакту з аудиторією.

1. План для спостереження та аналізу:

1. Аудиторія як суб'єкт спілкування.
2. Умови успішного спілкування з аудиторією.
3. Особистісний вплив промовця на характер спілкування в аудиторії.
4. Етапи спілкування з аудиторією.
5. Засоби спілкування з аудиторією.
6. Ораторське мистецтво промовця як умова переконання.
7. Дискусійний характер спілкування в аудиторії.

2. Психогімнастична вправа «Монолог на тему...»

Мета: оволодіння перцептивною функцією мовлення та прийомами орієнтації на різні типи слухачів.

Групі пропонувало завдання підготувати монолог на тему на вибір, але яка є достатньо легкою для них: «Мій улюблений музичний твір», «Моя улюблена книга, письменник, поет», «Який фільм справив на мене особливе враження і чому?» При цьому передбачалася орієнтація на різні типи слухачів, що відрізняються соціальним статусом, віком, реальністю чи уявністю існування, рівнем обізнаності з предметом мовлення, інтелектуальним та емоційним типами сприйняття. Три варіанти монологу мали бути побудовані на переадресуванні інформації від одного слухача до іншого зі збереженням основної теми. У ролі першого слухача виступав

викладач, який був присутній на занятті в момент породження та протікання мовленнєвої діяльності. Після цього необхідно було переадресувати монолог уявному слухачіві — дитині трьох років з установкою на досягнення максимального розуміння дитиною розповіді. Специфіка цього завдання полягала в тому, що при виборі теми першого монологу, учасник, орієнтуючись на викладача, прагнув створити про себе приємне враження і надав перевагу темам, які є складними для трьохрічної дитини, а тому вимагають значних зусиль для спрощення та адаптації.

Третій варіант монологу передбачав його переадресування уявному слухачеві, що відрізняється високою компетентністю в предметі мовлення (композитор, поет, письменник, режисер, критик, художник і т. д.). Складність у тому, що автор монологу не має досвіду спілкування з таким слухачем. Побудова монологу вимагає посиленої відповідальності, достатньої підготовленості, глибоких знань, спеціального стилю ведення розмови.

Після того, як кілька членів групи зроблять спроби скласти такі монологи трьох типів, група аналізує їх за такими показниками:

1. Обсяг розповідей, орієнтованих на різні типи слухачів, їх тривалість, темп мовлення.
2. Доступність, переконливість, доказовість з урахуванням можливостей сприймання та розуміння слухачем.
3. Наявність пояснень незрозумілих дитині термінів, понять і навпаки, вживання професійної, наукової термінології у спілкуванні з професіоналом — компетентним слухачем.
4. Забезпечення інтересу до розповіді у слухачів усіх типів, демонстрація ерудиції, досягнення взаєморозуміння.
5. Використання різноманітних прийомів орієнтації інформації на слухачів: прямого чи опосередкованого звертання, опис обстановки, що передувала оповіданню (де відбулася зустріч зі слухачами, як виник привід для початку розмови), стиль оповідання (розмовний, запитально-відповідний, у вигляді казки, байки, з елементами гіперболізації); наявність в оповіданні виховного моменту (чому він навчає, в чому його користь, вплив на моральність і т. п.).

Після заняття дається домашнє завдання скласти три оповідання на одну й ту ж тему, але вже з професійною спрямованістю їхнього змісту. Наприклад, виступ на тему «Психологічні особливості діяльності психолога (педагога)» для учнів, студентів і

підлеглих. На наступному занятті обговорювалися виниклі труднощі та особливості за вищевказаними параметрами.

За допомогою цих вправ група отримує можливість продіагностувати ті недоліки свого мовлення, які можуть негативно вплинути на їх спілкування з аудиторією. Спочатку, аналізуючи монологи свої та товаришів по групі, вони переконуються в тому, що мало володіють прийомами орієнтації на слухача, не можуть користуватися ними свідомо, обираючи найбільш ефективні, виходячи з мети повідомлення й типу слухача. їм важко переадресувати розповідь від викладача на дитину, чи від дитини на компетентного слухача. Часто студенти мотивували це тим, що тема, яку вони вибрали для монологу, складна і «недоступна трьохрічній дитині». Інші просто повторювали, майже дослівно, ті ж оповідання. У таких випадках на допомогу приходила група, і всі разом вони шукали необхідну форму викладу. Подібні вправи та домашні завдання підвищують уміння аналізувати можливості слухача, його рівень розумового розвитку, підготовленість, формують випереджаючий самоконтроль та самооцінку продуктів мовленнєвої діяльності.

1. Робота із самоаналізу. Кожному пропонується визначити, якими у вони володіють комунікативними якостями, необхідними для ефективного виступу перед аудиторією за схемою:

№ п/п	Комунікативні якості, необхідні психологу (педагогу) для ефективного виступу перед аудиторією	Оцінка їх вираженості в себе (0-9 балів)

4. Обмін досвідом самоаналізу та оцінка заняття.
5. Домашнє завдання: проаналізувати комунікативні якості лекторів, викладачів, керівників, виступи по телебаченню з точки зору їх ефективності для спілкування з аудиторією.

Вправа «Я-повідомлення»

Мета: усвідомлення кожним членом групи проблем у чужому та власному мовленні, того, що в мовленні інших ускладнює спілкування з ними та оволодіння такою моделлю комунікативної взаємодії, як «Я-повідомлення».

Перед початком інструкції варто нагадати точку зору Р. Ассаджіолі, автора концепції психосинтезу, про те, що недоліки та

негативні прояви поведінки інших людей у спілкуванні з нами дають нам можливість виробити в собі певні позитивні якості. Наприклад, спілкування з людьми імпульсивними і нестриманими тренує нашу витримку, терпіння; надзвичайно говіркі люди вправляють нас в умінні слухати, неговіркі люди стимулюють навички «розговорити співбесідника», через чужі вади ми можемо усвідомити свої. Після такого вступу даємо установку студентам зосередитися один на одному та на особливостях мовлення, на тих труднощах і проблемах спілкування, які в них є. Спочатку необхідно усвідомити цю проблему, недолік, а потім задуматися, яку цінну якість ця проблема може допомогти нам розвинути в собі, а потім сказати, звертаючись до конкретного співбесідника: «Оленко, спілкуючись з тобою, я розвиваю свою довільну увагу». Той, кому адресоване висловлювання, може уточнити причину: «Чому?» У такому випадку автор висловлювання називає її: «Тому, що інколи мені важко зрозуміти зміст довгих речень, які я чую».

Обов'язкова умова, яку ми підкреслюємо для учасників групи: пояснення чинників висловлювань повинно подаватися лише в формі «Я-повідомлення», і ні в якому разі не у формі «Ти-повідомлення», оскільки в останньому випадку вправа може перетворитися на звичну повсякденну форму спілкування, обмін взаємними звинуваченнями та претензіями. Суть же вправ в тому, щоб усвідомити проблему власного мовлення в спілкуванні, а потім сповістити іншого, чому ця проблема виникає саме в спілкуванні з ним. Але зробити це необхідно особливим «психосинтетичним» методом, який дає змогу не порушити особистісної цілісності іншої людини.

«Я-повідомлення» говорить про те, що щось створює для мене проблему, і, вирішуючи її, я стаю в чомусь кращим.

«Ти-повідомлення» говорить про те, що співбесідник ставить переді мною проблему і через нього мені доводиться щось у собі змінювати. Якийсь час відводимо на тренування того, як можна «Ти-повідомлення» перетворити на «Я-повідомлення».

«Ти-повідомлення»	«Я-повідомлення»
Через те, що ти надто багато говориш, мені доводиться напружувати свою увагу.	Спілкуючись з тобою я розвиваю довільну увагу. (Пояснення, якщо його просять дати: «Це тому, що мені буває важко зрозуміти сутність довгих фраз»).

«Ти-повідомлення»	«Я-повідомлення»
Ти постійно незворушний, а тому я ніяк не можу зрозуміти, який же ти насправді.	Я вдячний долі за спілкування з тобою! Розмовляючи з тобою, я постійно розвиваю свої перцептивні здібності, психологічну проникливість. (Пояснення, якщо його просять надати: «Це тому, що мені важко читати тонкі й непомітні невербальні сигнали. Я зрозумів, що більше звертаю увагу на тих, хто голосно говорить, частіше сміється, вигукує, привертає до себе увагу»).
Ти дуже повільно говориш, а тому доводиться напружувати увагу, щоб не втратити твоєї думки.	Це просто чудов! Завдяки тобі я постійно треную стриманість і вміння зосереджувати увагу. (Пояснення за необхідності: «Це тому, що я нетерплячий і, оскільки ми повільно говоримо, я відволікаюся, перебиваю, поспішаю закінчувати думку за тебе»).
Ти дуже складно висловлюєшся і мені часто незрозуміло, про що йде мова, що ти хочеш цим сказати.	Я дякую тобі за допомогу в розвитку моїх аналітичних здібностей! (Пояснення: «Це тому, що мені не все буває зрозуміло, особливо, коли йдеться про складні філософські теми. Я не звик задумувалися над такими речами, і мені спочатку було складно»).

Приведені й подібні їм ритуалізовані звороти у східному стилі пом'якшують емоційну гостроту висловлювання.

Після того, як усі досліджувані висловлюються, група обговорює, що дала їм ця вправа. Частіше всього, члени групи вказують на те, що завдяки цій вправі вони усвідомлюють свої недоліки, власні проблеми, які не дозволяють сприймати й розуміти людей такими, якими вони є. Окрім того, поглиблюється усвідомлення того, що саме в поведінці інших ускладнює спілкування з ними. І, нарешті, майбутні психологи (педагоги), як правило, високо оцінюють психотехнічну модель побудови повідомлень, які дають змогу усвідомити проблеми, що виникають у процесі спілкування. Доцільно обговорити, «Як може психолог (педагог) використати модель «Я-повідомлення» у процесі свого професійного спілкування і що це йому дає?»

Тест «Чи комунікабельні ви?»

Інструкція. На кожне з 16 запитань потрібно відповісти «так», «інколи» або «ні».

1. У вас призначена звичайна ділова зустріч. Чи вибиває вас із колії її очікування?

2. Чи не відкладаєте ви візит до лікаря до того часу, коли вже не можна буде терпіти біль?
3. Чи викликає у вас ніяковість і незручність доручення виступити з доповіддю, повідомленням, інформацією на яких-небудь зборах, нараді чи подібному заході?
4. Вам пропонують поїхати у відрядження в місто, у якому ви ніколи не були. Чи докладете ви максимум зусиль, щоб уникнути цієї поїздки?
5. Чи любите ви ділитися своїми переживаннями із ким-небудь?
6. Чи дратуєтеся ви, коли незнайома людина на вулиці звертається до вас із проханням (показати дорогу, сказати час, відповісти на якесь запитання)?
7. Чи вірите ви, що існує проблема батьків і дітей, і що людям різних поколінь важко розуміти одне одного?
8. Чи посоромитеся ви нагадати знайомому, що він забув віддати вам гроші, які позичив місяць тому?
9. У ресторані чи їдальні вам подали неякісну їжу — чи промовчите ви, лише розсерджено відсунувши тарілку?
10. Залишившись один на один з людиною, ви не вступите з нею у розмову і відчуватимете незручності, якщо вона заговорить першою?
11. На вас наводить жах довга черга, де б вона не була (у магазині, бібліотеці, касі кінотеатру). Ви скоріше відмовитеся від свого наміру, ніж станете у хвіст черги?
12. Чи боїтеся ви брати участь у якій-небудь комісії з розгляду конфліктних ситуацій?
13. У вас є власні індивідуальні критерії оцінки літературних героїв творів мистецтва, культури, і ніяких «чужих» думок на цей рахунок ви не приймаєте. Це так?
14. Почувши десь у кулуарах помилкові висловлювання з добре відомої вам ситуації, чи промовчите ви і не станете сперечатися?
15. Чи викликає у вас прикрість чиєсь прохання допомогти розібратися в тому чи іншому службовому питанні або навчальній темі?
16. Вам легше висловити свою точку зору в письмовій формі, чи в усній?

Опрацювання відповідей

За кожну відповідь «так» зарахуйте собі 2 бали, «інколи» — 1 бал, «ні» — 0 балів.

Результати

30-32 бали. Ви не комунікабельні, і це ваша біда, оскільки від неї страждаєте більше всього ви самі. Вашим близьким також нелегко. На вас важко покластися у справі, яка потребує групових зусиль. Спробуйте стати комунікабельнішим, контролюйте себе.

25-29 балів. Ви замкнені, небалакучі, надаєте перевагу самотності, і тому у вас, напевно, мало друзів. Думки про те, щоб змінити роботу, або необхідність нових контактів змушує вас панікувати і надовго виводить з рівноваги. Ви знаєте цю особливість свого характеру і буваєте незадоволені собою. Але не обмежуйтеся лише незадоволеністю — у ваших силах змінити ці особливості характеру. Невже не трапляється, що у хвилини захоплення ви набуваєте небувалої комунікабельності? Потрібно тільки захотіти.

19-24 бали. Ви достатньо мірою комунікабельні й у незнайомій ситуації почуваєте себе досить упевнено. Нові проблеми вас не лякають. Але з новими людьми ви сходитеся обережно; у суперечках і дискусіях берете участь неохоче. У ваших висловлюваннях часом надто багато сарказму, без усякої на те причини. Ці недоліки можна виправити.

14-18 бали. Ваша комунікабельність у нормі. Ви із задоволенням слухаєте цікавого співбесідника; достатньо терплячі у спілкуванні з іншими; відстоюєте свою точку зору без запальності. Без неприємних переживань ідете на зустріч з новими людьми. У той же час не любите гамірливих компаній; екстравагантні вчинки і багатослів'я викликають у вас роздратованість.

9-13 бали. Ви достатньо комунікабельні (часом навіть занадто). Любите висловлюватися з різних приводів, викликаючи роздратування в оточуючих. Легко знайомитесь з новими людьми. Любите бути в центрі уваги; нікому не відмовляєте у проханнях, хоч не завжди можете їх виконати. Інколи вибухаєте гнівом, але швидко відходите. Вам не вистачає посидючості, терпіння і відваги при зіткненні із серйозними проблемами, хоча, за бажання, ви можете змусити себе не відступати.

4-8 бали. Про вас говорять — «шира, відверта душа». Комунікабельність б'є з вас ключем; ви завжди у курсі всіх справ. Любите брати участь у всіх дискусіях, хоча серйозні теми можуть викликати у вас «мігрень» і «хандру». З легкістю берете слово з будь-якого приводу, навіть якщо маєте про предмет поверхове уявлення. Усюди відчуваєте себе «у своїй тарілці». Беретеся за будь-яку справу, хоча не завжди можете успішно довести її до

завершення. З цієї причини керівники і колеги ставляться до вас з деякою обережністю і сумнівами. Задумайтеся над цим.

Менше 3 балів. Ваша комунікабельність має хворобливий характер. Ви говіркі, багатослівні, втручаєтеся у справи, які не мають до вас жодного відношення. Беретеся судити про проблеми, у яких абсолютно не компетентні. Ви часто стаєте причиною різноманітних конфліктів у вашому оточенні. Ви запальні, образливі, часто необ'єктивні. Серйозна робота не для вас. Людям і на роботі, і дома важко з вами. Вам потрібно попрацювати над собою і своїм характером! Перш за все, виховайте у собі терплячість і стриманість, повагу до людей; нарешті, подумайте про своє здоров'я — такий стиль життя залишає важкий відбиток на ньому.

Тест «Наскільки у вас розвинена інтуїція?» (В. Коулман)

Відповідати потрібно: «так» чи «ні».

1. Чи швидко ви вгадуєте відповіді, граючи в різноманітні ігри?
2. Чи таланило вам кілька раз поспіль у грі на гроші?
3. Чи відчували ви коли-небудь, що ваш дім затишний і щасливий?
4. Чи хотілося вам коли-небудь ближче познайомитися з людиною після того, як ви бачили її всього одну мить?
5. Чи траплялось так, що ви відчували хто дзвонить по телефону, ще не знявши слухавки?
6. Чи чули ви коли-небудь голос, який говорив, що вам потрібно робити?
7. Чи вірите ви в долю?
8. Чи буває так, що ви знаєте заздалегідь, що збирається сказати вам людина?
9. Чи снівся вам коли-небудь поганий сон, який потім виявився віщим?
10. Чи знали ви коли-небудь заздалегідь, що написано в листі, не розкриваючи його?
11. Чи закінчуєте ви в розмові речення за співрозмовника?
12. Чи траплялося так, що ви думали про людину, з якою вже давно не бачилися, а потім раптово отримували від неї листівку, лист чи зустрічалися?
13. Чи трапляється так, що ви, з незрозумілих причин, не довіряєте деяким людям?
14. Чи пишаєтеся ви своєю здатністю визначати характер людини з першого погляду?

15. Чи переживали ви коли-небудь почуття, що ви це вже колись бачили?
16. Чи відмовлялися ви летіти на літаку зі страху, що він може розбитися?
17. Чи прокидалися ви вночі з хвилюванням про здоров'я та безпеку товариша або родича?
18. Чи буває так, що вам без будь-який особливих на те причин не подобаються деякі люди?
19. Чи траплялось так, що ви, дивлячись на якийсь аксесуар чи одяг, відчували, що обов'язково повинні мати його?
20. Чи вірите ви в кохання з першого погляду?

Результати тесту. Позитивні відповіді оцінюються в 1 бал. За негативні відповіді ви отримуєте 0 балів.

10-20 балів: у вас достатньо розвинена інтуїція. Ви володієте надзвичайними здібностями і не боїтеся довіряти своїй інтуїції.

1-9 балів: у вас розвинена інтуїція, але ви не завжди повною мірою використовуєте свої інтуїтивні здібності. Намагайтеся частіше покладатися на свою інтуїцію. Приймаючи не дуже важливі рішення, навчіться користуватися першою думкою, яка спадає на думку. Якщо вам потрібно вирішити важку проблему, спробуйте розслабитися, наприклад, подихайте свіжим повітрям чи прийміть ванну. І дайте таким чином можливість з'явитися новим думкам та ідеям. Ви будете здивовані — скільки можливих рішень, ідей та відповідей спаде вам на думку. Запишіть усі можливі відповіді й уважно їх продивіться. Ви побачите, що кращі рішення відразу виокремляться.

0 балів: ви зовсім не розвинули свою інтуїцію. Однак, вона знаходиться далеко у вашій підсвідомості. Намагайтеся частіше дозволяти їй виявлятися й активніше використовуйте її. Можливо, що ви відчуєте переваги розвинутої і сильної інтуїції.

Тест «Чи умієте ви слухати?»

1. Яка, на вашу думку, мета бесіди чи розмови?
 - а) краще познайомитися зі співрозмовником;
 - б) висловити свою точку зору з даного питання;
 - в) поділитись думками й обговорити їх.
2. Чи ставлять ваші діти або діти ваших друзів такі запитання, наприклад: «Де сплять хмаринки?» або «Чи була бабуся маленькою?»:
 - а) часто;

- б) ніколи;
 - в) інколи.
3. Чи доводилося вам зранку, збираючись на роботу, наспівувати?
- а) так, завжди одну і ту ж пісню;
 - б) так, зазвичай різні пісні;
 - в) ні, ніколи.
4. Чи ставите ви запитання доповідачеві у кінці зборів?
- а) так, завжди є про що запитати;
 - б) інколи, коли ви не погоджуєтеся з викладеною точкою зору;
 - в) ніколи, оскільки не вірите, що одне запитання може змінити вашу точку зору.
5. Після розмови з другом чи колегою, чи траплялося вам змінювати свою точку зору з певної проблеми:
- а) так, дуже часто;
 - б) інколи;
 - в) ніколи.
6. Коли розмовляєте з ким-небудь, то:
- а) частіше говорите ви;
 - б) частіше говорить ваш співрозмовник;
 - в) ви говорите приблизно однаково.
7. За однієї ціни, що ви купите?
- а) книжку;
 - б) платівку чи СВ-диск;
 - в) білет у кіно.
8. Колега хоче поділитися з вами своїми проблемами, які вас не стосуються. Що ви подумаєте?
- а) що втратили цінний час;
 - б) що тепер матимете на нього вплив;
 - в) що спробуєте йому допомогти.
9. Які з трьох фраз найбільше підходять до вашої точки зору?
- а) тільки спеціаліст може висловлювати думки з даних проблем;
 - б) кожен може говорити про все, якщо вміє добре висловлювати свою думку;
 - в) спеціалісти не завжди хороші оратори, щоб переконливо говорити про свої досягнення.
10. Якщо в розмові ви губите розуміння змісту слів, то :
- а) зупините співрозмовника і попросите його знову пояснити сказане;

- б) відзначите про себе незрозумілі місця, щоб запитати про них у кінці розмови;
в) вам завжди все зрозуміло.
11. Чи можете ви повторити повідомлення чи пісню, почуті вранці по радіо?
а) так, завжди;
б) так, але вам необхідний час, щоб пригадати;
в) не можете пригадати.
12. У естрадного співака, перш за все, ви цінуєте:
а) голос;
б) зовнішній вигляд;
в) поведінку на сцені.
13. Відвідування концерту для вас:
а) подія, яка приносить задоволення;
б) світський обов'язок;
в) задоволення, якщо виконують пісні ваших улюблених композиторів.
14. Ви в гостях, де окрім вас ще 5-6 чоловік. Коли ви включаєтесь у розмову, то найчастіше :
а) ніхто не слухає вас;
б) усі замовкають, щоб вислухати вас;
в) ви взагалі уникаєте втручання в розмову.
15. Ви знаходитеся в курсі подій суспільного життя, завдяки:
а) перегляду телепередач;
б) прослуховуванню радіопередач;
в) читанню газет.

Запитання №	Бали за відповіді		
	а	б	в
1	2	1	3
2	3	1	2
3	2	3	1
4	2	3	1
5	2	3	1
6	1	2	3
7	3	1	2
8	1	2	3
9	1	2	3
10	3	3	1

Запитання №	Бали за відповіді		
	а	б	в
11	3	2	1
12	3	1	2
13	3	1	2
14	2	3	1
15	3	3	1

Результати тесту

15-25 балів: якщо ви чесно відповіли на запитання й отримали вказану кількість балів, то це означає, що вам важко слухати свого співбесідника. Ви навіть не уявляєте, яку користь можете отримати для себе з розмови і збагатити свої знання, або ж просто забуваєте про це.

25-35 балів: ви — посередній слухач. Для вас бесіда — не головне джерело інформації і не основа спілкування. Вам треба подолати психологічний бар'єр між собою і співбесідником. Багато чого можна дізнатися і від інших, не тільки ви один знаєте істину. Уважно прислухайтесь до того, що вам говорять, вислуховуйте навіть зауваження, оскільки вам необхідно слухати набагато більше, ніж ви це робите.

35-40 балів: вам властива рідкісна якість — уміти слухати і добре говорити. Вести розмову для вас задоволення. Ваші співрозмовники завжди можуть узяти від вас щось корисне. Ви вмієте входити в становище інших людей, а це особлива риса характеру, яку потрібно цінувати.

Тема 4. Психологія міжособистісного спілкування. Особистість у групі

Методика діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі

Методика використовується для вивчення стилю і структури міжособистісних стосунків та їх особливостей, а також дослідження уявлень досліджуваного про своє «Я», ставлення до самого себе. Методика дає змогу виявити зони конфліктів.

На основі досліджень міжособистісних стосунків Т. Лірі виділив 8 загальних і 16 конкретизованих варіантів міжособистісної взаємодії, представлених у вигляді кругової діаграми. Полюсні варіанти на цій схемі є протилежними один одному.

Опитувальник складений відповідно до виділених типів міжособистісної поведінки, що являє собою набір із 128 простих лаконічних характеристик — епітетів, які групуються по 16 запитань у 8 октантів, що відображають різноманітні психологічні профілі. Методика може пропонуватися досліджуваному у вигляді списку або ж на окремих картках.

Інструкція: Перед вами набір характеристик. Прочитайте кожен з них і відзначте знаком «+» ті, які відповідають вашому уявленню про себе. Будьте уважними. Намагайтеся відповідати якомога точніше і правдивіше.

Завдання 1

Дайте відповідь на запитання: Яка ви людина?

1. Інші думають про неї прихильно.
2. Справляє враження на оточуючих.
3. Уміє розпоряджатися, карати.
4. Уміє наполягати на своєму.
5. Володіє почуттям гідності.
6. Незалежна.
7. Здатна сама потурбуватися про себе.
8. Може виявити байдужість.
9. Здатна бути суворою.
10. Сувора, але справедлива.
11. Може бути щирою.
12. Критична до інших.
13. Любить поплакатися.
14. Часто сумна.
15. Схильна до недовіри.
16. Часто розчаровується.
17. Здатна бути критичною до себе.
18. Здатна визнавати свою неправоту.
19. З охотою підкоряється.
20. Поступлива.
21. Вдячна.
22. Захоплюється, схильна до копіювання.
23. Ставиться до інших з повагою.
24. Шукає схвалення.
25. Здатна до співпраці, взаємодопомоги.
26. Намагається вжитися з іншими.
27. Призна, доброзичлива.

28. Уважна, ласкава.
29. Делікатна.
30. Підбадьоруюча.
31. Відгукується на заклики про допомогу.
32. Безкорислива.
33. Здатна викликати захоплення.
34. Користується в інших повагою.
35. Володіє талантом керівника.
36. Любить відповідальність.
37. Впевнена у собі.
38. Самовпевнена, наполеглива.
39. Ділова, практична.
40. Любить змагатися.
41. Стійка і крута, де потрібно.
42. Невблаганна, але безпристрасна.
43. Дратівлива.
44. Відкрита, прямолінійна.
45. Не терпить, щоб нею командували.
46. Скептична.
47. На неї важко справити враження.
48. Образлива, вимоглива (педантична, скуппульозна).
49. Легко соромиться.
50. Не впевнена у собі.
51. Поступлива.
52. Скромна.
53. Часто користується допомогою інших.
54. Дуже поважає авторитет.
55. З охотою приймає поради.
56. Довірлива і намагається порадувати інших.
57. Завжди люб'язна у спілкуванні.
58. Цінує думку оточуючих.
59. Комунікабельна, товариська.
60. Добросердна.
61. Добра, вселяє впевненість.
62. Ніжна, м'якосердна.
63. Любить турбуватися про інших.
64. Безкорислива, щедра.
65. Любить давати поради.
66. Справляє враження значущості.
67. Любить керувати та управляти.

68. Владна.
69. Хвалькувата.
70. Зарозуміла, самовдоволена.
71. Думає тільки про себе.
72. Хитра, прагматична.
73. Нетерпима до помилок інших.
74. Корислива.
75. Щира.
76. Часто неприязна.
77. Озлоблена.
78. Схильна весь час скаржитися.
79. Ревнива.
80. Довго пам'ятає образи.
81. Схильна до самокатування.
82. Сором'язлива.
83. Безініціативна.
84. Покірлива.
85. Залежна, несамостійна.
86. Любить підкорятися.
87. Надає право іншим приймати рішення.
88. Легко пошивається а дурні.
89. Легко піддається впливу друзів.
90. Готова довіритися будь-кому.
91. Доброзичлива до всіх без винятку.
92. Усім симпатизує.
93. Пробачає все.
94. Переповнена надмірним співчуттям.
95. Великодушна, терпляча до недоліків.
96. Намагається бути покровителем.
97. Прагне до успіху.
98. Очікує захоплення від кожного.
99. Розпоряджається іншими.
100. Деспотична.
101. Сноб (судить людей за рангом і достатком, а не за особистісними якостями).
102. Марнослава.
103. Егоїстична.
104. Холодна, черства.
105. Саркастична, любить насміхатися.
106. Зла, жорстока.

107. Часто гнівається.
108. Нечутлива, байдужа.
109. Злопам'ятна.
110. Пронизана духом суперечності.
111. Уперта.
112. Недовірлива, підозріла.
113. Нерішуча.
114. Сором'язлива.
115. Відрізняється надмірною готовністю підкорятися.
116. М'якотіла.
117. Майже ніколи нікому не заперечує.
118. Нав'язлива.
119. Любить, щоб її опікали.
120. Надмірно довірлива.
121. Намагається заручитися позитивним ставленням кожного.
122. З усіма погоджується.
123. Завжди приязна.
124. Усіх любить.
125. Надто поблажлива до оточуючих.
126. Намагається втішити кожного.
127. Турбується про інших на шкоду собі.
128. Псує людей надмірною добротою.

Опрацювання результатів

Після того, як досліджуваний оцінить себе, підраховуються бали за кожним з восьми октантів психограми методики. Кожний плюс оцінюється в 1 бал; таким чином, максимальна оцінка октанта — 16 балів.

1 октант: 1-4, 33-36, 65-68, 97-100

2 октант: 5-8, 37-40, 69-72, 101-104

3 октант: 9-12, 41-44, 73-76, 105-108

4 октант: 13-16, 45-48, 77-80, 109-112

5 октант: 17-20, 49-52, 81-84, 113-116

6 октант: 21-24, 53-56, 85-88, 117-120

7 октант: 25-28, 57-60, 89-92, 121-124

8 октант: 29-32, 61-64, 93-96, 125-128.

Кожному з восьми октантів відповідає певний тип міжособистісних стосунків:

1. Авторитарний.

0-8. Упевнений у собі, наполегливий, може бути хорошим наставником і організатором. Володіє якостями керівника.

9-12. Домінантний, енергійний, успішний у справах; любить давати поради, вимагає до себе поваги; може бути нетерпимим до критики; йому властива переоцінка власних можливостей.

13-16. Владний, диктаторський, деспотичний характер; усіх повчає, має дидактичний стиль висловлювань; не схильний сприймати поради інших; прагне до лідерства і керування іншими; сильна особистість з рисами деспотизму.

2. Незалежний — домінуючий.

0-8. Упевнений, незалежний, орієнтований на себе, схильний до конкуренції.

9-12. Самозадоволений, нарцистичний, з вираженим почуттям власної гідності, зверхності над оточуючими, з тенденцією мати особливу думку, відмінну від більшості, і займати особливу позицію у групі.

13-16. Прагне бути над усіма, самовдоволенний, прагматичний. До оточуючих ставиться відчужено; гонористий, хвалькуватий.

3. Агресивний.

0-8. Впертий, наполегливий у досягненні мети, енергійний, безпосередній.

9-12. Вимогливий, прямолінійний, щирий; суворий і різкий в оцінці інших; непримиренний. Схильний в усьому звинувачувати оточуючих; глузливий, іронічний, дратівливий.

13-16. Надмірно наполегливий; неприязний, жорстокий, ворожий по відношенню до оточуючих; нестриманий, запальний, агресивний; може виявляти асоціальну поведінку.

4. Недовірливий — скептичний.

0-8. Реалістичний у судженнях і вчинках; критичний по відношенню до оточуючих; скептик, неконформний.

9-12. Виражена схильність до критицизму. Недовірливий до людей, розчарований у них; замкнений, потайливий, образливий; відчуває труднощі в інтерперсональних контактах через підозріливість і страх, погане ставлення. Свій негативізм виявляє у вербальній агресії.

13-16. Відчужений по відношенню до ворожого і злісного світу; дуже підозріливий, украй образливий; схильний сумніватися у всьому; злопам'ятний, постійно скаржить на всіх (шизоїдний тип характеру).

5. Покірний — сором'язливий.

0-8. Скромний, нерішучий, поступливий; емоційно стриманий; схильний підкорятися; не має власної думки; слухняно і чесно виконує всі свої обов'язки.

9-12. Сором'язливий, легко ніяковіє; схильний підкорятися сильнішому без урахування ситуації.

13-16. Покірливий, схильний до самоприниження; слабівольний, поступається всім і в усьому; завжди ставить себе на останнє місце і осуджує себе, приписує собі провину; намагається знайти підтримку в когось сильнішого.

6. Заздрісний.

0-8. Конформний, м'який; очікує допомоги і поради; схильний до захоплення оточуючими; ввічливий і потребує визнання.

9-12. Слухняний, боягузливий, безпорадний; не вміє чинити опір; щиро вважає, що інші завжди праві.

13-16. Дуже невпевнений у собі; має нав'язливі страхи, побоювання, тривожиться з будь-якого приводу, тому залежить від інших, від чужої думки, занадто конформний.

7. Співпрацюючий.

0-8. Схильний до співробітництва, кооперації; гнучкий і компромісний у прийнятті рішень, вирішенні проблем і конфліктних ситуацій; намагається погоджуватися з думкою оточуючих; свідомо конформний, дотримується умов, правил і принципів «хорошо тону»; у відношенні з людьми ініціативний, ентузіаст у досягненні цілей групи; намагається допомагати; хоче відчувати себе в центрі уваги, отримувати увагу і любов; комунікабельний, виявляє теплоту і приязність у стосунках.

9-16. Приязний і люб'язний з усіма; орієнтований на соціальне прийняття і позитивне визнання; прагне задовольнити вимоги всіх, «бути хорошим» для всіх без урахування ситуації; прагне до цілей мікрогрупи; має розвинені механізми витіснення і пригнічення; емоційно лабільний (істероїдний тип характеру).

8. Альтруїстичний.

0-8. Відповідальний по відношенню до людей, делікатний, м'який, добрий; емоційне відношення до людей виявляє у співчутті, симпатії, ласці, вміє підтримати, підбадьорити і заспокоїти оточуючих, безкорисливий і здатний відгукуватися на чужі проблеми.

9-16. Гіпервідповідальний; завжди приносить у жертву свої інтереси; намагається допомогти і співпереживає всім; нав'язливий у своїй допомозі і надто активний по відношенню до оточуючих; неадекватно приймає на себе відповідальність за інших (Хоча це може бути тільки зовнішня «маска», яка приховує особистість протилежного типу).

Отримані кількісні показники за кожним з октантів від 0 до 16 балів переносяться на психограму. На відповідній октантокоординаті, на рівні, що відповідає отриманим балам, проводяться дуги. Відокремлена частина октанта заштриховується. Після того, як відмічені всі отримані результати і заштрихована внутрішня, центральна частина кола психограми до рівня, окресленого дугами, виходить щось подібне до віяла. Найбільш заштриховані октанти відповідають домінуючому стилю міжособистісних стосунків даного індивіда.

Характеристики, що не виходять за межі восьми балів, властиві гармонійним особистостям.

Показники, що перевищують вісім балів, свідчать про акцентуації властивостей, виявлених даними октантами.

Показники на рівні 14-16 балів свідчать про труднощі соціальної адаптації. Низькі показники по всіх окантах (0-3 бали) можуть бути результатом скритності і невідвертості досліджуваного. Якщо у психограмі немає октантів, заштрихованих вище чотирьох балів, то дані сумнівні щодо їх достовірності: досліджуваний не захотів оцінити себе відверто.

Перші чотири типи міжособистісних стосунків (1,2,3,4) характеризуються домінуванням неконформних тенденцій і схильністю до дез'юнктивних (конфліктних) проявів — (3, 4); великою незалежністю думки, наполегливістю у відстоюванні своєї точки зору, тенденцією до лідерства і домінування — (1, 2).

Другі чотири октанти (5, 6, 7, 8) характеризують протилежну картину: домінують конформні установки, конгруентність у контактах з оточуючими — (7, 8); невпевненість у собі, піддатливість думці оточуючих, схильність до компромісів — (5,6).

За двома спеціальними формулами визначаються показники з двох основних факторів: домінування і приязності.

Домінування: $(1 - 5) + 0,7 \cdot (3 + 2 - 4 - 6)$.

Приязність: $(7 - 3) + 0,7 \cdot (8 - 2 - 4 + 6)$.

У цілому, інтерпретація даних повинна орієнтуватися на домінування одних показників над іншими і меншою мірою, на абсолютні величини.

Досліджувани, в яких домінує «владно-лідерський» тип міжособистісних стосунків — **I октант, «авторитарний»** — характеризуються оптимістичністю, швидкістю реакції, високою активністю, вираженою мотивацією досягнення, тенденцією до домінування, підвищеним рівнем домагань, легкістю і швидкістю

у прийнятті рішень, гомономністю (орієнтацією здебільшого на власні думки і мінімальною залежністю від зовнішніх факторів середовища), екстравертністю. Вчинки і висловлювання можуть випереджати їх продуманість. Це реагування по типу «тут і відразу»; виражена тенденція до спонтанних самореалізацій, активний вплив на оточуючих, завойовницька позиція, прагнення вести за собою і підкоряти своїй волі інших.

II октант відповідає **незалежно -домінуючому** типу міжособистісних стосунків з чіткою перевагою над іншими, який, за даними дослідження, співвідноситься з такими особливостями: самовдоволеність (чи самозакоханість), дистантність, егоцентричність, завищений рівень вимог, виражене почуття конкурентності, що виявляється у прагненні зайняти особливу позицію у групі. Домінування тут меншою мірою звернене на спільні з групою інтереси і не виявляється у прагненні вести людей за собою, заражаючи своїми ідеями. Стиль мислення нешаблонний, творчий. Думка оточуючих сприймається критично, власна думка переводиться у ранг догми або досить категорично відстоюється. Емоціям не вистачає тепла, вчинкам — конформності. Висока пошукова активність поєднується з розсудливістю; низька підкорюваність.

«Прямолінійно-агресивний» тип міжособистісних стосунків (**показники III октанта**) наближений до таких особистісних характеристик, як ригідність установок, яка співвідноситься з високою спонтанністю; наполегливість у досягненні мети, практицизм із недостатньою опорою на минулий досвід; у стані емоційної захопленості — осилене почуття справедливості, що сполучається з переконаністю у власній правоті. У таких осіб легко спалахує почуття ворожості у разі протидії чи критики на свою адресу; їм характерна безпосередність і прямолінійність у висловлюваннях і вчинках; посилена образливість, яка легко згасає в ситуації комфортності та не пригнічуваності особистості досліджуваного.

IV октант — **«недовірливо-скептичний»** тип міжособистісних стосунків виявляється у таких особистісних характеристиках, як відокремленість, замкненість, ригідність установок, критичне ставлення до будь-яких думок, окрім особистих; незадоволеність своєю позицією у мікрогрупі; підозріливість, надчутливість до критичних зауважень на свою адресу; неконформність суджень і вчинків; схильність до побудови ригідних і надто важливих умовиводів, пов'язаних з переконанням у недоброзичливості оточуючих осіб; випереджаюча ворожість у висловлюваннях і поведінці,

яка виправдовується апіорною впевненістю у людській недоброті; системне мислення, що спирається на практичний досвід, практичність, реалістичність, схильність до іронії; висока конфліктність, яка може бути не яскраво вираженою й акумулюється, створюючи тим самим посилену напруженість, сприяючи підвищенню відчуженості та відстороненості.

V октант — «покірливо-сором'язливий» тип міжособистісних стосунків — домінує в особистостях хворобливо-сором'язливих, інтровертованих, пасивних, педантичних у питаннях моралі і совісті; схильних до покорі, невпевнені в собі, з посиленою схильністю до рефлексії; з помітним домінуванням мотивації уникнення неуспіху і низької мотивації досягнення; заниженою самооцінкою, тривожністю, з посиленим почуттям відповідальності. Такі люди незадоволені собою, схильні до того, щоб звинувачувати себе у невдачах; легко впадають у смуток; песимістично оцінюють свої перспективи; акуратні і добрі виконавці в роботі; уникають широких контактів і соціальних ролей, у яких би вони могли звернути на себе увагу оточуючих; чутливі і вразливі; хворобливо зосереджені на своїх недоліках і проблемах.

VI октант — «залежно-слухняний» тип міжособистісних стосунків. Для таких особистостей характерна висока тривожність, посилена чутливість до впливу середовища; тенденція до спрямованості на стосунки зі значущими людьми; залежність власної думки від думки оточуючих. Потреба у прихильності і теплих взаєминах є провідною. Невпевненість у собі тісно пов'язана з нестійкою самооцінкою. Хороша виконавська дисципліна і відповідальність у роботі створює їм хорошу репутацію в колективі, але інертність прийняття рішень, конформність і невпевненість у собі не сприяє їх просуванню до ролі лідера. Посилена вразливість, чутливість до неухважності і грубості оточуючих, підвищена самокритичність, страх неуспіху як основа мотиваційної спрямованості формують основу конформної поведінки.

VII октант — «співпрацюючий-конвенційний» — тип міжособистісних стосунків, характерний для емоційно-нестійких особистостей з високим рівнем тривожності і низьким рівнем агресивності. Для них характерна посилена реакція на впливи середовища; залежність самооцінки від думки значущих людей; прагнення до участі в групових подіях, співробітництво; екзальтована потреба у поширенні дружелюбності на оточуючих; пошук визнання в очах найбільш авторитетних особистостей групи;

прагнення знайти порозуміння з іншими; ентузіазм, сприйнятливості до емоційного настрою групи; широке коло інтересів при деякій поверховості захопленя.

VIII октант — «**відповідально-великодушний**» тип міжособистісних стосунків співвідноситься з вираженою потребою у відповідності соціальним нормам поведінки зі схильністю до досягнення гармонії в міжособистісних стосунках; з екзальтацією у висловленні своїх переконань; вираженою емоційною вимогливістю, яка може мати більш поверховий характер, аніж це декларується; з художнім типом сприйняття і переробки інформації; стиль мислення — цілісний, образний. Для людей цього типу характерне легке входження у різні соціальні ролі, гнучкість у контактах; комунікабельність, доброзичливість, жертівність; прагнення до діяльності, корисної всім людям; милосердя, благодійність, місіонерський склад особистості; артистичність, потреба справляти приємне враження, подобатись оточуючим. Разом з тим, їм притаманні проблеми витісненої ворожості, соматизація тривоги, схильність до психосоматичних захворювань, вегетативний дисбаланс як результат блокування поведінкової реакції.

Завдання 2

З метою вивчення структури «Я», внутрішньоособистісної гармонії індивіда, до наведеної інструкції потрібно додати: *«Після того, як ви оцінили себе за наведеними в опитувальнику характеристиками, зробіть те ж саме у відношенні образу «Я», до якого ви прагнете, тобто опишіть за допомогою тих же характеристик «ідеал» вашого «Я». При цьому не забудьте включити і ті властивості, якими ви володієте, якщо вони не суперечать ідеалу».*

Отримані дані обраховуються і заносяться у психограму, так само, як і в першому випадку, після чого проводиться аналіз і зіставлення досліджуваним оцінок свого актуального й ідеального «Я-образу».

Найбільш простий варіант: якщо в образі «Я» п'ятий октант заштрихований більше інших, а в образі «ідеалу Я» він значно зменшений і йому протиставлений збільшений перший октант, то Досліджуваний вважає себе надто пасивним, сором'язливим і нерішучим у міжособистісних стосунках і хотів би позбавитися цих властивостей, бути більш впевненим у собі.

Якщо образ «Я» включає в себе високі показники четвертого октанта (досліджуваний виявляє недовіру, настороженість, невдоволеність стосунками, що склалися з оточуючими), а в образі «ідеального Я» домінує восьмий октант і значно зменшені показники четвертого октанта, то при інтерпретації результатів потрібно враховувати, що досліджуваний переживає міжособистісний конфлікт і схильний самокритично оцінювати свою роль у ситуації, що склалася, намагаючись в ідеалі бути доброзичливим і конгруентним з оточуючими людьми. Таким чином, співвідношення показників полярних (за змістовими характеристиками ознак) протилежних октантів (III і VII, II і VI) говорять про те, які шляхи компенсації тих особистісних властивостей, які погіршують адаптацію особистості у соціальному середовищі, бачить досліджуваний.

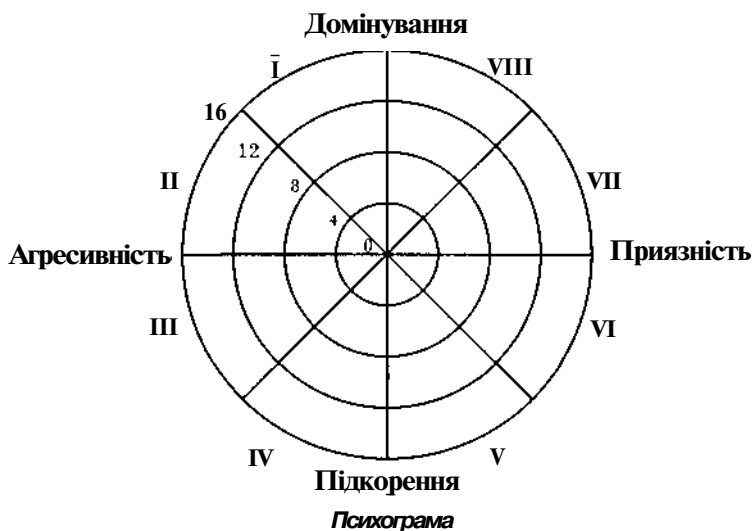
Якщо в першому варіанті (актуальне «Я») домінують октанти, що відображають залежну і конформну поведінку (V, VI, VII), а у другому (ідеальне «Я») — що виявляють незалежність і домінантність (I, II) або агресивність (III), то досліджуваний хворобливо переживає залежність своєї позиції, де страждає його самолюбство, і компенсаторні зусилля спрямовує на підвищення свого соціального статусу. Якщо співвідношення зворотне, тобто реально переважає незалежність, домінантність і агресивність (II, I, IV), а в ідеалі досліджуваний хотів би бути ближчим до оточуючих його людей і позбавитися тих рис характеру, які сприяють розладу міжособистісних стосунків упертість III, агресивність IV, дистантність II, самовпевненість I, то в цьому випадку мова йде про спрямованість на посилення самоконтролю над безпосередньою, спонтанною поведінкою.

Досвід дає можливість стверджувати, що насправді й образ актуального «Я», й ідеальне «Я» є невід'ємною частиною структури цілісного «Я». Більше того, оточуючими людьми особистість часто сприймається відповідно до ідеального «Я», а «Я» актуальне являє собою сукупність власних проблем, усвідомлених і взятих під контроль.

У нормі, зазвичай, не спостерігається значного розходження між актуальним та ідеальним «Я». Помірне (неконфліктне) розходження, або, скоріше, неповний збіг, повинно розглядатися як необхідна умова для подальшого розвитку особистості, самовдосконалення. Незадоволеність собою часто спостерігається в особистостей із заниженою самооцінкою (V, VI, VII), а також в осіб, що знаходяться в ситуації затяжного конфлікту (IV). Перевищення

одночасно I і V октанта властиве особам з проблемами хворобливого самолюбства, авторитарності; IV та VIII — конфліктності між прагненням до визнання і ворожістю, тобто проблем витісненої ворожості; III і VII — боротьбі мотивів самоствердження і аффіліації; II і VI — проблемі незалежності-підкореності, яка виникає у службовій ситуації, що змушує підкорятися всупереч внутрішньому протестові.

Приблизно так інтерпретується співвідношення полярних октантів при зіставленні актуального та ідеального «Я». Особистості, у яких виявляються домінантні, агресивні і незалежні риси поведінки, значно рідше виявляють незадоволення своїм характером і міжособистісними стосунками, але у них може виявлятися тенденція до вдосконалення свого стилю міжособистісної взаємодії з оточуючими. При цьому, зростання показника того чи іншого октанта визначає спрямованість, за якою самостійно рухається особистість.

Тест «Чи здатні ви впливати на інших?»

Інструкція: тест на знання відмінностей між чоловічою та жіночою психологією.

1. Двоє людей розгортають обгортку цукерки. Одна людина відразу кладе цукерку до рота, а інша надкушує, щоб дізнатися, **яка** в ній начинка. Хто надкусив — чоловік чи жінка?

2. У гурті людей хтось говорить, що людина більше не полетить на Місяць. Один із присутніх погоджується з ним і, на підтвердження, наводить результати опитування суспільної думки на тему необхідності таких польотів. Інший не погоджується з такою позицією і повідомляє: «Я зовсім не вважаю, що це правильно. Мені, наприклад, хотілось би полетіти!» Хто висловлює це судження?

3. Чоловік з дружиною після вечері сидять і читають, а в сусідній кімнаті спить їхня хвора дитина. Один із подружжя піднімає голову від книги і говорить: «На мою думку ти хвилюєшся, чи не так? Не хвилийся, адже лікар сказав, що син скоро видужає!» Хто помітив стурбованість іншого?

4. Чоловік і дружина обідають у ресторані. Один із них замовив багато екзотичних страв, інший надав перевагу стандартним, звичним стравам. Хто з них любить «розгадувати гастрономічні задачі» в меню?

5. Подружжя входить до магазину промтоварів. На окремій вітрині виставлені товари-новинки, а на прилавку лежать товари стандартного асортименту. Хто з подружжя першим зверне увагу на вітрину з новинками?

6. Подружжя заходить до магазину одягу для того, щоб обновити свій гардероб. Один із них просить у продавця чітко визначений вид одягу, вказуючи навіть фасон і колір. Другий говорить, що хотів би купити щось, але сам до кінця не уявляє що. Хто перебуває в сумнівах?

7. Стрілка на панелі легкового автомобіля, в якому їдуть чоловік і дружина, показує, що бензин вже закінчується. Попереду на дорозі — автозаправка. Один із подружжя пропонує зупинитися там і заправитись. Другий же пропонує їхати на іншу автозаправку, де, зазвичай, і черга менша, і персонал симпатичніший. Хто із подружжя готовий ризикувати?

8. Подружжя приїхало в незнайоме місто і заблукало. Один з них пропонує іншому запитати дорогу в перехожих, а інший запевняє, що вони самі скоро вийдуть на потрібну вулицю. Хто з подружжя не хоче запитувати дороги у перехожих?

9. На червоне світло світлофора на лінії «СТОП» зупинилися три легкових автомобілі, зайнявши всі три смуги руху транспорту. Коли на світлофорі загорілося зелене світло, один із водіїв стартував першим, щоб обігнати двох інших. Хто він — чоловік чи жінка?

Додаткове запитання. У кіно показують дуже проникливу картину. Хто із подружжя буде витирати сльозинки з очей?

Опрацювання результатів тесту

Ситуація 1, 2, 4, 6 — жінки; 3, 5, 7, 8, 9 — чоловіки; 10 — обоє. За кожен правильну відповідь ви отримуєте 1 бал (ситуація 1-9) і 2 бали — за додаткове запитання (ситуація 10)

Інтерпретація

Менше 3 балів. Ви дуже мало розумієтеся на психологічних відмінностях людей різної статі.

Від 4 до 7 балів. Ви достатньо чітко розумієтеся на думках та почуттях інших.

8 та більше. Ви відмінний психолог. І навряд чи хтось зможе вас здивувати своїм неочікуваним вчинком.

Тест «К. Томаса»

За допомогою даного тесту надається можливість визначити власний стиль поведінки під час суперечки між людьми. Існує 5 основних способів їх урегулювання: співробітництво — оптимальне майже завжди; компроміс — ефективний за певних умов; уникнення — рекомендований у випадках неагресивної поведінки партнера; пристосування — можливе в тих випадках, коли партнер правий; конкуренція — найменш ефективна, але найбільш часто використовується як спосіб поведінки у конфліктах.

Для того, щоб визначити, до якого способу вирішення суперечностей найбільше схильна людина, потрібно уважно прочитати кожне з подвійних висловлювань (а і б) та вибрати те з них, яке більшою мірою підходить до ваших поведінкових дій і вчинків.

1. а) інколи я даю можливість іншим людям взяти на себе відповідальність за вирішення суперечливого питання;
б) перш ніж обговорювати те, в чому розходимося, я намагаюся звернути увагу на те, в чому ми погоджуємося.
2. а) я в суперечливій ситуації намагаюся знайти компромісне рішення;
б) я намагаюся владнати справу з урахуванням інтересів усіх — як іншої людини, так і своїх власних.
3. а) зазвичай я наполегливо домагаюся свого;
б) інколи я поступаюся своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.
4. а) я намагаюся знайти компромісне рішення;
б) я намагаюся не зачіпати почуттів іншої людини.
5. а) залагоджуючи суперечливу ситуацію, я весь час намагаюся знайти підтримку в іншого;

- б) я намагаюся робити все, щоб уникнути непотрібної напруженості.
6. а) я уникаю неприємностей для себе;
б) я намагаюся досягнути свого.
7. а) я намагаюся відкласти вирішення суперечливого питання, для того, щоб з часом вирішити його;
б) я вважаю за можливе чимось поступитися, для того, щоб досягнути іншого.
8. а) зазвичай я наполегливо намагаюся досягнути свого;
б) я, перш за все, намагаюся визначити те, в чому полягає складність інтересів і суперечливих питань.
9. а) я вважаю, що не завжди потрібно хвилюватися через суперечності, які виникають;
б) я докладаю зусиль, щоб досягнути свого.
10. а) я твердо намагаюся добитися свого;
б) я намагаюся знайти компромісне рішення.
11. а) перш за все я намагаюся визначитися в тому, що становить основу ускладнення інтересів і суперечливих питань;
б) я намагаюся заспокоїти іншого і головним чином зберегти наші стосунки.
12. а) зазвичай я намагаюся уникати таких позицій, які можуть викликати суперечки;
б) я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде назустріч.
13. а) я пропоную середню позицію;
б) я наполягаю, щоб усе було виконано по-моєму.
14. а) я повідомляю іншому свою точку зору і запитую про його погляди;
б) я намагаюся довести іншому свою логіку і виграшні сторони моїх поглядів.
15. а) я намагаюся заспокоїти іншого і зберегти наші стосунки;
б) я намагаюся зробити все необхідне, щоб уникнути напруження.
16. а) я намагаюся не зачіпати почуттів іншого;
б) я, зазвичай, намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.
17. а) зазвичай, я наполегливо домагаюся свого.
б) я намагаюся зробити все можливе, щоб уникнути непотрібного напруження.
18. а) якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягати на своєму;

- б) я дам можливість іншому залишитися при своїй думці, якщо він теж піде мені на зустріч.
19. а) перш за все я намагаюся визначитися в тому, що викликає всі ускладнення інтересів і суперечності;
- б) я намагаюся відкласти суперечки, для того, щоб з часом вирішити їх повністю.
20. а) я намагаюся терміново подолати наші розбіжності;
- б) я намагаюся віднайти найкраще поєднання вигоди і втрат для нас обох.
21. а) при проведенні переговорів я намагаюся бути уважним до іншого;
- б) я завжди схильюся до прямого обговорення проблеми.
22. а) я намагаюся віднайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю позицією і позицією іншого;
- б) я відстоюю свою позицію.
23. а) як правило, я хвилююсь за те, щоб задовольнити бажання кожного з нас;
- б) інколи я даю можливість узяти на себе відповідальність когось іншого за вирішення суперечливих питань.
24. а) якщо позиція іншого видається йому дуже важливою, то я їду йому на зустріч;
- б) я намагаюся переконати іншого піти на компроміс.
25. а) я намагаюся переконати іншого у своїй правоті;
- б) при проведенні переговорів я намагаюся бути уважним до аргументів іншого.
26. а) зазвичай, я пропоную середню позицію;
- б) я майже завжди намагаюся задовольнити позиції кожного з нас.
27. а) зазвичай, я намагаюся уникнути суперечностей;
- б) якщо це зробить іншу людину щасливою, я дам їй можливість наполягати на своєму.
28. а) зазвичай, я твердо намагаюся досягнути свого;
- б) вирішуючи ситуацію, я, зазвичай, намагаюся заручитися підтримкою іншого.
29. а) у суперечливих ситуаціях я пропоную середню позицію;
- б) вважаю, що не завжди потрібно хвилюватися через розбіжності.
30. а) я намагаюся не зачіпати почуття іншого;
- б) я завжди займаю таку позицію в суперечці, щоб ми спільно змогли досягнути успіху.

№	Конкуренція	Співробітництво	Компроміс	Відхід	Прийом
1				а	б
2		б	а		
3	а				б
4			а		б
5		а		б	
6	б			а	
7			б	а	
8	а	б			
9	б			а	
10	а		а		
11		а			б
12			б	а	
13	б		а		
14	б	а			
15				б	а
16	б				а
17	а			б	
18			б		а
19		а		б	
20		а	б		
21		б			а
22	б		а		
23		а		б	
24			б		а
25	а				б
26		б	а		
27				а	б
28	а	б			
29			а	б	
30					

Опрацювання результатів. Підрахуйте набрану кількість балів (за збіг з ключем нараховується 1 бал) за кожною колонкою та визначіть домінуючий у Вас стиль поведінки при врегулюванні суперечливих ситуацій у взаємодії з іншими людьми.

Атмосфера в групі (за Ф. Фідлером)

Інструкція для студентів. Нижче приведені протилежні за змістом пари слів, за допомогою яких можна описати атмосферу в групі. Чим ближче до правого чи лівого слова в кожній парі ви розташуєте знак «X», тим більше вираженою буде ознака у вашій групі. Отже, для атмосфери у вашій групі характерні:

1.	Приязність	1	2	3	4	5	6	7	Ворожість
2.	Погодженість	1	2	3	4	5	6	7	Непогодженість
3.	Задоволеність	1	2	3	4	5	6	7	Незадоволеність
4.	Захопленість	1	2	3	4	5	6	7	Байдужість
5.	Продуктивність	1	2	3	4	5	6	7	Непродуктивність
6.	Теплота	1	2	3	4	5	6	7	Холодність
7.	Співробітництво	1	2	3	4	5	6	7	Відсутність співробітництва
8.	Взаємна підтримка	1	2	3	4	5	6	7	Недоброзичливість
9.	Цікавість	1	2	3	4	5	6	7	Нудьга
10.	Успішність	1	2	3	4	5	6	7	Неуспішність

Чим менше балів ви набрали, тим більш сприятливою є психологічна атмосфера у вашій групі.

Соціометрія

В основі даної методики лежить процедура вибору серед членів групи тих, кому надається найбільша перевага. У залежності від того, які стосунки ви хочете виявити, задаються запитання різного характеру:

- З ким би ви хотіли сидіти поряд на заняттях?
- З ким би ви хотіли жити в гуртожитку в одній кімнаті?
- Назвіть трьох студентів з вашої групи, з ким би ви хотіли поїхати на практику?
- З ким зі студентів ви б хотіли готуватися до екзамену? Тощо.

Як правило, задаються два типи критеріїв — формальні і неформальні. Формальні критерії виявляють особливості міжособових стосунків, які формуються при певному впливі ділових контактів, орієнтації на завдання групи. Наприклад: «Кого б ви

вибрали старостою групи?», «З ким би ви хотіли бути в одній підгрупі?»

Розрізняють позитивний критерій, коли від досліджуваного вимагається демонстрація переваг у виборі партнера, і негативний критерій, коли від студента вимагається показати своє критичне чи емоційно-негативне ставлення до певних членів групи («З ким би не хотів...»).

Неформальні критерії виявляють особливості міжособових відносин, які формуються при визначальному впливі емоційних контактів, безпосередньо не пов'язаних з діловими стосунками та які несуть у собі сильний заряд симпатій і антипатій. Наприклад: «З ким би ви хотіли проводити свій вільний час?», «Кого б ви хотіли запросити до себе в гості на святкування дня народження?», «З ким би ви хотіли дружити?», «Якби було треба поділитися своїми особистими секретами, то кого б ви вибрали для цього з членів своєї групи?» та ін.

Соціально-психологічна структура групи визначається за допомогою порівняльного аналізу відповідей студентів на два запитання — один формальний і один неформальний. Максимальне число критеріїв у дослідженні для студентів від 2 до 4.

Якщо використовується обмежена кількість виборів (не більше 3-5 осіб), то при цьому бажано підкреслити, що слід зберігати послідовність надання переваг (у першу чергу, другу, третю чергу і т. д.).

Зразок роботи по складанню соціограми групи.

Інструкція. Зараз вам будуть запропоновані запитання, які стосуються ваших взаємовідносин у групі. Наприклад: «Кого б ви обрали старостою групи?» Візьміть чистий листок паперу. Угорі напишіть своє прізвище. Розділіть листок вертикальною лінією. Зліва від неї напишіть прізвища тих членів групи, кого ви обираєте, відповідаючи на це запитання, а справа тих, кого б ви не обрали. Число виборів не обмежене.

Цей соціометричний критерій спрямований на виявлення парного вибору в формальній структурі групи.

Відповідаючи на запитання, студенти заповнюють свої соціометричні картки. На основі індивідуальних результатів заповнюється соціоматриця по групі в цілому, куди заносять список групи, а у верхній рядок — номери, під якими пишуть прізвища окремих студентів. У кожному рядку навпроти номерів студентів, вибраних даною людиною, ставиться знак «+» (вибір), або «-» (запереченні

або заносяться номери виборів (1, 2 чи 3). Якщо ж два студенти вибрали один одного, то ці два вибори обводяться кружком (взаємний вибір).

Використовуються, як правило, два способи обробки результатів соціометричного опитування:

- 1) табличний — за допомогою соціоматриць виборів;
- 2) графічний — за допомогою соціограми.

Соціограма будується на основі соціоматриці. У найбільш загальному вигляді вона являє собою чотири концентричних кола, в яких розміщують усі номери членів цієї групи. У перше коло (центральне) записують тих, хто набрав найбільшу кількість позитивних виборів (так званих «соціометричних зірок», які мають кількість виборів більше середнього), у друге коло — «переважаючих» (тих, що мають середню кількість виборів), у третє — «знехтуваних» (число виборів менше середнього), у четверте — «ізолюваних» (які не отримали жодного вибору).

У соціометричному методі аналізу даних використовується спеціальна соціометрична символіка:

- - позначення респондентів чоловічої статі;
- - позначення респондентів жіночої статі;
- - односторонні вибори;
- - взаємні вибори;
- - односторонні відхилення;
- - взаємні відхилення.

Приклади соціоматриць:

Соціоматриця обмеженого вибору з урахуванням послідовності переваг.

Хто обирає	Кого обирають									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1		3					1			2
2	2				3			1		
3			1	2					3	
4										
5										
Кількість одержаних виборів										
Кількість взаємних виборів										

Соціоматриця необмеженого вибору без урахування послідовності переваг.

№ п/п	Прізвища членів групи (хто обирає)	Номери членів групи (кого обирають)					Віддано виборів		
		1	2	3	4	5...	+	-	Усього
1	І-ов		+	+	-	-	2	2	4
2	С-ов	+		+	-	-	2	2	4
3	П-ов	+	+				2	0	2
4	Ч-ов	+				-	1	1	2
5 і т. п.	Т-ов	+	-	-	+		2	2	4
Одержано виборів (+)		4	2	2	1	0	9		
(-)		0	1	1	2	3		7	
Усього		4	3	3	3	3			16

Виявлення мікрогруп. Поряд з формальною структурою групи, всередині її в результаті взаємних симпатій виділяють низку мікрогруп. Роблять це на основі одержаних у соціометрії результатів.

На основі складеної матриці будується друга матриця. Сітка для неї готується така ж, як і для першої. З лівого верхнього кута проводять діагональ, перекреслюючи розміщені на цій лінії клітини квадрата. З першої матриці вибирають будь-якого студента, в якого є взаємний вибір. Його порядковий номер і прізвище заносять у перший рядок таблиці. Цей же номер проставляють у першій клітинці згори (тій, що перекреслена діагоналлю). Потім з першої матриці вибирають тих, хто знаходиться у взаємному виборі з занесеним у перший рядок (наприклад, №2 в попередній матриці, якого вибрав №1 і одержав від нього взаємний вибір). Його порядковий номер і прізвище записують у другий рядок. Цей же номер заносять згори в другу колонку. У відповідні клітинки матриці (1,2 і 2,1) записують знак «+». Наступний член групи, що знаходиться у взаємному виборі з тим, хто записаний першим, записується в третій рядок зі збереженням його номеру з першої матриці (наприклад, 10). Номер ставлять у третю колонку. Знак «+» проставляють у відповідні клітинки. Вибір з першої матриці продовжують до повної вичерпності взаємних виборів у всіх, кого заносять до наступного рядка. При цьому вздовж діагоналі утворюються зони щільного накопичення виборів, окресливши контури яких одержуємо окремі мікрогрупи. Ці

мікрогрупи можуть складатися з 2-5 осіб. Учасників дослідження, які не одержали жодного вибору, розміщують у кінці матриці.

Для характеристики положення студента всередині групи існують спеціальні визначення.

Лідер — член групи, що має найбільшу кількість виборів і є формальним керівником.

Улюбленець — пересічний член групи, який має найбільше число виборів.

І той, і інший розглядаються як особи, що найбільше задіяні в житті групи.

Індивідуаліст — той, хто нікого з членів групи не вибрав.

Приєднаний член групи — той, кого ніхто з групи не вибрав, але він вибрав принаймні когось одного.

Ізолят — той, хто нікого не обирає і ніким не обраний.

Індивідуалістів, ізолятів і приєднаних називають периферичними членами. Чим менше ізолятів та індивідуалістів, тим вищою є згуртованість групи.

Визнаним членом групи називають того, кого вибирають як у своїй групі, так і, принаймі, ще в одній.

Центральним членом групи називають того, кого вибирають частіше, ніж інших, у тому числі представники інших груп.

Внутрішньогруповим членом називають того, хто нікого не обирає в своїй формальній групі, але робить вибір у колективі (на факультеті, в гуртожитку, в університеті).

Маргінальним членом є той, кого вибирають члени всіх груп, що утворюють даний колектив (курс, факультет).

Розрахунок індексів соціометричного статусу.

За результатами приведених вище соціометричних методик можна розрахувати інтегральні показники, які характеризують положення кожного окремого члена групи в її структурі.

Позитивний статус конкретного студента:

$$PS = \frac{\text{Кількість членів групи, які вибрали даного студента}}{\text{Кількість членів групи, які оцінили його}}$$

Знаменник розраховується як загальна кількість учасників дослідження мінус одиниця, оскільки даний студент себе не оцінює, хоча і входить до загального числа учасників опитування.

Негативний статус конкретного студента:

$$HC = \frac{\text{Кількість членів групи, які відхилили його}}{\text{Кількість членів групи, які оцінили його}}$$

У залежності від змісту соціометричного критерію цей показник може бути критерієм організаторських здібностей, мірою соціального визнання, мірою комунікабельності, визнання і т. д.

Загальний статус студента в групі:

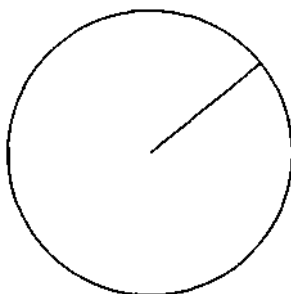
$$C = \frac{\text{Кількість членів групи, які відхилили його}}{\text{Кількість членів групи, які оцінили його}}$$

Загальний статус студента в групі (С) може бути позитивним, нейтральним чи негативним. Тут необхідно врахувати всі показники в комплексі. Так, у двох студентів можуть бути нульові показники. Але в одного кількість позитивних і негативних виборів становить 4 (4 приймають, а 4, очевидно з іншої мікрогрупи, відхиляють), а до іншого всі члени групи байдужі.

Методика «Груповий пиріг»

Мета: Аналіз структури групи.

Кругова діаграма — це ваша група. Розділіть її на шматочки по одному на кожного члена групи, для себе і для викладача. Напишіть прізвище та ініціали на шматочку того, кому він належить. Розмір шматка повинен відповідати розміру внеску кожного в діяльність групи.

Дайте відповіді на запитання:

1. Якими критеріями ви користувалися для визначення розміру внеску кожного в діяльність групи.
2. Назвіть трьох людей, які отримали найбільші шматки. Чи є вони лідерами групи? Якщо так, то опишіть аспекти їх лідерства.
3. Як ви оцінили себе порівняно з іншими членами групи? Поясніть.

Тема 5. Темперамент

Завдання 1

Виберіть із поданого переліку слів ті, які стосуються темперенту.

Працьовитість, наполегливість, свідомість, неврівноваженість, музикальність, кмітливість, сензитивність, реактивність екстравертність, запальність, агресивність, емоційність, педантичність, вимогливість, принциповість, швидке переключення уваги, гострота зору, геніальність, сила емоційної реакції, багатство міміки, глибина почуттів.

Завдання 2

Які з наведених прикметників слугують для опису рухової сфери темпераменту, а які – для характеристики емоційної сфери темпераменту.

Швидкий, рухливий, живий, різкий, запальний, млявий, імпульсивний, чуттєвий, життєрадісний, повільний, енергетичний, стрімкий, загальмований, вразливий.

Завдання 3

Які з наведених у списку якостей характеризують екстравертний та інтравертний психологічний тип за К. Г. Юнгом?

Ініціативність, некомунікабельність, схильність до самоаналізу, рефлексія, імпульсивність, безтурботність, мрійливість, нерозсудливість, соціальна адаптованість, прагматичність, відкритість, рухливість, аутизм, смішливість, вдумливість, сором'язливість, безцеремонність.

Завдання 4

Із вказаних у дужках слів виберіть ті, які знаходяться до даного слова у тому ж відношенні, що і в наведеному прикладі. Вкажіть принцип побудови аналогії.

1. Приклад: **психіка: мозок**

Темперамент: ... (характер, емоції, тип нервової системи, знання, відображення)

2. Приклад: **здібності: задатки**

Темперамент: ... (активність, діяльність, талант, тип нервової системи, індивідуальність, мозок)

3. Приклад: **слух: скроневі ділянки мозку**

Темперамент: ... (центральна нервова система, ретикулярна формація, лімбічна система, стовбур мозку).

Завдання 5

Уявіть, що ви — президент приватної фірми. Людей яких типів темпераменту ви хотіли б бачити на наступних посадах і чому?

Біржовий агент, ваш замісник, секретар, агент з реклами, агент по зв'язках із громадськістю, бухгалтер, продавець, водій транспорту, охоронець, референт, іміджмейкер.

Завдання 6

Досліджувалися особливості пам'яті учнів IX-X класів. У першій серії дослідів їм показували впродовж трьох секунд листок дерева, який потім потрібно було розпізнати серед десяти пропонувананих листків. У другій серії дослідів упродовж десяти секунд показували весь набір листків, з яких потрібно було один запам'ятати так, щоб за складеним потім повним і точним описом інша людина могла розпізнати цей листок серед інших листків. Досліди показали, що одні добре розпізнавали, але погано описували показуваний матеріал; інші, навпаки, погано розпізнавали і добре описували; треті добре описували і добре розпізнавали; четверті робили і те, й інше однаково погано (за М. Боровою).

1. Зазначте, який тип нервової системи відповідає першій, другій і третій групі досліджуваних.

2. Чим характеризується кожен з цих типів?

Завдання 7

Зазначити ті особливості, які характеризують сангвініка, флегматика холерика, меланхоліка.

А. Підвищена активність, тривала працездатність, енергійність, стриманість, запальність, непосидючість, терплячість, повільність рухів і мови, повільна зміна почуттів і настроїв, низька емоційна збудливість, швидке засвоєння і перебудова навичок, афективність, бідність рухів, низька активність, млявість, виразність міміки і пантоміміки, мовчазність, гіперсензитивність.

Б. Бадьорий, підвищений настрій, швидка пристосовуваність до нових обставин, повільне засвоєння і перебудова навичок, невпевненість у собі, підвищена емоційна збудливість, витриманість, одноманітність міміки, енергійність, рухливість, пригніченість і розгубленість під час невдач, швидке виникнення і зміна

почуттів та емоційних станів, низька активність, терплячість, невиразність мови, рівний, спокійний настрій, збуджений стан, зосередженість уваги.

Методики дослідження темпераменту

Опитувальник ЕРІ (за Айзенком)

Мета: діагностика екстраверсії та нейротизму, типу темпераменту.

Інструкція: вам пропонується дати відповідь на 57 запитань, які спрямовані на виявлення вашого звичного способу поведінки. Уважно прочитайте кожне запитання, якщо ви згодні з твердженням, справа напишіть відповідь «так», якщо не погоджуєтесь, напишіть «ні». Намагайтеся уявити типові ситуації і дайте перший «природний» варіант відповіді, який спаде вам на думку. Відповіді дайте швидко, пам'ятаючи, що «хороших» чи «поганих» відповідей немає.

Опис методики: методика містить 3 шкали: екстраверсії-інтроверсії, нейротизму і специфічну шкалу, призначену для оцінки відвертості досліджуваного, його ставлення до дослідження.

Екстраверсія-інтроверсія. Характеризуючи типового екстраверта, важливо відзначити його комунікабельність, широке коло знайомих, необхідність у контактах. Екстраверт діє під впливом моменту, імпульсивний, запальний; надає перевагу руху і діям, має тенденцію до агресивності; почуття й емоції не мають чіткого контролю, схильний до ризикованих вчинків.

Типовий інтроверт — це пряма протилежність типовому екстравертові. Він спокійний, сором'язливий, схильний до самоаналізу, рефлексії. Інтроверт стриманий і віддалений від усіх, окрім близьких людей. Планує й обдумує свої дії наперед, не довіряє випадковим емоційним збудженням, серйозно ставиться до прийняття рішень, любить у всьому порядок. Його нелегко вивести з себе, він контролює свої почуття. Характеризується песимістичністю, високо цінує моральні норми.

Нейротизм — характеризує емоційну стійкість (стабільність чи нестабільність). Нейротизм пов'язаний з показниками рівня лабільності нервової системи.

Яскраво виражений нейротизм (високий рівень емоційної нестійкості) виявляється в надмірній знервованості, поганій адаптації, схильності до швидкої зміни настрою, почутті провини,

схвильованості, стурбованості, депресивних реакціях, розпорошеності уваги, нестійкості в стресових ситуаціях. Нейротику притаманні імпульсивність, знервованість у контактах з людьми, мінливість інтересів, невпевненість у собі, виражена чутливість. Невротична особистість характеризується неадекватно сильними реакціями по відношенню до впливаючих стимулів. У осіб з високим показником за шкалою нейротизму в несприятливих стресових ситуаціях може розвинути невроз.

Емоційна стійкість (низький рівень нейротизму) — це риса, що характеризує збереження організованості поведінки, ситуативної цілеспрямованості у звичайних і стресових ситуаціях, а також зрілість, високу адаптивність, відсутність великої напруги схильність до лідерства.

Дуже низькі показники нейротизму вказують на **психотизм**, що характеризується схильністю до асоціативної поведінки, примхливості, неадекватності емоційної реакції, високу конфліктність, неконтактність, егоцентричність, егоїстичність, низький рівень рефлексії.

За Айзенком, високі показники за шкалою екстраверсії і нейротизму відповідають діагнозу істерії, а високі показники за шкалою інтроверсії і нейротизму - стану тривоги чи реактивної депресії.

Текст опитувальника ЕРІ:

1. Чи любите ви пожвавлення і метушню навколо себе?
2. Чи часто у вас виникає почуття, що вам чогось хочеться, але ви не знаєте чого?
3. Ви з тих людей, які не лізуть за словом до кишені?
4. Ви відчуваєте себе інколи то щасливим, то сумним без будь-якої на те причини?
5. Ви зазвичай залишаєтесь у тіні на вечірках чи в компанії?
6. Завжди ви в дитинстві робили негайно і без вагань все, що вам наказували?
7. Чи буває так, що ви на когось ображаєтесь?
8. Чи надаєте ви перевагу мовчазному завершенню суперечки?
9. Ви розумна людина?
10. Чи любите ви бути серед людей?
11. Ви часто ви втрачаєте сон через свої турботи?
12. Ви вірите у прикмети?
13. Ви можете назвати себе безтурботною людиною?

14. Ви часто починаєте якусь роботу занадто пізно?
15. Ви любите працювати наодинці?
16. Часто ви відчуваєте себе стомленим без причини?
17. Ви рухлива людина?
18. Ви інколи смієтеся при соромітьких висловлюваннях?
19. Вам часто щось набридає і ви відчуваєтеся «ситим по горло»?
20. Ви відчуваєте себе незручно в новому і святковому одязі?
21. Ви часто відволікаєтеся, коли намагаєтеся зосередитись?
22. Чи можете ви швидко переключити свої думки на слова?
23. Ви часто буваєте неуважними, аж до забудькуватості?
24. Чи повністю ви позбавлені страху перед прикметами?
25. Любите ви гумор з підковирками?
26. Ви часто думаєте про своє минуле?
27. Ви любите смачну їжу?
28. Коли ви чимось роздратовані, вам потрібна людина, якій хочеться виговоритися?
29. Якщо вам будуть потрібні гроші, ви краще щось продасте, ніж візьмете в борг?
30. Ви вихваляєтеся інколи?
31. Чи чутливі ви інколи до своїх речей?
32. Ви краще проведете вечір удома, аніж підете на нудну вечірку?
33. Ви буваєте збуджені настільки, що вам важко всидіти на місці?
34. Ви любите планувати все детально і заздалегідь?
35. Чи бувають у вас запаморочення?
36. Ви завжди відповідаєте на приватні листи відразу після їх прочитання?
37. Ви виконаєте справу краще, коли обмірковуєте її наодинці, аніж у випадку, коли обговорюєте її з іншими людьми?
38. Чи виникає у вас ядуха без причини?
39. Чи є ви безтурботною людиною?
40. Вас підводять нерви?
41. Вам подобається більше планувати, аніж виконувати?
42. Відкладаєте ви на завтра те, що можна зробити сьогодні?
43. Чи нервуєтеся ви, коли знаходитеся в ліфті чи тунелі?
44. Ви робите перші кроки при знайомстві?
45. У вас бувають сильні головні болі?
46. Чи вважаєте ви, що вирішиться все само-собою?
47. Вам важко заснути в ночі?

48. Ви говорите інколи неправду?
49. Ви інколи говорите те, що перше спадає вам на думку?
50. Ви довго ви переживаєте після неприємностей?
51. Чи замкнуті ви з усіма, окрім близьких людей?
52. Ви часто переживаєте невдачу через непродумані вчинки?
53. Ви любите ви жартувати?
54. Ви надаєте ви перевагу більше програшам, аніж виграшам?
55. Ви соромитеся у присутності старших?
56. Чи вважаєте ви, що варто ризикнути, коли шанси не на вашу користь?
57. Часто у вас «смокче під ложечкою» перед важливою справою?

Опрацювання результатів та їх інтерпретація:

Отримані результати порівнюємо з «ключем». За відповідь, яка збігається з ключем, отримуєте один бал. За відповідь, що не збігається — нуль балів. Отримані бали сумуються. Підрахунок балів варто починати зі «шкали правдивості», оскільки показники за цією шкалою, що дорівнюють 4-5 балам, є критичними і свідчать про тенденцію досліджуваного давати лише «хороші відповіді». У такому випадку результати опитувальника за іншими шкалами можна вважати недійсними і залишити без розгляду.

Ключ:

Шкала правдивості:

Відповіді «так»: 6, 24, 36.

Відповіді «ні»: 12, 18, 30,42, 48, 54.

Шкала інтроверсія-екстраверсія:

Відповіді «так»: 1, 3, 8,10,13, 17, 22, 25, 27, 39, 44, 46, 49, 53, 56.

Відповіді «ні»: 5, 15, 20, 29, 32, 34, 37, 41, 51.

Високі бали за шкалою свідчать про екстравертований тип, низькі — про інтровертований тип.

Шкала нейротизму:

Відповіді «так»: 2, 4, 7, 9,11,14, 16,19, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40,43,45,47,50,52,55,57.

Високі бали за даною шкалою відповідають високому рівню нестабільності (невротизм), низькі — стабільності (психотизм).

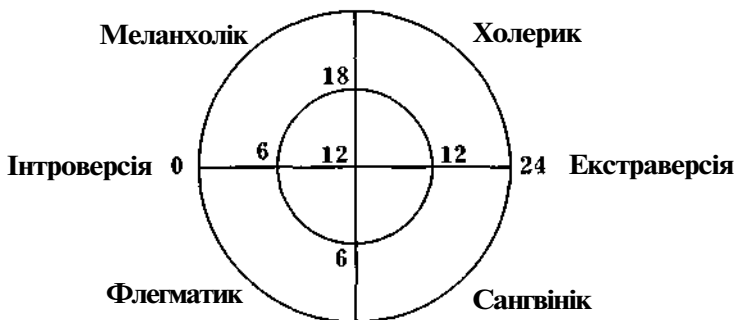
Середній показник:

за шкалою інтро-екстраверсії — 11-12 балів;

за шкалою нейротизму — 12-13 балів.

Співвідношення типу темпераменту зі шкалою опитувальника можна побачити на колі тесту Айзенка.

24 Емоційна нестабільність (нейротизм)

0 Емоційна стабільність (психотизм)

Співвідношення темпераменту і шкали опитувальника на колі Айзенка здійснюється за допомогою системи координат, при цьому загальне число балів за шкалою інтро-екстраверсії відкладається на горизонтальному діаметрі, а число балів за шкалою нейротизму — на вертикальній. Максимальне число балів — не більше 24 за кожною зі шкал.

Тема 6. Характер

Завдання 1

Виберіть із наведеного списку слів, ті, якими можна описати характер.

Повільність, вразливість, комунікабельність, сила емоційної реакції, швидка адаптація, швидкість мислення, шляхетність, працелюбність, скупість, безцеремонність, агресивність, запальність, оптимізм, неохайність, рішучість, приязність, воля, вимогливість, ініціативність, наполегливість, плаксивість, енергійність, спостережливість, життєрадісність, винахідливість, кмітливість, бездарність, нахабство, самовпевненість, жадібність, обережність, тривожність, винахідливість.

Завдання 2

Із наведених слів виберіть ті, які знаходяться до даного слова у тому ж відношенні, що і в наведеному прикладі. Вкажіть принцип побудови аналогії.

1. Приклад: темперамент: тип вищої нервової діяльності.

Характер: ... (спадковість, вихованість, відображення, акцентуація, темперамент).

2. Приклад: **особистість: спрямованість**

3. Характер: ... (пізнання, вчинок, розум, психологічне, акцентуація, воля).

4. Приклад: **темперамент: сангвінік**

Акцентуація характеру: ... (психопатія, емоції, темперамент, психастенія, мотивація).

Завдання 3

7. З числа наведених нижче положень про характер виберіть ті, які найбільш повно розкривають поняття «характер».

2. Дайте обґрунтування своєї відповіді.

- 1) риси характеру виявляються за будь-яких обставин і умов;
- 2) риси характеру виявляються лише за відповідних типових обставин;
- 3) риси характеру — це ставлення особистості до певних сторін дійсності;
- 4) риси характеру — це певні способи дій;
- 5) у характері виявляються і стосунки особистості, і способи дій, за допомогою яких ці стосунки відбуваються;
- 6) характер індивідуально своєрідний;
- 7) риси характеру соціально типові й індивідуально своєрідні;
- 8) характер — відображення суспільних відносин.

Методики дослідження характеру

Опитувальник Х. Смішека (Шмішека)

Мета: тест призначений для діагностики типу акцентуацій особистості.

Опис методики: тест включає 10 шкал у відповідності до десяти виділених К. Леонгардом акцентуєваних типів особистостей і складається з 88 запитань.

Інструкція: «Пропонуємо Вам відповідати на наведені нижче питання. Намагайтеся відповідати відразу, не задумуючись. Пам'ятайте, що правильних чи неправильних відповідей тут немає. Ви можете відповісти лише «так» або «ні».

Текст опитувальника

1. У Вас переважно веселий та безтурботний настрій?
2. Ви чутливі до образ?
3. Чи прагнете Ви у всьому і всюди дотримуватися порядку?

- 4. Зробивши щось, Ви сумніваєтесь, чи все зроблено правильно, і не заспокоїтеся до того часу, доки не переконаєтеся ще раз у тому, що все виконано правильно?
- 5. Чи буває так, що у Вас на очах з'являються сльози в кіно, театрі, під час розмови тощо?
- 6. У дитинстві Ви були такими ж сміливими та відважними, як усі Ваші ровесники?
- 7. Чи часто у Вас різко змінюється настрій від стану безмежної радості до суму?
- 8. Чи буває так, що Ви безпричинно знаходитеся в такому сварливому настрої, що з Вами краще не розмовляти?
- 9. Ви серйозна людина?
- 10. Чи буваєте Ви звичайно центром уваги в колективі?
- 11. Чи здатні Ви захоплюватися, милуватися чим-небудь?
- 12. Ви енергійна людина?
- 13. Чи швидко ви забуваєте, якщо Вас хто-небудь образить?
- 14. Чи прагнете Ви завжди бути в числі кращих працівників?
- 15. Коли Ви опускаєте листа до поштової скриньки, чи перевіряєте Ви, проводячи рукою по скриньці, що лист упав до скриньки?
- 16. Чи м'якосерді Ви?
- 17. Чи бувало Вам страшно у дитинстві під час грози або при зустрічі з незнайомою собакою?
- 18. Чи залежить Ваш настрій від зовнішніх обставин?
- 19. Чи часто у Вас буває почуття сильного внутрішнього неспокою, почуття очікування біди, неприємностей?
- 20. Чи часто у Вас буває пригнічений настрій?
- 21. Чи люблять Вас Ваші знайомі?
- 22. Чи була у Вас хоч раз істерика чи нервовий зрив?
- 23. Чи важко Вам довго всидіти на одному місці?
- 24. Якщо по відношенню до Вас несправедливо повелися, чи енергійно Ви відстоюєте свої інтереси?
- 25. Чи віддаєте Ви перевагу такій діяльності, де робити треба швидко, але вимоги до якості виконання невисокі?
- 26. Чи дратує Вас, якщо дома скатертину або фіранку висять нерівно, і Ви прагнете швидше їх поправити?
- 27. Чи можете Ви зарізати курку чи вівцю?
- 28. Чи боялися Ви в дитинстві залишатись удома самі?
- 29. Чи часто у Вас бувають коливання настрою без причин?
- 30. Чи швидко Ви впадаєте у гнів чи починаєте сердитися?

- 31. Чи можете Ви бути абсолютно безтурботно веселим?
- 32. Чи завжди Ви прагнете бути достатньо кваліфікованим працівником за своїм фахом?
- 33. Чи буває так, що почуття повного щастя пронизує Вас?
- 34. Як Ви гадаєте, чи вийшов би з Вас ведучий у гумористичному спектаклі?
- 35. Говорите Ви, зазвичай, людям свою думку достатньо відверто, прямо та недвозначно?
- 36. Чи виступаєте Ви на захист осіб, з якими хтось несправедливо повівся?
- 37. Чи любите Ви роботу з високою особистою відповідальністю?
- 38. Чи важко Вам переносити вигляд крові? Чи викликає це у Вас неприємне почуття?
- 39. Чи боїтеся Ви спускатися в темний підвал?
- 40. Чи любите Ви спілкуватися?
- 41. Чи втікали Ви в дитинстві з дому?
- 42. Чи здається Вам життя тяжким?
- 43. Чи з задоволенням Ви читали вірші у школі?
- 44. Чи буває так, що після конфлікту, образи Ви були до того знервовані, що йти на роботу здавалося просто неможливо?
- 45. Чи можна сказати, що при невдачі Ви не втрачаєте почуття гумору?
- 46. Чи робите Ви перші кроки до примирення, якщо Вас хто-небудь образив?
- 47. Чи стежите Ви за тим, щоб кожна річ у Вашій квартирі знаходилася на одному й тому ж місці?
- 48. Чи повертаєтеся Ви, щоб перевірити, що залишили квартиру, робоче місце в такому стані, що там нічого не скоїться?
- 49. Чи любите Ви тварин?
- 50. Чи непокоїть Вас інколи думка, що з Вами або з Вашими близькими може трапитися щось страшне?
- 51. Чи вважаєте Ви, що Ваш настрій дуже змінний?
- 52. Чи можете Ви вдарити людину, яка Вас образила?
- 53. Чи велика у Вас потреба у спілкуванні з іншими людьми?
- 54. Чи важко Вам доповідати перед великою кількістю людей?
- 55. Чи належите Ви до тих, хто при певних невдачах впадає у глибокий відчай?

- 56. Чи подобається Вам робота, яка потребує енергійної організаторської діяльності?
- 57. Чи стійко Ви добиваєтесь наміченої цілі, якщо на шляху до неї вимушені долати масу перешкод?
- 58. У школі Ви іноді підказували своїм друзям чи давали списувати?
- 59. Чи часто Вам буває важко заснути через те, що проблеми прожитого дня або майбутнього весь час у Ваших думках?
- 60. Чи може трагічний фільм схвилювати Вас до сльоз?
- 61. Чи потрібне Вам велике напруження волі, щоб уночі одному пройти через цвинтар?
- 62. Буває так, що, перебуваючи в гарному настрої перед сном, наступного дня Ви прокидаєтесь у пригніченому, що тягнеться кілька годин?
- 63. Чи бувають у Вас головні болі?
- 64. Чи часто Ви смієтесь?
- 65. Чи легко Ви звикаєте до нових ситуацій?
- 66. Чи можете Ви бути привітним з тим, кого Ви явно не цінуєте, не любите, не поважаєте?
- 67. Чи рухлива Ви людина?
- 68. Ви дуже переживаєте через несправедливість?
- 69. Чи буває, що Ви остерігаєтесь того, що кинетесь під колеса потягу, чи, стоячи біля вікна багатоповерхового будинку, що можете випасти з вікна?
- 70. Виходячи з дому чи вкладаючись спати, чи перевіряєте Ви, чи вимкнений газ, погашене світло, замкнені двері?
- 71. Чи настільки Ви любите природу, що можете назвати себе її другом?
- 72. Ви дуже обов'язкові?
- 73. Чи змінюється Ваш настрій при прийомі алкоголю?
- 74. Чи оцінюєте Ви життя песимістично, без очікування радості?
- 75. Вас часто тягне мандрувати?
- 76. У юності Ви залюбки брали участь у художній самодіяльності (театр, танці і т. д.). А може Ви берете участь і зараз?
- 77. Чи може Ваш настрій змінюватися так різко, що Ваша радість раптово змінюється на нудьгу?
- 78. Чи легко Вам вдається підняти настрій друзів у компанії?
- 79. Чи довго Ви переживаєте образу?

- 80. Ви ставитеся до людей скоріше з недовірою, ніж з довірою?
- 81. Чи часто, коли були учнем, Ви переписували сторінку з Вашого зошиту, якщо ненавмисне ставили на ній ляпку?
- 82. Чи переживаєте Ви довгий час відчай інших людей?
- 83. Чи часто Ви бачите страшні сни?
- 84. У веселій компанії Ви, зазвичай, веселі?
- 85. Ви стаєте менш стриманим і відчуваєте себе більш вільно, коли випиваєте?
- 86. У бесіді Ви скупі на слова?
- 87. Чи здатні Ви відволіктися від серйозних проблем, що потребують негайного вирішення?
- 88. Якби Вам необхідно було грати на сцені, Ви змогли б увійти в роль так, щоб забути про те, що це тільки гра?

Опрацювання результатів та їх інтерпретація

Ключ:

1. Гіпертимний: «+»: 1, 12, 23, 34, 45, 56, 67, 78; «-»: немає.
2. Застрягаючий: «+»: 2, 14, 24, 35, 36, 57, 68, 79, 80; «-»: 13, 46, 58.
3. Педантичний: «+»: 3, 4, 15, 25, 26, 47, 48, 59, 69, 70, 81; «-»: 37.
4. Емотивний: «+»: 5, 16, 38, 49, 60, 71, 82; «-»: 27.
5. Тривожний: «+»: 17, 28, 39, 50, 61, 72, 83; «-»: 6.
6. Циклотимний: «+»: 7, 18, 29, 40, 51, 62, 73, 84; «-»: немає.
7. Збуджуваний: «+»: 8, 19, 30, 41, 52, 63, 74, 85; «-»: немає.
8. Дистимічний: «+»: 9, 20, 42, 75, 86; «-»: 31, 53, 64.
9. Демонстративний: «+»: 10, 21, 22, 32, 43, 44, 65, 66, 76, 87, 88; «-»: 54.
10. Екзальтований: «+»: 11, 33, 55, 77; «-»: немає.

Використовуючи ключ, підраховуємо суму «сирих» балів за кожною шкалою. Помноживши показник «сирого» бала на коефіцієнт, отримуємо тип акцентуації.

Максимальний бал після множення — 24.

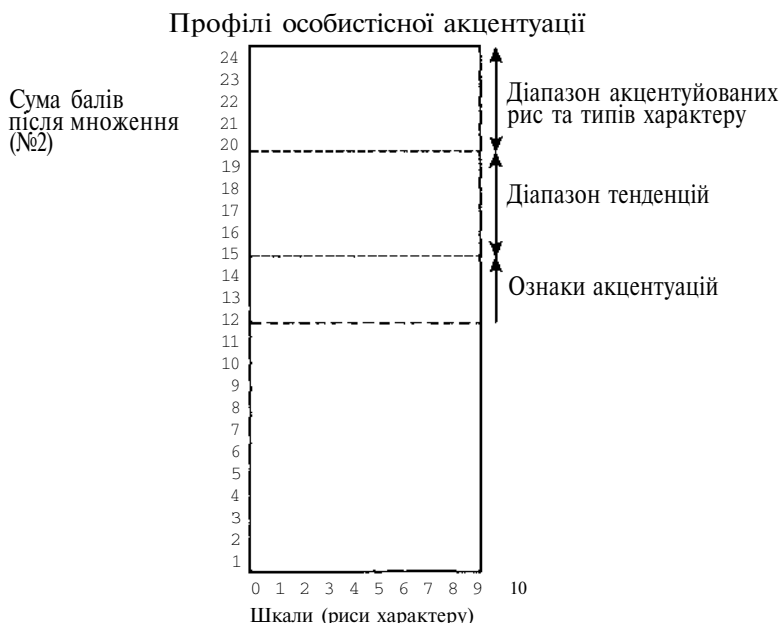
Показник від 14 до 19 балів вказує на тенденцію до того чи іншого типу акцентуації. Показник від 20 до 24 балів вказує на яскраво виражену акцентуацію певного типу.

№ шкали	Тип акцентуації	Коефіцієнт	«Сирі» бали	Показник акцентуації
1	Гіпертимний	3		
2	Застрягаючий	2		

шкали	Тип акцентуації	Коефіцієнт	«Сирі» бали	Показник акцентуації
3	Педантичний	2		
4	Емотивний	3		
5	Тривожний	3		
6	Циклотимний	3		
7	Збуджуваний	3		
8	Дистимічний	3		
9	Демонстративний	2		
10	Екзальтований	6		

Виділені К. Леонгардом десять типів акцентуйованих особистостей інколи поділяють на 2 групи: акцентуації характеру (демонстративний, педантичний, застрягаючий, збудливий) й акцентуації темпераменту (гіпертимний, дистимічний, тривожно-боязливий, циклотимний, емотивний).

Отримані дані можуть бути представлені у вигляді таблиці «Профілі особистісної акцентуації».

Характеристика типів акцентуації (скорочений варіант)

Гіпертимний тип. Люди цього типу характеризуються контактністю, комунікабельністю, вираженістю міміки і жестів. Часто відхиляються від теми розмови. З оточуючими виникають конфлікти з приводу халатності та несерйозного ставлення до службових та сімейних обов'язків. Вони — ініціатори конфлікту, але часто ображаються, коли їм роблять зауваження. Позитивні риси: енергійність, ініціативність, оптимізм, жага до діяльності. Негативні риси: схильність до аморальних вчинків, підвищена подразливість, несерйозне ставлення до своїх обов'язків, легковажність. Вони важко переносять умови дисципліни, монотонну діяльність, самотність.

Дистимічний тип. Людям цього типу притаманна низька контактність, песимістичний настрій. Такі люди рідко вступають у конфлікти, ведуть замкнений спосіб життя. Вони високо цінують друзів і готові їм підпорядкуватися. Позитивні риси: серйозність, загострене почуття справедливості, сумлінність. Негативні риси: пасивність, загальмованість мислення, індивідуалізм.

Циклоїдний тип. Часті зміни настрою, манери спілкування. Характеризуються зміною гіпертимних та дистимічних станів. Під час душевного піднесення поводять себе як гіпертиміки, під час спаду — як дистиміки.

Збудливий тип. Низька контактність у спілкуванні, гальмування вербальних і невербальних реакцій. Занудливі, похмурі, схильні до хамства, конфліктів, сварок. В емоційно спокійному стані вони сумлінні, акуратні, люблять тварин та дітей. Однак під час збудження вони погано контролюють свою поведінку.

Застрагуючий тип. Помірне спілкування, схильність до повчань. У конфліктах — ініціатор. Прагне досягти високих показників у будь-якій справі має підвищену вимогливість до себе. Чутливий до соціальної справедливості, разом з тим підозріливий, недовірливий, образливий, інколи надзвичайно самовпевнений, ревнивий.

Педантичний тип. В конфлікт вступає рідко, пасивна сторона. На службі — бюрократ (занадто великі вимоги до оточуючих), але поступається лідерством іншим. Позитивні риси: сумлінність, акуратність, серйозність, надійність. Негативні риси: формалізм, занудливість.

Тривожний тип. Низька контактність, боягузтво, невпевненість, мінорний настрій. Рідко вступає в конфлікти. Позитивні

риси: товариськість, самокритичність, сумлінність. Унаслідок своєї незахищеності слугують «козлами відпущення», мішенями для жартів.

Емотивний тип. Надають перевагу спілкуванню в вузькому колі людей, з якими встановлені добрі стосунки, розуміють «з півслова». Рідко вступають у конфлікти. Образи носять у собі. Позитивні якості: доброта, емпатійність, почуття обов'язку, старанність, ретельність. Негативні риси: надмірна чутливість, плаксивість.

Демонстративний тип. Легкість встановлення контактів, прагнення влади, лідерства, похвали. Добре адаптується до людей, має схильність до інтриг. Дратують оточуючих самовпевненістю і високими вимогам, провокують конфлікти. Позитивні якості: галантність, артистичність, здатність захопити інших, неординарність мислення та вчинків. Негативні риси: егоїзм, лицемірство, хвалькуватість, зухвалість.

Екзальтований тип. Висока контактність, закоханість, балакучість. Дуже часто сперечаються, але не доводять до конфліктів. У конфліктах бувають як активні, так і пасивні. Уважні до близьких та родичів; альтруїстичні, емпатійні; мають добрий смак; виявляють яскравість почуттів. Негативні риси: схильні перебувати під впливом швидкоплинних настроїв та впадати в паніку.

(Розширено див.: Леонгард К. Акцентуированные личности. — К.: Вища школа, 1981).

Методика «ваш характер»

Мета: визначити особливості вашого характеру в спілкуванні.

Інструкція досліджуваному: прочитайте і дайте відповіді на запитання, оцінюючи кожне з них відповідно до запропонованої схеми.

Запитання:

1. Чи любите ви страви з гострими приправами? (так — 3, ні — 2)
2. Чи зручно ви почуваете себе в гурті людей? (так — 2, ні — 1)
3. Чи виникає у вас іноді бажання підскочити від радощів до стелі? (так — 4, ні — 2)
4. Чи вмієте ви розважати гостей? (так — 3, ні — 2)
5. Чи часто у вас буває головний біль? (так — 1, ні — 2)
6. Забуваєте хоч інколи почистити зуби? (так — 4, ні — 1)
7. Ви завжди носите одну й ту ж саму зачіску? (так — 3, ні — 1)
8. Чи любите ви розгадувати кросворди? (так — 1, ні — 4)
9. Ви займаєтеся гімнастикою? (так — 3, ні — 1)

10. Чи часто у вас буває меланхолійний настрій? (так — 1, ні — 4)
11. Чи любите ви працювати у тиші, у спокійній атмосфері? (так — 4, ні - 1).

Опрацювання результатів

Підрахуйте загальну суму набраних вами балів і порівняйте її з ключем.

Ключ:

Менше 20 балів — I тип

21-25 - II тип

більше 25 — III тип

Перший тип: ви не любите компаній, віддаєте перевагу тиші, прогулянці на повітрі. Спілкування з друзями в невимушеній домашній атмосфері радує вас більше, ніж вечори, проведені в гамірливій кав'ярні. Через це ваші знайомі вважають вас нудною людиною.

Другий тип: ви досить легко сходитеся з людьми, піддаєтесь надмірно частим змінам настрою: то сумному, то надмірно веселому.

Третій тип: ваші знайомі вважають, що в компанії Ви незамінні. У вас є почуття гумору, ви можете створити гарний настрій іншим. Можете без кінця смішити і розповідати цікаві історії.

Тест «Чи сильний у вас характер?» (автор В. Роццаховський)

Інструкція: виберіть варіанти відповідей, які вам підходять.

1. Чи часто ви замислюєтеся над тим, який вплив здійснюють ваші вчинки на оточуючих?
 - а) дуже рідко;
 - б) рідко;
 - в) досить часто;
 - г) дуже часто.
2. Чи трапляється так, що вам говорять щось, у що ви не вірите через впевненість, усупереч іншим чи через «вагомі» переконання?
 - а) так;
 - б) ні.
3. Яку з названих нижче, якостей ви найбільше цінуєте в людях:
 - а) наполегливість;
 - б) широту мислення;
 - в) ефектність, вміння «показати себе»?

4. Чи маєте ви схильність до педантизму?
 - а) так;
 - б) ні.
5. Чи швидко ви забуваєте про неприємності, які трапляються з вами?
 - а) так;
 - б) ні.
6. Чи любите ви аналізувати свої вчинки?
 - а) так;
 - б) ні.
7. Коли перебуваєте у колі добре відомих вам людей, то:
 - а) намагаєтесь підтримувати тон, прийнятий у цьому зібранні;
 - б) залишаєтесь самим собою.
8. Коли починаєте важку справу, чи намагаєтесь ви не думати про труднощі, які вас очікують?
 - а) так;
 - б) ні.
9. Яке з названих нижче визначень пасує вам найбільше?
 - а) мрійник;
 - б) «свій у доску»;
 - в) старанний у праці;
 - г) пунктуальний, акуратний;
 - г) «філософ» у широкому розумінні цього слова;
 - д) метушлива людина.
10. Під час обговорення того чи іншого питання ви:
 - а) висловлюєте свою точку зору, хоча вона і відрізняється від думки більшості;
 - б) вважаєте, що у даній ситуації, краще змовчати, хоча і маєте іншу точку зору;
 - в) підтримуєте більшість, залишаючись зі своєю точкою зору;
 - г) не переймаєтесь роздумами і приймаєте точку зору більшості.
11. Яке почуття викликає у вас неочікуваний виклик до керівництва?
 - а) роздратування;
 - б) тривогу;
 - в) стурбованість;
 - г) жодних почуттів.
12. Якщо в полеміці ваш опонент «зірветься» і зробить особистий випад проти вас, як ви діятимете?
 - а) відповісте йому в тому ж тоні;

- б) проігноруєте цей факт;
 - в) демонстративно образитесь;
 - г) запропонуєте зробити перерву.
13. Якщо вашу роботу забракували, це викличе у вас
- а) прикрість;
 - б) сором;
 - в) гнів.
14. Якщо ви потрапляєте в халепу, кого звинувачуєте в першу чергу?
- а) самого себе;
 - б) «фатальне невезіння»;
 - в) інші об'єктивні обставини.
15. Чи не здається вам, що оточуючі вас люди — керівники, колеги, підлеглі — недооцінюють ваші здібності і знання?
- а) так;
 - б) ні.
16. Якщо друзі чи колеги починають над вами збиткуватися чи іронізувати, що ви будете робити?
- а) сердитися на них;
 - б) спробуєте відступити;
 - в) не роздратовуючись, починаєте їм підігравати;
 - г) відповідаєте сміхом і, як кажуть, «нуль уваги»;
 - г) робите байдужий вигляд і навіть посміхаєтесь, але в душі нервуетесь.
17. Якщо ви поспішаєте і на звичному місці не знаходите портфель (парасольку, рукавички тощо), як ви діятимете?
- а) будете продовжувати пошук мовчки;
 - б) будете шукати і звинувачувати своїх домашніх у безпорядку;
 - в) підете без потрібної вам речі.
18. Що, скоріше за все, виведе вас із рівноваги:
- а) довга черга у приймальні;
 - б) багато людей у громадському транспорті;
 - в) необхідність приходити в одне й те ж місце з одного і того ж приводу декілька раз?
19. Закінчивши суперечку, чи продовжуєте ви вести її подумки, наводячи все нові і нові аргументи на захист своєї точки зору?
- а) так;
 - б) ні.

20. Якщо для виконання важливої і термінової роботи вам нададуть можливість вибрати собі помічника, кого з можливих кандидатів ви оберете:
- а) виконавця, але безініціативного;
 - б) знаючого, але впертого і суперечливого;
 - в) обдарованого, але лінивого.

Оцінка відповідей

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
а	0	0	1	2	0	2	2	0	0	2
б	1	1	1	0	2	0	0	2	1	0
в	2	-		-	-	-	-	-	3	0
г	3	-	-	-	-	-	-	-	2	0
ґ	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
д	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
а	0	0	2	2	0	0	2	1	0	0
б	1	2	1	0	2	1	0	0	2	1
в	2	1	0	0	-	2	1	2	-	2
г	0	3	-	-	-	0	-	-	-	-
ґ	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-
д		-	-			-	-	-	-	-

Результати. Підраховуємо кількість набраних балів: за кожен збіг із ключем нараховується відповідна кількість балів з таблиці.

Нижче 15 балів. Ви людина зі слабким характером, неврівноважена. Якщо трапляються неприємності, ви звинувачуєте кого завгодно, крім себе. І у дружбі, і в роботі на вас важко покластися. Замисліться над цим!

Від 15 до 25 балів. У вас досить твердий характер. У Вас реалістичні погляди на життя, але не всі ваші вчинки рівноцінні. Бувають у вас і зриви, і оманливі вчинки. Ви сумлінні і терплячі в колективі, та все ж вам є над чим замислитися, щоб позбавитися Деяких недоліків (можна не сумніватися, що це вам під силу).

Від 26 до 38 балів. Ви належите до людей наполегливих, із достатнім почуттям відповідальності. Цінуєте свої судження, але й рахуетесь з думкою інших. Правильно орієнтуєтесь у ситуаціях, і в більшості випадків умієте обрати правильне рішення. Це говорить

на користь сильного характеру. Уникайте тільки самозамилування і завжди пам'ятайте: сильний — це не означає жорстокий.

Більше 38 балів. Вибачте, але ми не можемо вам нічого сказати. Тому, що не віриться, що є люди з таким ідеальним характером (а якщо є, то їм просто нічого порекомендувати). А може бути, що така сума балів — це результат не зовсім об'єктивної оцінки своїх вчинків і поведінки.

Тест «Група крові і ваш характер»

Група крові є ключем до вашої індивідуальності, так стверджують японські психологи.

Французький психолог Жан-Батіст Делакур вважає, що група крові проєктується на основні риси характеру: люди однієї і тієї ж групи крові мають подібний темперамент.

Люди з **I групою** крові енергійні, вміють налагоджувати контакти, надзвичайно працьовиті, досягають успіхів у сфері бізнесу.

Люди із **II групою** крові — обов'язкові і сумлінні, в усьому прагнуть досконалості. Вони впевнено йдуть уперед у своїй професійній діяльності, всі інші сфери життя при цьому вважають менш важливими. Якщо вони беруться за справу, то намагаються довести її до завершення. Це стосується і особистих контактів: вони вірні і в дружбі, і в коханні. Ці люди більш розвинені у порівнянні з людьми інших груп крові, їхній коефіцієнт інтелектуальності на 5 одиниць вищий. Можливо, саме тому в Англії люди цієї групи крові вважаються «обраними».

Люди з **III групою** крові вразливі, делікатні; володіють значними здібностями; на них можна покластися. На роботі, як до себе, так і до інших, вони ставляють високі вимоги. Зовні вони спокійні, проте всередині, за зовнішнім спокоєм вони часто приховують свої вразливі душі. Їхні почуття можуть виявлятися досить бурхливо, особливо коли справа стосується кохання. Жінки надзвичайно ревниві і значно сильніші за чоловіків цієї ж групи крові.

Люди з **IV групою** крові перебувають під владою своїх емоцій. У них живе, як мінімум, дві душі, але вони не можуть вирішити, якій із них надати перевагу. Нічого дивного немає в тому, що вони весь час перебувають у протиріччях і сумнівах. Усі конфлікти вони переживають всередині себе, не допускаючи нікого до своїх таємниць. У коханні, дружбі, сім'ї ці люди близькі до ідеалу, стверджує Жан-Батіст Делакур, оскільки вони прагнуть не лише особистого щастя, але й намагаються зробити щасливим партнера.

Тест «Обери свій колір»

Подумайте, будь-ласка, який із названих нижче кольорів найбільш приємний вам останнім часом, і виберіть його як ваш, потім прочитайте відповідний розділ тексту.

Зелений. Його вибирають люди, які вважають себе реалістами. Вам не позичати волі, наполегливості і цілеспрямованості. Здається, ви народженні для того, щоб керувати іншими. Точна пам'ять, уміння чітко і ясно викладати думки — ваші сильні сторони. При цьому ви зі смутком помічаєте, що не всі розуміють ваші благородні наміри — це дратує. Будьте обережні: навчіться розслаблятися і не бійтеся невдач.

Червоний. Оптимісти і життєлюбці завжди обирають цей колір. Прагнучи успіху, ви зазвичай досягаєте результату в будь-якій діяльності. У вас постійне бажання активних дій, ініціативи, конкуренції в еротичі, спорті тощо. Ви живете теперішнім, керуючись у житті принципом «переживати неприємності по мірі їх надходження». У вас часто з'являється бажання кардинально змінити сферу діяльності.

Фіалковий. Ви чуттєві, чарівні, привітні. Зовнішній світ з його грубими реаліями не викликає у вас симпатій. Ви намагаєтеся жити у своїй, створеній уявою країні, де є місце романтиці, сентиментам, справжній дружбі і ніжним стосункам. У вас особлива потреба в тонкому розумінні з боку партнера. Вам хочеться, щоб усі оточуючі помічали і позитивно оцінювали вашу чарівність. Усе таємничо-містичне викликає у вас жвавий інтерес. Ви любите, відчуваєте і розумієте справжнє мистецтво.

Через фізіологію, цей колір часто обирають підлітки, вагітні жінки і хворі люди зі зміненими функціями щитовидної залози.

Синій. Його вибирають люди з урівноваженим характером, схильні до споглядальності. Особливо його люблять товстуні. Вам властивий спокійний, розмірений спосіб життя, потяг до гармонії і задоволеності. У вашому житті немає місця гармидеру і поганому настрою; події розвиваються плавно, відповідно дотрадицій. Ви відданий партнер і дуже вразливі у питаннях, що торкаються кохання та одруження. Ви розгублюєтесь у ситуаціях, які швидко змінюються. Ви сором'язливі, слабкі, але небезпечні, коли хтось стає у вас на дорозі.

Жовтий. Символічно, що жовтий колір відповідає теплу сонця, духу щастя, свободи. Ви живете очікуванням щастя у всіх його незчисленних формах — від сексуальних проявів до захоплення філософськими системами. Від вас віє оптимізмом і приязністю, але ваша постійна посмішка часто виявляється маскою, за якою

приховується внутрішня напруга і бажання уникнути труднощів. Ви хочете поваги і можете бути прикладом працьовитості, але наполегливість і старанність приходять до вас епізодично, час від часу. Ви рідко перебуваєте у спокої, весь час шукаєте чогось нового і схильні до змін заради змін.

Коричневий. Якщо у вас з'явилася любов до коричневого кольору, то це означає, що у вас з'явилася маса проблем, подолати які ви не в змозі. Це може бути конфліктна атмосфера на роботі, дискомфорт в особистому житті чи важка хвороба. Вам явно не вистачає того, що англійці називають «мій дім — моя фортеця», тобто місця, де можна відчувати себе у безпеці. У будь-якому випадку, вам необхідний відпочинок і спокій, доброзичливе оточення.

Чорний. Зазвичай його вибирають люди, пов'язані з підприємницькою діяльністю. У багатьох випадках вибір чорного обумовлений традиціями і тенденціями у моді і в цьому випадку мова йде про колір не улюблений, а скоріше модний.

При цьому, якщо ж вам все-таки подобається чорний колір сам по собі, це означає, що теперішній період життя складається не найкращим чином — у будь-який момент може статися спалах екстремальної поведінки, про який потім доведеться жалкувати. Ви наполегливо намагаєтеся відстоювати свою точку зору, драматизуєте ситуацію, вимоги до себе вважаєте завищеними, постаєте проти своєї долі і схильні діяти нерозсудливо.

Сірий. Вам властива велика доля самолюбства, яка багато в чому визначає ваші вчинки. Ви здатні до ефективної і плідної діяльності. Можливо, оточуючі вважають вас непересічною особистістю, але лише собі ви можете зізнатися, що всі ці досягнення — тільки результат втечі від хвилюючої вас проблеми. Ви здатні приховувати свої істинні наміри і досягати своїх цілей, залишаючись при цьому ніби в стороні від того, що відбувається. Кар'єра політика чи бізнесмена може виявитися досить вдалою.

Тема 7. Здібності

Завдання 1

Із наведених слів виберіть ті, які знаходяться до даного слова у тому ж відношенні, що і в наведеному прикладі. Вкажіть принцип побудови аналогії.

1. Приклад: психічне: фізіологічне

Здібності: ... (талант, задатки, майстерність, суб'єктивність, безумовно-рефлекторне, об'єктивне, активне).

2. Приклад: особистість: спрямованість

Здібності: ... (характер, задатки, спеціальні здібності, Майстерність, обдарованість, діяльність).

Завдання 2

Прокоментуйте данісудження. Яке співвідношення задатків і здібностей у людини вони відображають? З якими судженнями погоджуєтеся ви?

1. Рафаелем може стати тільки той, «у кому сидить Рафаель» але чи вдасться індивіду, подібному до Рафаеля, розвинути свій талант — це цілком залежить від соціальних вимог які у свою чергу залежать від розподілу праці і від наявних умов освіти людей.
2. Людина ніколи не виявила своїх здібностей, якби не народилася з відповідними генами музикальних, технічних, літературних, інтелектуальних і т. д. здібностей ... Розвиток здібностей має іманентний характер, здійснюється за принципом властивим самому організму і максимально незалежно від впливів зовнішнього середовища.
3. Абсолютний слух як здібність не існує в дитини до того, як вона вперше постане перед завданням пізнати висоту звуку дого часу існує лише задаток як анатомо-фізіологічна структура.
4. Не в тому справа, що здібність виявляється в діяльності а в тому, що здібності створюються у цій діяльності.
5. Свої здібності людина може пізнати тільки спробувавши застосувати їх.

Завдання 3

Які з перелічених точок зору на походження здібностей (розвиток здібностей залежить тільки від спадкових рис; розвиток здібностей залежить лише від виховання; розвиток здібностей залежить від задатків і виховання; за одних і тих самих задатків ступінь розвитку здібностей зумовлений вихованням), мають місце в наведених нижче випадках?

У яких визначальним є біологічний фактор, а в яких — соціальний?

А. В Англії кожну дитину в 11 років піддають випробуванням на коефіцієнт розумової обдарованості (IQ), після чого одних дітей віддають у школи, що дають можливість здобути широку освіту інших — в школи, які готують дітей до виробничої діяльності.

Б. Японський педагог С. Судзукі готує музик-скрипалів. У його школу приймають усіх дітей, не відбираючи. Так само робить викладач Хімкінської музичної школи М. П. Кравець.

В. Радянський психолог О. Лурія спостерігав за розвитком однойцевих близнюків-дошкільнят. Їх по-різному вчили гратися з будівельними матеріалами. У результаті, в одного з них будови були складніші, різноманітніші й оригінальніші.

Г. Радянський психолог О. Леонтьєв шляхом індивідуального тренування відновлює процес «внутрішнього співу», що був порушений у людей, які не мають музикального слуху, і тим самим «ставить слух».

Г. Було помічено, що дуже багато студентів, які успішно й творчо займалися математикою, вступили до університету після закінчення однієї і тієї самої школи, де навчалися в одного й того ж самого педагога-математика.

Д. Деякі вчені — біологи вважають, що назріла необхідність у створенні «багатої» людської природи шляхом пересаджування ядер статевих клітин різнобічно обдарованих, талановитих людей.

Методика виявлення «комунікативних і організаторських здібностей» (КОЗ-2)

Дана методика використовується для виявлення комунікативних і організаторських здібностей особистості (уміння чітко і швидко встановлювати ділові та товариські стосунки з людьми, намагання розширювати контакти, участь у групових заходах, вміння впливати на людей, бажання виявляти ініціативу і т. д.)

Методика складається із 40 запитань, на кожне з яких досліджуваний повинен дати відповідь «так» або «ні». Час виконання методики — 10-15 хвилин. Після цього за ключем визначається рівень комунікативних і організаторських здібностей.

Запитання:

1. Чи маєте ви бажання вивчати людей, установлювати знайомства з різними людьми?
2. Чи подобається вам займатися суспільною роботою?
3. Чи довго вас непокоїть почуття образи, спричиненої вам кимось із ваших друзів?
4. Чи завжди вам важко орієнтуватися у складній критичній ситуації?
5. Чи багато у вас друзів, з якими ви постійно спілкуєтеся?
6. Чи часто вам вдається схилити більшість своїх друзів до прийняття ними вашої думки?

7. Чи правда, що вам приємніше і простіше проводити час з книжками чи за якоюсь іншою справою, аніж спілкуватися з людьми?
8. Якщо виникли певні труднощі у здійсненні ваших намірів, то чи легко вам відмовитися від своїх намірів?
9. Чи легко ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші вас за віком?
10. Чи любите ви організовувати і вигадувати з товаришами різноманітні ігри і розваги?
11. Чи важко вам включатись у нові для вас компанії?
12. Чи часто ви відкладаєте на інший день справи, які потрібно було б виконати сьогодні?
13. Чи легко вам встановлювати контакти з незнайомими людьми?
14. Чи домагаєтеся ви того, щоб ваші товариші діяли у відповідності з вашою думкою?
15. Чи важко вам освоюватись у новому колективі?
16. Чи правда, що у вас не виникає конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обіцянок, обов'язків?
17. Чи намагаєтеся ви за зручних обставин познайомитися і поговорити з новими людьми?
18. Чи часто у вирішенні важливих справ ви берете ініціативу на себе?
19. Чи дратують вас оточуючі, і чи не хочеться вам побути на самоті?
20. Чи правда те, що ви зазвичай погано орієнтуєтесь у незнайомій ситуації?
21. Чи подобається вам завжди знаходитися серед людей?
22. Чи виникає у вас роздратування, коли вам не вдається завершити розпочату справу?
23. Чи відчуваєте ви труднощі, якщо потрібно виявити ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною?
24. Чи правда, що ви втомлюєтеся від частого спілкування з товаришами?
25. Чи любите ви брати участь у колективних іграх?
26. Чи часто ви виявляєте ініціативу при вирішенні питань, які зачіпають інтереси ваших товаришів?
27. Чи правда те, що ви почуваєте себе невпевнено серед незнайомих людей?
28. Чи правда, що ви рідко наполягаєте на доведенні своєї правоти?
29. Чи вважаєте ви, що вам не становить особливих труднощів внести позбавлення у малознайому групу?

30. Чи берете ви участь у суспільній роботі інституту (школи, на виробництві)?
31. Чи намагаєтеся ви обмежити коло своїх товаришів?
32. Чи правда те, що ви не намагаєтеся відстоювати свою думку чи рішення, якщо воно не було відразу прийняте групою?
33. Чи почуваете ви себе вільно, потрапивши у незнайомий колектив?
34. Чи з задоволенням ви беретеся за організацію різних заходів для своїх товаришів?
35. Чи правда те, що ви не почуваете себе достатньо впевнено і спокійно, коли потрібно щось говорити великій групі людей?
36. Чи часто ви запізнюєтесь на ділові зустрічі і побачення?
37. Чи правда, що у вас багато друзів?
38. Чи часто ви опиняєтесь у колі уваги своїх товаришів?
39. Чи часто ви соромитесь, ніяковієте при спілкуванні з мало-знайомими людьми?
40. Чи правда, що ви не дуже впевнено почуваете себе в оточенні великої групи своїх товаришів?

Ключ для обробки даних методики «КОЗ-2»

Комунікативні здібності (+) Так: 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37;
(-) Ні: 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39,

Організаторські здібності (+) Так: 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38;
(-) Ні: 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

Ключ:

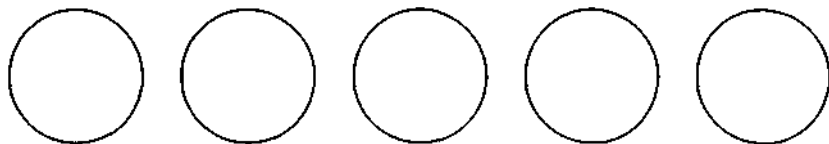
комунікативні здібності — високий рівень — 15-20 балів;
середній рівень — 10-14 балів; низький рівень — 0-9 балів;

організаторські здібності — високий рівень — 15-20 балів;
середній рівень — 10-14 балів; низький рівень — 0-9 балів.

Тест на перевірку кмітливості

Перед вами 12 завдань. Перемалюйте їх і роздайте досліджуваним. Умову кожної задачі читайте один раз (не повторюйте і не роз'яснюйте). Після прочитання першої умови задачі дайте команду «Починаймо!», і фіксуйте час (який вказаний у дужках) потім називайте номер і умову наступної задачі. Неправильно розв'язаною вважається будь-яка задача, в якій щось не виконано або виконано зайве. Після зафіксованої помилки забороняється виконувати нове завдання.

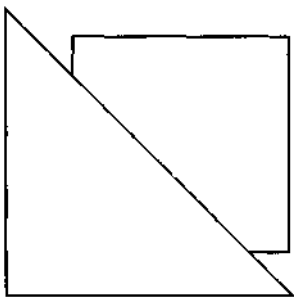
1. Поставте хрестик у другому кружечку і в четвертому (5 сек).

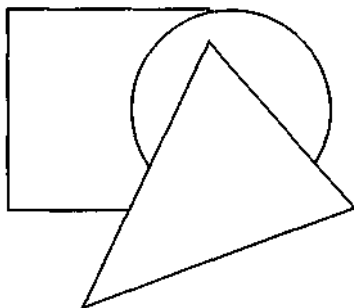
2. Проведіть лінію від третього кружечка до шостого так, щоб вона пройшла під кружком 4 і над кружком 5 (5 сек).

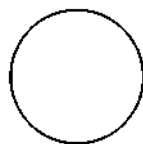
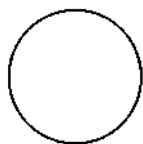
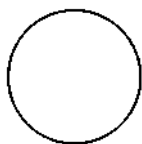
3. Поставте хрестик у тому місці трикутника, який не знаходиться у квадраті, і рисочку в тому місці квадрата, яке знаходиться і в трикутнику (5 сек).

4. Поставте одиницю в тому місці кола, яке не знаходиться ні в квадраті, ні у трикутнику, і двійку в тому місці трикутника який знаходиться в квадраті, але не в колі (10 сек).

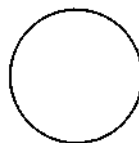
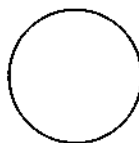
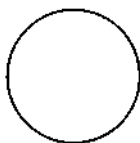
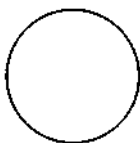
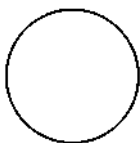
5. Якщо велосипедист може розвинути більшу швидкість, ніж пішохід, то поставте хрестик у третьому кружечку, якщо не може, підкресліть слово «НІ» (5 сек).

ТАК

НІ

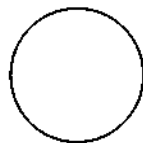
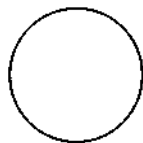
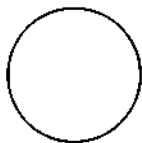
6. У другому кружечку поставте число, яке дорівнює кількості тижнів у році, а в четвертому напишіть будь-яку цифру, більшу восьми (5 сек).

7. Закресліть букву, яка стоїть перед Е, і підкресліть букву, другу після К (5 сек).

А Б В Г Д Е Ж З И К Л
М Н О П Р С Т

8. Напишіть у першому кружечку останню букву першого слова, у другому кружку — третю букву другого слова, у третьому кружку — першу букву третього слова (10 сек).

СОКИРА

ПИЛКА

МОЛОТОК

9. Закресліть будь-яке число, яке більше 30, але менше 40 (10 сек).

34	79	56	87	39	69	25	35	82
47	37	31	64	90	71	34	52	99

10. Напишіть двійку в двох найбільших клітинках і яке-небудь число від 4 до 7 у клітинці, яка стоїть біля найменшої (поряд) (10 сек).

--	--	--	--

11. Закресліть будь-яке число, розташоване у квадраті, і будь-яке непарне число, яке стоїть у квадраті поряд з літерою (25 сек).

12. Якщо п'ять менше шести, то закресліть цифру 6, якщо тільки шість не більше восьми. У протилежному випадку підкресліть цифру 3 (10 сек)

1 2 3 4 5 6 7 8 9

Підрахуйте бали: кількість правильно вирішених завдань і дасть показник вашої кмітливості. Лише 3-4 людини зі ста вирішує правильно всі завдання. Добре, коли 9-11 правильних відповідей. Звичайний результат 6-8, а якщо ви вирішили тільки 4-5, ви тугодум.

Тестові запитання для контролю та самоконтролю

- Мислення, емпатія, уявлення, спілкування, пам'ять, сон, ідеали, рефлексія, ремінісценція, некомунікабельність, творчість. Названі поняття являють собою: а) психологічні факти; б) психічні явища; в) психічні процеси.
- Який вид уваги привертають ці умови?
Учениця розповідає: «Я хочу знати геометрію, але вона мені важко дається. Слухаючи вчителя, я іноді помічаю, що думка моя десь інде. Тоді я нагадую собі, що потрібно краще стежити за тим, що говорить учитель, адже дома буде ще важче самій розібрати теорему. Я про себе повторюю кожне слово вчителя і так підтримую свою увагу» (за А. І. Гебосом).
Оберіть правильну відповідь: а) мимовільну; б) довільну; в) після довільну; г) усі відповіді правильні.
- До основних методів психології належать: а) методи спостереження й анкетування; б) опитування й експерименту; в) експерименту і тестів; г) спостереження й експерименту; г) самоспостереження і бесіди; д) експерименту й аналізу продуктів діяльності.
- Складні видові форми поведінки, організація і цілі яких генетично детерміновані, називаються: а) рефлексом; б) імпринтингом; в) інстинктом; г) подразливістю; г) таксисом.
- Звички домашніх тварин є проявом: а) наuczіння; б) інстинктів; в) наслідування; г) інтелектуальної поведінки; г) безумовних рефлексів.

6. Вища форма психічного відображення, яка інтегрує всі інші форми відображення і властива лише людині — це: а) мислення; б) самосвідомість; в) воля; г) пам'ять.
7. Елементом структури діяльності є: а) поведінка; б) активність; в) дія; г) мета; г) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.
8. Процес накопичення особистістю досвіду шляхом перетворення зовнішніх елементів предметної діяльності і спілкування у внутрішній план, називається а) виховання; б) навчання; в) інтеріоризація; г) соціалізація; г) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.
9. Мовлення — це: а) психічне явище; б) процес спілкування засобами мови; в) обмін інформацією між людьми; г) процес відображення думок і почуттів; г) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.
10. Міміка і жести — це: а) спонтанний прояв душевного стану людини в даний конкретний момент; б) доповнення до мовлення; в) зрадницький прояв нашої самосвідомості; г) відбиток культури і походження, які важко приховати; г) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.
11. Процес пошуку причин, які пояснюють поведінку іншої людини — це: а) рефлексія; б) каузальна атрибуція; в) соціальна перцепція; г) групова ідентифікація; г) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.
12. Людину можна вважати сформованою особистістю, якщо: а) у її мотивах є ієрархія; б) вона має здатність до свідомого управління власною поведінкою; в) у неї є моральні цінності і гуманістичні установки; г) вона є творчим суб'єктом; г) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.
13. Динаміку психічного життя визначають: а) спрямованість особистості; б) емоційність; в) виховання; г) темперамент; г) здібності; д) процеси збудження і гальмування в корі великих півкуль; е) усі відповіді правильні; е) усі відповіді неправильні.
14. Детермінанти властивостей характеру слід шукати: а) в особливостях генотипного фонду; б) у врахуванні умов середовища; в) у внутрішніх мотивах особистості; г) в сумі генотипних впливів і умов довкілля; г) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.
15. Задатки як анатомо-фізіологічні передумови розвитку здібностей: а) формуються у процесі життєдіяльності; б) залежать

- від здібностей; в) багатозначні; г) спрямовані на зміст конкретної діяльності; г) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.
16. Почуття людини — це: а) емоційне тло відчуттів; б) органічне самопочуття індивіда; в) переживання, пов'язані з задоволенням органічних потреб; г) неопредмечені емоційні стани; г) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.
17. Вольова поведінка виконує функцію: а) подолання перешкод на шляху до мети; б) гармонізації мотивів; в) усунення внутрішніх конфліктів; г) усі відповіді правильні; г) усі відповіді неправильні.
18. До екстероцептивних відчуттів відносять: а) зорові відчуття; б) відчуття вібрації; в) органічні відчуття; г) відчуття болю; г) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.
19. У сприйнятті відображаються: а) окремі властивості предметів і явищ; б) цілісні образи предметів і явищ; в) узагальнене поняття про предмети і явища; г) окремі сторони дійсності; г) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.
20. Наочно-образне мислення пов'язане з: а) оперуванням поняттями; б) рефлексією; в) оперуванням судженнями; г) оперуванням уявленнями; г) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.
21. Зосередженість свідомості на певному предметі, явищі, переживанні забезпечує: а) сприйняття; б) увага; в) рефлексія; г) усі відповіді правильні; г) усі відповіді неправильні.
22. Про рівень готовності дитини до школи свідчить розвиток такої характеристики довільної уваги, як: а) уміння слухати; б) уміння розуміти і виконувати вказівки дорослого; в) уміння діяти у відповідності з правилами; г) вміння використовувати зразок; г) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.
23. Пам'ять обслуговує, переважно: а) теперішнє; б) майбутнє; в) минуле; г) усі відповіді правильні; г) усі відповіді неправильні.
24. Уява — це пізнавальний процес: а) пов'язаний із мисленням; б) мотивований потребами особистості; в) який має емоційне забарвлення; г) що оперує образами реальної дійсності; г) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.
25. У жінок порівняно з чоловіками мова міміки і жестів: а) більш виразна; б) менш виразна; в) складніша; г) багатозначніша; д) більш індивідуальна; д) усі відповіді правильні; е) усі відповіді неправильні.

26. Складовими психологічної структури особистості є: а) здібності; б) спрямованість; в) темперамент; г) характер; ґ) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.
27. Основними видами діяльності є: а) політична; б) спортивна; в) художньо-естетична; г) управлінська; ґ) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.
28. Основні властивості відчуттів — це: а) константність; б) інтенсивність; в) предметність; г) узагальненість; ґ) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.
29. Психологія: а) це наука про виникнення і функціонування в діяльності індивідів психічного відображення реальності; б) це наука про закономірності, механізми і факти психічного життя людини і тварин; в) вивчає процеси активного відображення людиною і тваринами об'єктивної реальності в формі відчуттів, сприйняття, понять, почуттів і інших явищ психіки; г) усі відповіді правильні; ґ) усі відповіді неправильні.
30. До мисленневих операцій належать: а) аналіз, синтез, ідентифікація, узагальнення, систематизація, абстрагування; б) порівняння, аналіз, синтез, класифікація, екстеріоризація, абстрагування; в) аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, сенсифікація; г) порівняння, аналіз, синтез, узагальнення, конкретизація, абстрагування; ґ) усі відповіді правильні; д) усі відповіді неправильні.

Орієнтовні питання до екзамену з загальної психології

1. Предмет психології як науки.
2. Структура, завдання і стан сучасної психології.
3. Психологія в системі наук.
4. Основні галузі психології.
5. Основні етапи історії психології; школи, концепції, напрямки у психології.
6. Історія психологічної думки в Україні.
7. Рефлекторна природа психічного відображення.
8. Функції психіки.
9. Мозок і психіка. Загальні механізми зв'язку.
10. Нервова система, її виникнення, удосконалення та роль у розвитку форм відображення у філогенезі.
11. Механізми відображувальної діяльності на різних стадіях розвитку психіки.

12. Відмінності психіки людини від психіки тварин.
13. Свідомість та її структура. Свідоме та несвідоме в психічній діяльності людини.
14. «Мова» та спілкування тварин.
15. Методи загальної психології.
16. Відчуття як первинна форма орієнтування організму в довкіллі.
17. Фізіологічна основа відчуттів.
18. Класифікація та види відчуттів.
19. Загальні закономірності відчуттів.
20. Властивості відчуттів.
21. Поняття про сприймання. Взаємозв'язки аналізаторів у процесі сприймань.
22. Роль моторних компонентів у процесі сприймання.
23. Загальні властивості сприйняття.
24. Класифікація і види сприйняття.
25. Спільне та відмінне у сприйманні та відчуттях.
26. Ілюзії, галюцинації та їх чинники.
27. Природа пам'яті. Теорії і закони пам'яті людини.
28. Класифікація і види пам'яті.
29. Процеси і закономірності пам'яті.
30. Ретроактивне і проактивне гальмування.
31. Фізіологічні та біохімічні процеси пам'яті.
32. Мнемотехнічні засоби для покращення пам'яті.
33. Поняття про мислення.
34. Теорії мислення.
35. Мисленнєві дії та операції.
36. Логічні форми мислення.
37. Класифікація та види мислення.
38. Індивідуальні відмінності у мисленні людини.
39. Поняття про уяву як вищий пізнавальний процес.
40. Фізіологічна основа уяви.
41. Прийоми (способи) створення образів уяви.
42. Види уяви.
43. Мрія, фантазія, ілюзія, сновидіння, галюцинації.
44. Уява та органічні процеси. Ідеомоторні акти. Ятрогенії та дидактогенії.
45. Роль уяви у різних видах творчості.
46. Поняття про емоції. Функції емоцій і почуттів.
47. Види емоцій: прості і складні, вроджені і набуті.

48. Види почуттів.
49. Форми переживання емоцій і почуттів.
50. Емоційні стани.
51. Розвиток і виховання культури емоцій і почуттів.
52. Поняття про волю.
53. Ознаки вольової поведінки.
54. Теорії волі.
55. Вольова регуляція поведінки.
56. Простий і складний вольовий акт.
57. Класифікація основних вольових якостей особистості.
58. Розвиток та виховання вольової активності.
59. Абулія. Апраксія.
60. Поняття про увагу. Функції уваги.
61. Природа уваги. Теорії уваги.
62. Види уваги.
63. Форми уваги.
64. Властивості уваги.
65. Діяльність як психологічна проблема. Поняття про діяльність як прояв фізичної і психічної активності.
66. Зміст і структура діяльності.
67. Основні види людської діяльності.
68. Головні відмінності людської діяльності від активності тварини.
69. Поняття про особистість.
70. Людина. Індивід, особистість, індивідуальність.
71. Теорії особистості.
72. Склад і структура особистості.
73. Свідоме і несвідоме в структурі особистості.
74. «Я-концепція».
75. Самосвідомість. Самооцінка. Самоповага.
76. Психологічні характеристики власної особистості.
77. Структура особистості за З. Фрейдом.
78. Структура особистості за О. Скрипченком, К. Платоновим, А. Петровським.
79. Поняття про спілкування.
80. Засоби спілкування.
81. Види мови і мовлення.
82. Функції мови і мовлення.
83. Функції спілкування.
34. Невербальні засоби спілкування.

85. Фізіологічні механізми мовленнєвої діяльності.
86. Відмінності між мовою і мовленням.
87. Психологічні механізми міжособистісних стосунків.
88. Класифікація груп та їх характеристика.
89. Вплив групи на особистість та особистості на групу.
90. Референтні групи та особистість.
91. Проблема конформізму та нонконформізму.
92. Поняття про темперамент. Фізіологічна основа темпераменту.
93. Психологічна характеристика типів темпераменту.
94. Поняття про характер. Фізіологічна основа характеру.
95. Структура характеру.
96. Акцентуації характеру.
97. Поняття про здібності.
98. Природні і соціальні передумови здібностей.
99. Структура здібностей.
100. Формування та розвиток здібностей.

С л о в н и к

Модуль I. ВСТУП ДО ПСИХОЛОГІЇ

Тема 1. Предмет, завдання та розвиток психології

Психологія — це наука, що за допомогою спеціальних методів розглядає і вивчає об'єктивні, реально існуючі психічні явища і факти; виявляє особливості, закономірності побудови та розвитку психіки, функціонування її механізмів.

Загальна психологія — систематизує експериментальні дані, здобуті в різних галузях психологічної науки, розробляє фундаментальні теоретичні проблеми психології, формулює основні принципи, категорії, поняття, закономірності, становить фундамент розвитку всіх галузей та розділів психологічної науки.

Соціальна психологія — галузь психології, яка вивчає психологічні закономірності поведінки і діяльності людей, що зумовлені фактором їх включення у соціальні групи, а також психологічні характеристики і прояви різних соціальних спільностей. Досліджує психічні явища у процесі взаємодії людей у великих та малих суспільних групах, а саме: вплив засобів масової комунікації на різні верстви населення, особливості формування та поширення чуток, смаків, суспільних настроїв, моди; питання психологічної сумісності, міжособистісних взаємин, групової атмосфери, роль лідера у групі, сприйняття людини людиною, становище особистості у групі, стосунки між членами сім'ї тощо.

Вікова психологія — досліджує онтогенез психічних властивостей особистості на різних вікових етапах. Виділяють такі її розділи як психологія дошкільника, психологія молодшого школяра, психологія підліткового віку, психологія юнацтва, психологія дорослих, геронтопсихологія.

Педагогічна психологія — має своїм предметом психологічні закономірності навчання й виховання особистості та складається з таких розділів: психологія навчання, психологія виховання, психологія навчально-виховної роботи з важковиховуваними дітьми тощо.

Практична психологія — функціонує і розвивається як система спеціальних психологічних служб, спрямованих на надання допомоги людям у вирішенні їхніх психологічних проблем. Головна мета практичної психології — створити сприятливі соціальні

та психологічні умови для діяльності людини в усіх сферах життя — від сімейних стосунків до управління державою, надати реальну допомогу в розвитку та захисті її психічного здоров'я.

Психокорекція — передбачає подолання певних відхилень у поведінці та діяльності людини засобами вивчення індивідуальних властивостей особистості, їх відповідності вимогам навколишнього соціального та природного середовища, виявлення і подолання наявних суперечностей, формування нових цілей, цінностей, мотивацій поведінки; розробки програми зміни способу життя, перетворення в ході самопізнання і самовиховання, розвитку здатності до саморегуляції тощо.

Психічні процеси — окремі форми чи види психічних явищ, що мають початок, розвиток і закінчення. При цьому поняття «процес» підкреслює динаміку явища, досліджуваного психологією; завершення одного психічного процесу тісно пов'язане з початком нового. Психічні процеси поділяють на пізнавальні (відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява, мовлення) та емоційно-вольові (емоції, почуття, воля).

Психічні стани характеризують статику, відносну постійність психічного явища і визначаються виявом почуттів (настрій, афект, стрес): уваги (неуважливність, зосередженість), волі (активність, апатія), мислення (допитливність) та ін.

Психічні властивості — найбільш суттєві та стійкі психічні особливості людини. Поняття «психічні властивості» виражає стійкість психічного факту, його закріпленість і повторюваність у структурі особистості людини. До них можна віднести особливості розуму, мислення, стійкі особливості емоційної і вольової сфери, що закріплені в темпераменті, характері, здібностях, поведінці людини.

Психіка — властивість високоорганізованої матерії (НС), що полягає у здатності відображати впливи навколишнього середовища. У людини носієм психіки і свідомості є головний мозок.

Нервова система здійснює дві найважливіших функції: зв'язок людини з навколишнім середовищем і координацію (узгодження) діяльності всіх частин організму, управління ним. Усі явища людської психіки і свідомості виникають, розвиваються і формуються в процесі діяльності мозку, який відображає навколишню дійсність. Вища нервова діяльність — фізіологічна основа психіки.

Нервова система людини складається з нервової тканини, а нервова тканина — з нервових клітин — нейронів. Мозок утворює

мозкову речовину. Зі скупчення тіл нервових клітин та їх коротких відростків — дендритів — утворюється сіра мозкова речовина, а скупчення пучків нервових волокон, покритих особливою мієліною оболонкою, утворює білу мозкову речовину.

Функції сірої мозкової речовини полягають у нагромадженні, підсиленні й переробці збудження. Функції білої речовини — у передачі збудження.

Центральна нервова система складається зі спинного і головного мозку.

Спинний мозок розміщений у каналі хребта і складається з нервової тканини. Поперечний розріз спинного мозку показує, що на зовнішніх краях міститься біла речовина (скупчення нервових волокон), а всередині — сіра речовина (скупчення самих тіл нервових клітин). У спинному мозку розміщені центри цілої низки вроджених безумовних рефлексів. Він безпосередньо регулює м'язові рухи людського тіла й кінцівок. У спинному мозку містяться провідні шляхи, що складаються з пучків нервових волокон. По провідних шляхах збудження передається від периферичних нервових закінчень у головний мозок і з головного мозку до м'язів та внутрішніх органів.

Головний мозок міститься в черепній коробці, він є більш пізнім утворенням, ніж спинний мозок. Головний мозок людини являє собою дуже складне утворення порівняно з мозком навіть найвищих тварин — людиноподібних мавп, не кажучи вже про мозок нижчих тварин. Насамперед, у людини більш досконало оформлена кора великих півкуль. Вона має набагато більшу поверхню за рахунок численних борозен та звивин. На частку лобних долей (з їх роботою пов'язані вищі психічні функції) в людини припадає 30% кори, тоді як у вищих мавп лише 16%. Нарешті, слід відзначити незрівнянно більш різноманітну локалізацію функцій у корі, коли різні відділи й ділянки кори головного мозку відіграють різну роль і виконують різні функції.

Головний мозок складається з низки пов'язаних між собою відділів. Головні з цих відділів такі: задній мозок, середній мозок, проміжний мозок і передній мозок.

Найважливішими відділами заднього мозку є довгастих мозок та мозочок.

Довгастих мозок — продовження спинного мозку. Він має винятково важливе значення для життя організму. У ньому розміщені центри, що регулюють дихання, серцеву діяльність, діяльність кровоносних судин.

Середній мозок спільно з довгастим мозком керує положенням і координацією тіла в просторі. До функцій середнього мозку належать орієнтувальні рефлексивні на світлові, звукові та інші подразники.

Проміжний мозок розміщений вище середнього мозку, важливою частиною його є зорові бугри й підбугрова ділянка. У зорові бугри від усіх органів чуття надходить збудження, яке передається до кори великих півкуль. Порушення діяльності зорових бугрів призводить до розладу або до втрати чутливості. Підбугрова область є центром життєво важливих рефлексів. У ній містяться центри обміну речовин в організмі. З діяльністю підбугрової ділянки пов'язані інстинктивні та емоційні прояви людини. Усі відділи мозку взаємопов'язані між собою і становлять єдину цілісну систему.

Мозочок — орган координації довільних рухів. При порушенні роботи чи захворюванні мозочка тварина не може стояти й робить безперервні рухи головою, тулубом і кінцівками, не може координувати рухів кінцівок, втрачає тонус (напруження мускулатури), швидко стомлюється, втрачає можливість пересуватися.

Рефлекс — виконується за допомогою нервової системи реакція організму у відповідь на подразник.

Інстинкт — складна, вроджена форма поведінки тварин, що забезпечує задоволення їхніх життєвих потреб.

Тема 2. Розвиток психіки у філогенезі. Поява та розвиток свідомості

Подразливість — зміна фізіологічного стану організму під впливом подразників зовнішнього середовища.

Тропізми (таксиси) — елементарні безпосередні контактні рухові реакції найпростіших організмів.

Чутливість — здатність реагувати на біотично значущі об'єкти не в процесі безпосереднього контакту з ними, а на відстані (реакція на сигнал), завдяки чому організми можуть уникнути загрози для свого існування або скористатися сприятливими умовами для життєдіяльності.

Навички — вид поведінки, що набувається твариною за життя і фіксується в індивідуальному досвіді.

Навички (людини) — окремі елементи дій, які в результаті вправ стають автоматизованими.

Навіюваність — легка піддатливість чужому впливові, невміння критично поставитися до чужих порад і протистояти їм у разі необхідності.

Свідомість — особлива форма психічної діяльності, орієнтована на активне відображення і перетворення дійсності.

Самосвідомість — це усвідомлення себе самого (власного Я), свого ставлення до природи, до інших людей, своїх дій і вчинків, власних думок, переживань і різноманітних психічних якостей, що може бути виражено за допомогою мови.

Несвідоме — сукупність психічних явищ, станів і дій, відсутніх у свідомості людини, (лежать поза сферою розуму), непідзвітні їй і, принаймні в даний момент, не піддаються контролю, належать до несвідомого.

Онтогенез психіки виступає як незворотна послідовність ускладнення структур, у якій генетично пізніші структури виникають із більш ранніх і включають їх у себе у зміненому вигляді. Кожна нова психічна структура виникає на основі попередньої.

Філогенез — зміни психіки людини, які відбулися у ході її біологічної еволюції під впливом умов життя.

Тема 3. Методи загальної психології

Принципи — максимально широкі за обсягом твердження, в яких фіксується предмет науки, її теорія і методи.

Методологія — система принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності.

Метод — прийоми, способи, шляхи дослідження, що впливають із теоретичних уявлень про зміст об'єкта, який вивчається.

Метод поперечних зрізів — полягає в тому, що одночасно порівнюються психічні властивості кількох груп досліджуваних, які відрізняються за віком, щоб розкрити динаміку вікового розвитку досліджуваної психічної властивості. Однак, при такому підході, індивідуальні особливості розвитку психіки залишаються поза увагою.

Спостереження — цілеспрямоване і планомірне сприймання предметів і явищ об'єктивної дійсності.

Експеримент — це організована дослідником взаємодія між досліджуваним чи групою досліджуваних і експериментальною ситуацією з метою встановлення закономірностей цієї взаємодії та змінних, від яких вона залежить.

Лабораторний експеримент — експеримент, що передбачає проведення дослідження у штучних (лабораторних) умовах, з використанням вимірювальної апаратури, приладів та іншого експериментального матеріалу. Досліджуваний знає, що з ним проводять експеримент, але не одержує інформації про характер виконуваних завдань.

Природний експеримент — експеримент, що базується на управлінні поведінкою досліджуваних у звичних для них умовах.

Тест (психологічний) — спеціально розроблені завдання і проблемні ситуації, використання яких, у результаті кількісної і якісної оцінки, дає результати, що можуть бути показниками розвитку певних психічних явищ.

Модуль II. ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ

а) пізнавальна сфера людини

Тема 1. Відчуття

Відчуття — відображення окремих властивостей предметів і явищ при безпосередній дії подразників на органи чуття.

Аналізатор — складний нервовий апарат для тонкого аналізу навколишньої дійсності та змін, що відбуваються всередині організму. Аналізатор складається зі сприймальної частини (рецептора), провідних шляхів (нервових волокон) та відповідних ділянок кори головного мозку великих півкуль.

Рецептор — периферичний відділ аналізатора, що реагує на певний вид фізичної енергії і переробляє її в певне нервове збудження (нервовий імпульс).

Нижній абсолютний поріг чутливості — мінімальна величина подразника, при якій вперше виникає ледь помітне відчуття.

Верхній абсолютний поріг чутливості — максимальна величина подразника, при якій ще зберігається відчуття.

Поріг розрізнення — найменша зміна в силі подразника, яка може бути відображена цим аналізатором.

Адаптація — це зміна рівня чутливості аналізатора до інтенсивності подразника.

Закон Вебера-Фехнера — у той час як сила подразника зростає в геометричній прогресії, інтенсивність відчуття збільшується в арифметичній прогресії. Інакше кажучи: інтенсивність відчуття пропорціональна логарифму сили подразника.

Закон Вебера (характеризує поріг розрізнення) — чим менша його відносна величина, тим поріг розрізнення нижчий, а чутливість аналізатора до розрізнення сили подразників вища.

Сензитивні періоди — такі вікові періоди, коли умови для розвитку певних психічних властивостей та рис будуть найсприятливішими.

Сенсибілізація — це явище підвищення чутливості аналізаторів унаслідок їхнього тренування.

Синестезія — виникнення, під впливом подразників характерних для одного аналізатора відчуттів, характерних для іншого аналізатора.

Контрастність — співвідношення яскравості зорових стимулів, що зіставляються у просторі і часі.

Модальність — одна з основних властивостей відчуттів, їхня якісна характеристика (колір — у зорі, тон і тембр — у слуху, характер запаху — у нюху і т. п.)

Тема 2. Сприйняття

Сприйняття — цілісне відображення предметів і явищ при безпосередній дії подразників на органи чуття.

Аперцепція — залежність сприймання від змісту та досвіду психічного життя людини.

Спостереження — цілеспрямоване, планомірне сприймання предметів і явищ, у пізнанні яких зацікавлена людина. Спостереження характеризується наявністю мети, завдання виділити певні риси й ознаки того, що сприймається, взаємозв'язки його складових тощо.

Предметність — об'єкт сприймається нами як відокремлене у просторі і часі фізичне тіло. Найбільш яскраво ця властивість виявляється у взаємовідокремлені фігури та фону.

Цілісність — внутрішній органічний взаємозв'язок частин і цілого в образі. Варто розглядати обидва аспекти цієї властивості: а) об'єднання різних елементів у цілому; б) певна незалежність створеного цілого від якості його елементів.

Константність — збереження постійного, незмінного сприйняття предметів при зміні їх освітленості, положення у просторі, відстані від людини, яка сприймає.

Динамічний стереотип — усталена система тимчасових нервових зв'язків, що закріпилася в результаті повторень, в основі якої лежить стійкий розподіл вогнищ збудження та гальмування в корі головного мозку.

Установка (настанова) — спрямованість особистості, цілісний динамічний стан, що виявляється в її готовності або тенденції діяти певним чином. Утворившись, вона підсвідомо впливає на пізнавальні процеси, зокрема на сприймання.

Ілюзія — хибне, викривлене сприйняття об'єктивного світу, що виникає під впливом зовнішнього подразника або хворобливого стану нервової системи.

Галюцинації — відчуття неіснуючих в реальній дійсності об'єктів (голосів та образів).

Тема 3. Пам'ять

Пам'ять — це відображення предметів і явищ дійсності у психіці людини в той час, коли вони вже безпосередньо не діють на органи чуття. Вона являє собою низку складних процесів (запам'ятовування, збереження, відтворення, забування), активне оволодіння якими надає людині здатності засвоювати й використовувати потрібну інформацію.

Рухова пам'ять (кінестезична) — запам'ятовування і відтворення рухів та їх систем, що лежать в основі вироблення і закріплення рухових навичок та звичок.

Ейдетична пам'ять — дуже чітко виражена образна пам'ять, пов'язана з наявністю яскравих, чітких, живих, наочних уявлень (картинок).

Емоційна пам'ять — пам'ять людини на пережиті нею в минулому почуття, пов'язані з пережитими подіями.

Образна пам'ять — збереження і відтворення образів раніше сприйнятих предметів та явищ дійсності. Образна пам'ять буває слуховою, зоровою, дотиковою, нюховою та смаковою.

Словесно-логічна пам'ять виражається в запам'ятовуванні і відтворенні думок (понять, суджень, умовиводів).

Довільна пам'ять — вид пам'яті, пов'язаний з наявністю спеціальної мети запам'ятати, із застосуванням відповідних прийомів, способів та певних вольових зусиль.

Мимовільна пам'ять — вид пам'яті, при якому не ставиться спеціальна мета запам'ятати і пригадати той чи інший матеріал, і він запам'ятовується пасивно, ніби сам по собі, без застосування спеціальних прийомів, без вольових зусиль.

Запам'ятовування — процес пам'яті, спрямований на закріплення образів сприйняття, уявлень, думок, дій, переживань

через встановлення зв'язків нової інформації з набутим раніше досвідом.

Збереження — процес утримання в пам'яті людини інформації, одержаної у ході набуття нею досвіду.

Відтворення — процес відновлення збереженого матеріалу в пам'яті для використання в діяльності та спілкуванні; полягає у поживленні або повторному збудженні раніше утворених у мозку тимчасових нервових зв'язків.

Забування — процес пам'яті, протилежний збереженню, і виявляється він у тому, що актуалізація забутих образів чи думок утруднюється або стає взагалі неможливою.

Впізнання — найпростіше відтворення якого-небудь об'єкта в умовах його повторного сприймання.

Згадування — відтворення попереднього досвіду відповідно до змісту й завдань діяльності без повторного сприймання об'єктів.

Пригадування — довільне відтворення, що вимагає напруження розумових зусиль, подолання труднощів.

Інтерференція — негативний вплив раніше утворених навичок на вироблення нових.

Проактивне гальмування — негативний вплив попередньої діяльності на утворення нових тимчасових зв'язків.

Ретроактивне гальмування — негативний вплив наступної діяльності на стійкість утворених тимчасових нервових зв'язків у попередній діяльності.

Ремінісценція — відкладене відтворення, яке є повнішим порівняно з відтворенням безпосередньо після запам'ятовування.

Персервація — нав'язливе відтворення одних і тих же рухів, образів, думок; розрізняють моторну, сенсорну, інтелектуальну.

Тема 4. Мислення

Мислення — вища форма психічного відображення. Це пізнавальний процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності у їхніх істотних властивостях, зв'язках та відношеннях у ході аналізу і синтезу, що виникає з чуттєвого пізнання на основі практичної діяльності.

Логічне мислення — обґрунтоване, мотивоване, доказове, несуперечливе мислення, яке, виходячи з правильних вихідних позицій і суджень, з необхідністю веде до правильних, об'єктивних висновків.

Інтуїтивне мислення протікає дуже швидко, згорнуте в часі, не має чітко виражених етапів, мінімально усвідомлюване.

Продуктивне мислення — це психологічна основа людської творчості, джерело інновацій у всіх сферах діяльності людини.

Міркування — являє собою ряд пов'язаних між собою суджень, спрямованих на те щоб з'ясувати істинність якої-небудь думки, довести її або заперечити, відстояти в суперечці з іншими людьми.

Розуміння — процес відображення дійсності у свідомості людини через установлення зв'язків і відношень між предметами та явищами.

Мисленнєві дії — дії з об'єктами, відображеними в уявленнях, образах, уяви та поняттях.

Мисленнєві (розумові операції) — порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, систематизація, класифікація, узагальнення, конкретизація. Вони взаємодіють між собою, а також спрямовані на розпізнавання об'єктів та контроль за виконанням перетворюючої функції мисленнєвої діяльності.

Аналіз — мисленне розчленування предмета чи явища на його складові частини, виділення в ньому окремих частин, ознак і властивостей.

Синтез — мисленне поєднання окремих елементів, частин і ознак в одне ціле.

Порівняння — мислене встановлення подібності й відмінності між предметами та явищами дійсності.

Абстракція (операція абстрагування) — один із основних процесів мисленнєвої діяльності людини, який дозволяє мисленно вичленити і перетворити в самостійний об'єкт розгляду окремі властивості сторін чи станів предметів, не беручи до уваги неістотні і одиничні ознаки, що не є спільними для даної групи предметів.

Конкретизація — це мисленнєва операція, в процесі якої ми надаємо предметного, наочного характеру тій чи іншій абстрактно узагальненій думці, поняттю, правилу, закону.

Узагальнення — об'єднання предметів у групи за подібними ознаками, які виділяються в процесі абстрагування.

Класифікація - розподіл об'єктів на підгрупи, класи і роди на основі знаходження у них істотних спільних ознак.

Наочно-дієве мислення — мислення, яке відбувається в ситуації сприймання конкретних об'єктів чи перетворення ситуації за допомогою рухового акту.

Наочно-образне мислення — мислення, в змісті якого переважають образи та певною мірою узагальнені уявлення про об'єкти.

Словесно-логічне мислення — мислення з опорою на поняття, судження, що відбувається за допомогою логіки.

Поняття — одна з логічних форм мислення, що полягає у виділенні суттєвого, загального в предметах і явищах дійсності.

Судження — форма мислення, яка містить у собі ствердження або заперечення якого-небудь положення.

Умовивід — одна з логічних форм мислення, що виводиться з декількох суджень, і характеризується здатністю до узагальнюючого висновку на основі правил логіки.

Умовисновок — складна мислительна діяльність, у процесі якої людина, зіставляючи й аналізуючи різноманітні судження, приходить до нових загальних чи окремих висновків.

Самостійність мислення — це важлива риса творчого продуктивного мислення, що сприяє виникненню оригінальних задумів.

Глибина мислення — властивість, що сприяє аналізу, порівнянню, знаходженню суттєвих зв'язків між: предметами і явищами об'єктивної дійсності. У конкретно-психологічному плані вона означає здатність враховувати всі відомі й необхідні дані, запропоновані в умовах задачі, та встановлення зв'язків між ними.

Широта мислення — виявляється в залученні до розв'язування задачі необхідних засобів і знань, що не даються безпосередньо в умовах задачі, а взяті з інших сфер знань, наук тощо.

Гнучкість мислення — одна з найважливіших передумов ефективності творчої діяльності, вміння (за необхідності) змінити способи та прийоми вирішення проблеми.

Критичність мислення — характеризується вмінням людини об'єктивно оцінювати свої та чужі думки; ретельно доводити і всебічно перевіряти всі висунуті положення та висновки; усвідомлено контролювати перебіг інтелектуальної діяльності.

Проблемна ситуація — конфлікт між обставинами й умовами, між знаннями та можливостями, якими володіє людина, і тими, яких прагне досягнути.

Інтуїція — знання, що виникає без усвідомлення шляхів і умов його отримання (інсайт, осяяння). Тракується як специфічна здатність (наприклад, художня або наукова), як «цілісне схоплення» умов проблемної ситуації (почуттєва інтуїція, інтелектуальна інтуїція), як механізм творчої діяльності (творча інтуїція).

Наукова психологія розглядає інтуїцію як необхідний, внутрішньо обумовлений природою творчості момент виходу за межі сформованих стереотипів поведінки і, зокрема, логічних методик пошуку вирішення задачі.

Тема 5. Уява

Уява — психічний пізнавальний процес створення образів, предметів, ситуацій, обставин шляхом установаження нових зв'язків між відомими образами та знаннями.

Творча уява — створення нових оригінальних образів без опори на наявний образ предметів і явищ або їх зображень.

Відтворююча уява — створення образу чогось нового для людини, що спирається на словесний опис або умовне зображення цього нового (креслення, схему, нотний запис тощо).

Мимовільна уява — створення нових образів, не керованих спеціально поставленою метою.

Довільна уява проявляється в тих випадках, коли нові образи або ідеї виникають у результаті свідомого наміру людини уявити щось.

Аглотинація — створення образів за допомогою будь-яких якостей, властивостей, частин, узятих з різних уявлень.

Гіперболізація — характеризується збільшенням або зменшенням предмета, а також аналогічною зміною (кількісною чи якісною) окремих його частин.

Типізація — виділення чогось спільного, суттєвого, яке повторюється в однорідних образах.

Аналогія — створення образу, схожого на реально існуючий предмет, організм, дію.

Алегоричні образи — (алегорія — іносказання) — образи, в яких певний чуттєвий зміст є носієм відмінного від нього, багатшого значення.

Мрія — уява, спрямована в майбутнє. Створення мисленого образу бажаного майбутнього розвитку подій.

Фантазія — продукт уяви. Фантазія змінює вигляд дійсності, відбитої у свідомості. Для неї характерна транспозиція (перестановка) елементів реальності. Вона дозволяє знайти новий погляд на вже відомі факти й тому має величезну художню і науково-пізнавальну цінність. Творча активність, що породжує фантазію, значною мірою спонтанна, пов'язана з особистою обдарованістю й індивідуальним досвідом людини, що складаються в процесі

діяльності. З погляду аналітичної психології, фантазія — це самовираження несвідомого, утвореного забутими або витісненими особистісними переживаннями й архетипами колективного несвідомого. Фантазії виникають при падінні інтенсивності свідомості, у результаті чого практично не відокремлюються від підсвідомого (сон, перевтома, марення).

Ідеомоторний акт — перехід уявлення про рух м'язів у реальне виконання цього руху (інакше кажучи, поява нервових імпульсів, що забезпечують рух, щойно виникає уявлення про нього). Ідеомоторний акт є мимовільним, неусвідомленим і, як правило, має слабо виражені просторові характеристики.

Антиципація — здатність особистості в тій або іншій формі передбачати розвиток подій, явищ, результатів дій. У психології розрізняють два поняття антиципації: здатність людини уявити можливий результат дії до її здійснення, а також можливість людини уявити спосіб розв'язання проблеми до того, як вона реально буде вирішена.

Ятрогенія — несприятливі зміни психічного стану і психогенні реакції, що провокують виникнення неврозів, як результат неправильних (некваліфікованих) дій лікаря, що здійснює ненавмисний вплив на пацієнта внаслідок необережних висловлювань про важкість захворювань або неправильний прогноз хвороби; необачне посилання на погане закінчення аналогічних захворювань в інших людей. Ятрогенні захворювання виявляються у безлічі форм і характеризуються наявністю різноманітних депресивних та іпохондричних станів.

б) емоційно-вольові процеси

Тема 6. Емоції та почуття

Емоції — особливий клас психічних процесів, станів, явищ, що виражається у формі безпосереднього, пристрасного переживання суб'єктом життєвого змісту явищ, предметів і ситуацій для задоволення своїх потреб.

Почуття — вища форма емоційного відношення людини до предметів і явищ дійсності, що вирізняється відносною усталеністю, узагальненістю, відповідністю потребам, мотивам і цінностям, які були сформовані в процесі її особистісного розвитку.

Ейфорія — піднесено-радісний, веселий настрій, стан безтурботності, що не відповідає об'єктивним обставинам, при якому

спостерігаються мімічні і загальнорухові поживлення та психомоторні порушення.

Амбівалентність — двоїсте, суперечливе відношення суб'єкта до об'єкта, що характеризується одночасною спрямованістю на цей об'єкт протилежних імпульсів.

Афект — сильний і переважно нетривкий емоційний стан, пов'язаний з рідкою зміною важливих для суб'єкта життєвих обставин; супроводжується різко вираженими руховими проявами і змінами у функціях внутрішніх органів. В основі афекту лежить пережитий людиною стан внутрішнього конфлікту, породжений суперечностями між його потягами, прагненнями, бажаннями або суперечностями між вимогами, що ставляться людині, та можливостями виконати ці вимоги.

Настрій — відносно тривалий, стійкий емоційний стан помірної або слабкої інтенсивності, що виявляється в загальному тлі психічного життя індивіда й забезпечує переважання в ньому емоцій визначеної модальності (радісний — похмурий). Настрої формуються під впливом окремих життєвих подій: удач, зустрічей, прийнятих рішень і т. п. На відміну від ситуативних емоцій і афектів, настроїв являє собою емоційну реакцію не на безпосередні наслідки таких подій, а на їх значення в контексті більш загальних життєвих планів, інтересів і очікувань людини.

Стрес — стан психічного напруження, що виникає в людини у процесі діяльності за найскладніших, важких умов як у повсякденному житті, так і особистих ситуаціях.

Сором — емоція, що виникає в результаті усвідомлення людиною реальної чи уявної невідповідності своїх вчинків прийнятим у даному суспільстві нормам та вимогам моралі. Сором може бути пов'язаний із поведінкою або проявами особистісних рис інших, як правило, близьких людей (сором за іншого). Сором переживається як незадоволеність собою, осуд або звинувачення себе. Прагнення уникнути подібних переживань є потужним мотивом поведінки, спрямованої на самовдосконалення.

Страх — емоція, що виникає в ситуаціях загрози біологічному або соціальному існуванню індивіда і спрямована на джерело дійсної чи уявної небезпеки. На відміну від болю й інших видів страждання, що викликаються реальною дією небезпечних для існування чинників, страх виникає при їх передбаченні. У залежності від характеру загрози, інтенсивності та специфіки переживання, страх варіює в досить широкому діапазоні відтінків

(побоювання, страх, переляк, жак). У випадку, коли страх досягає сили афекту (панічний страх, жак), він здатний нав'язати стереотипи поведінки (втеча, заціпеніння, захисна агресія).

Симпатія — стійке, схвальне, емоційно-позитивне ставлення людини до інших людей і явищ, що виявляється у привітності, доброзичливості, захопленні та спонукає до спілкування, прояву уваги, допомоги і т. п. Звичайно виникає на основі спільних поглядів, цінностей, інтересів, моральних ідеалів. Може виникнути і як наслідок вибіркової позитивної реакції на привабливу зовнішність, поведінку, риси характеру іншої людини.

Пристрасть — сильне, стійке, всеохоплююче почуття, що домінує над іншими спонуканнями людини та призводить до зосередження на предметі пристрасті усіх її прагнень і сил.

Депресія — афективний стан, що характеризується негативним емоційним фоном, зміною мотиваційної сфери, когнітивних уявлень і загальної пасивності поведінки. Суб'єктивно людина в стані депресії відчуває важкі, болючі емоції і переживання — пригніченість, тугу, розпач. Потяги, мотиви, вольова активність різко знижені. Характерними є думки про власну відповідальність за різноманітні неприємні, важкі події, що відбулися в житті людини або її близьких. Почуття провини за події минулого і відчуття безпорадності перед обличчям життєвих труднощів підсилюється почуттям безперспективності. Самооцінка різко знижена. Зміненим виявляється сприйняття часу, що тече болісно довго. Для поведінки в стані депресії характерні сповільненість, безініціативність, швидка стомлюваність — усе це призводить до різкого падіння продуктивності. У важких, тривалих станах депресії можливі спроби до самогубства. Розрізняються функціональні стани депресії, можливі у здорових людей у межах нормального психічного функціонування, і патологічну депресію, що є одним з основних психіатричних синдромів.

Фрустрація — психічний стан, що виявляється в характерних рисах переживань і поведінки, викликаних об'єктивно непереборними труднощами, які виникають на шляху до досягнення мети або вирішення завдань; стан краху і пригніченості, викликаний переживанням постійних невдач.

Тривога — негативний емоційний стан, що виникає в ситуаціях невизначеної небезпеки, а також в очікуванні несприятливого розвитку подій. На відміну від страху як реакції на конкретну загрозу, тривога являє собою генералізований, дифузний або безпредметний страх.

Інтерес — форма прояву пізнавальної потреби, що забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення цілей діяльності і, тим самим, сприяє орієнтуванню, ознайомленню з новими фактами, більш повному і глибокому відображенню дійсності. Суб'єктивно інтерес виявляється в емоційному тлі, якого набуває процес пізнання, в увазі до об'єкта зацікавлення. Задоволення інтересу не веде до його згасання, а викликає нові інтереси, що відповідають більш високому рівню пізнавальної активності.

Стенічні почуття (ті, що бадьорять) — підносить життєвий тонус, посилюють силу та енергію людини.

Астенічні почуття (ті, що гнітять) — знижують життєвий тонус, зменшують силу та енергію людини.

Естетичні почуття — почуття краси, прекрасного, які породжуються явищами природи та самими людьми, їх працею, результатами їх мистецької та іншої творчої діяльності є відображенням прекрасного, що є в самій об'єктивній дійсності.

Тема 7. Воля

Воля — це психічна діяльність людини, яка виявляється в усвідомлених діях, спрямованих на досягнення поставленої мети, здійснення якої пов'язане з подоланням перешкод. Вольова активність виявляється в навчальній, трудовій (професійній), пізнавальній, суспільній діяльності особистості.

Потяг — психічний стан, що виражає недиференційовану, неусвідомлену або недостатню усвідомлену потребу суб'єкта. Потяг є плинним явищем, оскільки подана в ньому потреба або згасає, або усвідомлюється, перетворюючись на конкретне бажання, намір, мрію та ін. Потяг — одне з центральних понять психоаналізу.

Бажання — усвідомлене і конкретизоване прагнення певної мети. Бажання як мотив діяльності характеризується досить виразною усвідомленістю потреби, яка йому передувала та шляхів і способів її задоволення.

Хотіння — усвідомлене, цілеспрямоване прагнення діяти певним чином і долати труднощі заради досягнення поставленої мети.

Первинні (базальні), вторинні (системні) вольові якості (енергійність, терплячість, наполегливість, цілеспрямованість) — індивідуальні, відносно стійкі особисті якості людей; незалежні від конкретної ситуації психічні утворення, що засвідчують

досягнутий особистістю рівень свідомої саморегуляції поведінки, її влади над собою.

Вольове зусилля — особливий стан психічного напруження, пов'язаний з подоланням перешкод та труднощів.

Вольові риси — відносно стійкі, незалежні від ситуації психічні утворення. До них належать цілеспрямованість, яка визначає напрями вияву таких властивостей особистості, як сміливість, наполегливість, рішучість.

Витримка — здатність людини постійно контролювати себе і свою поведінку, володіти собою, утримуватися від дій, які усвідомлюються як непотрібні або шкідливі в певній ситуації.

Апраксія — складне порушення цілеспрямованості дій, викликане локальними розладами лобних ділянок мозку.

Абулія — нездатність прийняти необхідне вольове рішення діяти взагалі.

Тема 8. Увага

Увага — психічне явище, що виражається у зосередженості свідомості суб'єкта в даний момент часу на якомусь реальному або ідеальному об'єкті (предметі, події, способі, міркуванні і т.д.).

Домінанта — «панівний осередок збудження», який визначає характер реакції організму в даний момент. Домінанта визначає напрям уваги. Унаслідок зміни умов домінанта змінюється, що виявляється у зміні спрямованості та поведінки особистості.

Обсяг уваги — кількість об'єктів, які сприймаються одночасно з достатньою чіткістю.

Розподіл уваги — одночасна увага до двох або кількох об'єктів та виконання дій з ними чи спостереження за ними.

Зосередженість уваги — утримання уваги на одному об'єкті або на одній діяльності, абстрагуючись від усього іншого.

Стійкість уваги — тривале утримання уваги на предметі чи якій-небудь діяльності.

Коливання уваги — періодичне відволікання та послаблення уваги до певного об'єкта або діяльності.

Переключення уваги — свідоме переміщення уваги з одного об'єкта на інший, пов'язане з переходом від однієї діяльності до іншої або з постановкою нового завдання.

Концентрація — здатність нервових процесів обмежувати сферу свого поширення вихідним осередком виникнення; концентрація свідомості на предметі сприйняття.

Довільна увага — свідомо спрямована і регульована особистістю зосередженість уваги, зумовлена потребами діяльності.

Мимовільна увага — увага, що виникає незалежно від наміру та мети людини.

Післядовільна увага — увага, що виникає на основі пізнавального інтересу. Поєднує в собі риси довільної і мимовільної уваги.

Модуль III. ОСОБИСТІСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ І СПІЛКУВАННІ. ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Тема 1. Психологічна характеристика діяльності та активності людини

Поведінка — властива живим істотам взаємодія з навколишнім середовищем, опосередкована їх зовнішньою (руховою) і внутрішньою (психічною) активністю. Становить собою складний синтез, сплав рис типу вищої нервової діяльності і життєвих вражень, закріплених у вигляді систем тимчасових нервових зв'язків, динамічних стереотипів, утворених у результаті її взаємодії із середовищем.

Локус контролю — якість, що характеризує схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам (екстернальний) або власним здібностям і зусиллям (інтернальний). Доведено, що люди, які володіють **внутрішнім локус-контролем**, більш упевнені в собі, послідовні і наполегливі в досягненні поставленої мети, схильні до самоаналізу, врівноважені, товариські, доброзичливі і незалежні. Схильність до **зовнішнього локус-контролю**, навпаки, виявляється поряд із такими рисами, як невпевненість у своїх здібностях, нерівноваженість, прагнення відкласти реалізацію своїх намірів на невизначений термін, тривожність, підозріливість, конформність і агресивність.

Потреба — стан живої істоти, що відображає її залежність від умов існування та спричиняє активність у ставленні до цих умов.

Активність — діяльнісний стан живих організмів як умова їхнього існування у світі. Активна істота не просто перебуває в русі, вона містить у собі джерело свого власного руху, і це джерело відтворюється в ході самого руху. Це система характеристик індивідуальної поведінки, що відображає швидкісний, енергійний

(внутрішнє прагнення індивіда до напруженої діяльності) та варіаційний (тенденція до різноманітності й новизни) її аспекти.

Мотив — спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб, у яких виявляється активність суб'єкта.

Мотивація — спонукання, що викликають активність організму і визначають її спрямованість.

Апраксія — порушення довільних цілеспрямованих рухів і дій, що не є наслідком елементарних розладів рухів, а належать до розладів вищого рівня організації рухових актів.

Абулія — патологічне порушення психічної регуляції дій, що виявляється в частковій або повній відсутності бажань, ініціативи, спонукань до діяльності, у нездатності прийняти рішення.

Дія — цілеспрямована активність, реалізована в зовнішньому або внутрішньому плані; одиниця діяльності.

Уміння — засвоєний суб'єктом спосіб виконання дії, який забезпечується сукупністю набутих знань і навичок. Уміння формується шляхом вправ і створює можливість виконання дії не тільки у звичних, але й у змінних умовах.

Інтеріоризація — формування внутрішніх структур людської психіки завдяки засвоєнню структур зовнішньої соціальної діяльності.

Екстеріоризація — процес породження зовнішніх дій, висловлювань і т. д. на основі перетворення низки внутрішніх структур, що склалися на основі інтеріоризації зовнішньої соціальної діяльності людини.

Спілкування — складний багатоплановий процес встановлення та розвитку контактів між людьми і групами, породжений потребами спільної діяльності і включає в себе як мінімум три різних процеси: комунікацію (обмін інформацією), інтеракцію (обмін діями) і соціальну перцепцію (сприйняття і розуміння партнера).

Навчання — різновид діяльності, що виражається у цілеспрямованій передачі суспільно-історичного досвіду; процес формування знань, умінь, навичок.

Працьовитість — риса характеру, що полягає в позитивному відношенні особистості до процесу трудової діяльності. Виявляється в активності, ініціативності, сумлінності, захопленості і задоволеності самим процесом праці.

Діяльність — найважливіша загальна властивість особистості, яка виявляється у цілеспрямованій активності, що реалізує потреби суб'єкта під час взаємодії з довколишнім середовищем.

Мета — те, для чого працює, за що бореться людина, чого вона хоче досягнути у своїй діяльності.

Операція — спосіб, яким виконується завдання, досягається мета.

Вправа — багаторазове повторення й закріплення дії у вигляді навички.

Уміння — закріплені способи застосування знань у практичній діяльності.

Перенесення навички — позитивний вплив раніше засвоєної навички на оволодіння новою.

Інтерференція — негативний вплив раніше виробленої навички на процес оволодіння новою.

Гра — основна форма вияву активності дитини на перших етапах її розвитку; змістовна творча діяльність, у якій дитина ставить свідомі цілі, прагне до їх здійснення.

Навчальна діяльність — діяльність школяра під керівництвом учителя, спрямована на засвоєння знань, набуття умінь, навичок; розумовий розвиток школяра.

Праця — свідома діяльність людини, спрямована на створення матеріальних і духовних благ.

Тема 2. Особистість

Людина — біосоціальна істота, наділена свідомістю, здатністю пізнавати довколишній світ і активно змінювати, перетворювати його.

Індивід — людина як одинична природна істота, представник виду *Homo sapiens*, продукт філогенетичного й онтогенетичного розвитку, єдності вродженого і набутого, носій індивідуально своєрідних рис (здатки, тип НС і т. д.).

Індивідуальність — людина, що характеризується з боку своїх соціально значущих відмінностей у порівнянні з іншими людьми (своєрідність психіки та її неповторність). Виявляється в особливостях темпераменту, рисах характеру, специфіці інтересів, якостей перцептивних процесів, інтелекту, потреб і задатків індивіда. Передумовою формування людської індивідуальності є анатомо-фізіологічні задатки, що перетворюються в процесі виховання в суспільно обумовлені риси характеру, породжуючи широку варіативність індивідуальності.

Особистість — індивід як суб'єкт соціальних відносин у процесі свідомої діяльності. Індивід у своєму розвитку переживає

соціально детерміновану «потребу бути особистістю» та осмислювати себе в життєдіяльності інших людей, продовжуючи своє існування в них, і виявляє «здатність бути особистістю», реалізованою в соціально значущій діяльності. Розвиток особистості здійснюється в умовах соціалізації індивіда і його виховання.

Спрямованість особистості — сукупність стійких мотивів, що орієнтують діяльність особистості незалежно від ситуації; характеризується інтересами, нахилами, переконаннями, ідеалами, у яких виражається світогляд людини.

Активність особистості — виявляє себе у вольових актах, самовизначенні і самопогляданні людини як джерела свого існування і розвитку. Виявляється також у тому, що своїми вчинками і діями особистість «продовжує» себе в інших людях, набуваючи в них свого «відображення». На відміну від суспільно значущих, однак стандартизованих актів поведінки людини, активність особистості характеризується тим, що людина піднімається над стандартом, реалізуючи неординарні зусилля для досягнення суспільно заданої мети, або діючи «надситуативно», тобто за межами своїх вихідних спонукань і цілей.

Я-концепція — відносно стійка, більшою чи меншою мірою усвідомлена, пережита як неповторна, система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми і певним чином ставиться до себе. Я-концепція — цілісний, хоча і не позбавлений внутрішніх суперечностей спосіб оцінки власного Я, що виступає як установка стосовно самого себе і включає наступні компоненти: **когнітивний, емоційний, оцінно-вольовий**.

Самооцінка — оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Від самооцінки залежать взаємовідносини людини з навколишнім середовищем, стосунки з іншими людьми, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач.

Самоконтроль — усвідомлення й оцінка суб'єктом власних дій, психічних процесів і станів. Механізм самоконтролю виявляється у готовності перевести дію в інше русло, внести в неї додаткові елементи.

Ідеал — взірць, до якого прагне людина у своїй діяльності та поведінці.

Переконання — певні положення, судження, думки, знання про природу та суспільство, істинність яких людина не піддає сумнівам, вважає їх безперечно правильними, керується ними в житті.

Світогляд — інтеграція досвіду, знань і самосвідомості у ціннісну картину світу, яка зумовлює життєву орієнтацію людини, її ставлення до дійсності і до самої себе.

Установка — неусвідомлюваний особистістю стан психологічної готовності до певної діяльності, за допомогою якої може бути задоволена та чи інша потреба.

Свідомість — вища інтегративна форма психіки, яка складається під впливом суспільно-історичних умов у трудовій діяльності людини та її спілкування за допомогою мови з іншими людьми.

Самосвідомість — складний психічний процес, сутність якого полягає у сприйнятті особистістю численних образів самої себе в різних ситуаціях діяльності й поведінки, в усіх формах взаємодії з іншими людьми і в поєднанні цих образів у єдине цілісне утворення — уявлення, а потім у розуміння свого власного «Я» як суб'єкта, що відрізняється від інших суб'єктів.

Рівень домагань — прагнення досягти цілей того ступеня складності, на який людина вважає себе здатною.

Саморегуляція — визначається як один з універсальних принципів існування організму, що здійснюється на різних рівнях його функціонування. Суть психічної саморегуляції — здатність до керування власними діями і станами, яка теж виявляється на різних рівнях.

Самореалізація — це потреба у творчості, реалізації власного професійного й особистісного потенціалу, прагнення до самовдосконалення.

Тема 3. Спілкування. Мова і мовлення

Атрибуція каузальна — інтерпретація суб'єктом чинників і мотивів поведінки інших людей на основі власного досвіду проживання подібних ситуацій.

Афазія — порушення мови, що виникає при локальних ураженнях кори лівої півкулі мозку і системних розладах, що являють собою різні види мовної діяльності.

Взаєморозуміння — це процес досягнення єдності в думках, цінностях, при якому максимально враховуються позиції людей.

Знак — знаком можуть виступати предмети, явища або дії, якщо вони використовуються як умовні замісники «об'єкта оригіналу». Знак як носій інформації є ефективним знаряддям пізнання. Він породжується і функціонує в процесі людської діяльності.

Мова — система знаків, що слугує засобом людського спілкування, розумової діяльності, способом вираження самосвідомості особистості, передачі і збереження інформації від покоління до покоління.

Мовленнєва діяльність — процес використання людиною мови для спілкування.

Мовлення — процес використання людиною мови з метою спілкування.

Педагогічне спілкування — це система методів і прийомів, що забезпечують реалізацію цілей і завдань педагогічної діяльності, а також організують, спрямовують соціально-психологічну взаємодію педагога та вихованців.

Рефлексія — усвідомлення суб'єктом того, як він сприймається і оцінюється іншими індивідами або спільнотами; аналіз власного психічного стану.

Соціально-психологічна ідентифікація — уміння зрозуміти іншу людину, уподібнивши себе їй, тобто вміння стати на її позицію (децентрація).

Соціально-психологічна рефлексія — усвідомлення суб'єктом того, як він сприймається оточуючими.

Спілкування — взаємодія двох чи більше людей, яка полягає в обміні між ними інформацією пізнавального чи афективно-оцінного характеру.

Ставлення — позиція особистості до всього оточуючого і до самої себе, що зумовлює певний характер її поведінки стосовно кого-небудь чи чого-небудь.

Стиль спілкування — індивідуально-стабільна форма комунікативної поведінки людини, яка виявляється в будь-яких умовах взаємодії — у ділових і особистісних стосунках, у стилі керівництва і виховання дітей, способах прийняття рішень і розв'язання конфліктів, у прийомах психологічного впливу на людей.

Тема 4. Психологія міжособистісного спілкування. Особистість у групі

Колектив — група людей, об'єднаних спільними цілями і завданнями, досягнутими в процесі їхньої спільної соціально значущої діяльності. Групові процеси в колективі ієрархізовані й утворюють багаторівневу структуру, ядром якої є спільна діяльність, обумовлена особистісними і соціально значущими цілями.

Група — обмежена в розмірах спільність людей, що виділяється із соціального цілого на основі визначених ознак (характеру виконуваної діяльності, соціальної або класової приналежності, структури, композиції, рівня розвитку і т. д.).

Велика група — кількісно обмежена спільність людей, виділена за певними соціальними ознаками (клас, нація, прошарок), або реальна, значна за розмірами та складноорганізована спільність людей, поєднана спільною діяльністю (певна організація).

Мала група — відносно невелика кількість (3-30) безпосередньо контактуючих людей, об'єднана спільними цілями або завданнями.

Умовна група — об'єднана за визначеною ознакою (характер, діяльність, стать, вік) спільність людей, що не мають прямих або непрямих об'єктивних взаємовідносин між собою. Люди, що складають цю спільність, можуть не тільки ніколи не зустрічатися, але і не знати нічого один про одного, хоча при цьому вони знаходяться у визначених, більш-менш однакових відношеннях з іншими членами своїх реальних груп.

Реальна група — обмежена в розмірах спільність людей, що існує в загальному просторі і часі й об'єднана реальними відносинами (наприклад, шкільний клас, військовий підрозділ, родина і т. д.). Найбільшою за розмірами реальною групою є людство як історична і соціальна спільність людей, об'єднана економічними, політичними та іншими зв'язками між різними країнами і народами. Найменшою реальною групою є діада, тобто два взаємодіючих індивіди.

Група офіційна (формальна) — реальна або умовна соціальна спільність, що має юридично фіксований статус, члени якої в умовах суспільного поділу праці об'єднані соціально заданою діяльністю, що організує їхню працю. Офіційна група завжди має визначену нормативно закріплену структуру, призначене або обране керівництво, нормативно закріплені права й обов'язки її членів. Прикладами офіційних груп можуть служити різні комісії, групи референтів, консультантів і т. п.

Група неформальна (неофіційна) — реальна соціальна спільність, що не має юридично фіксованого статусу, вона добровільно об'єднана на основі інтересів, дружби і симпатій або на основі прагматичної користі. Неформальні групи можуть виступати як ізольовані спільності або складатися всередині офіційних груп, їхні інтереси можуть мати як професійну, так і позапрофесійну

спрямованість (наприклад, приятельські компанії). Існують також умовні неформальні групи, що об'єднують людей на основі спільних інтересів.

Група референтна — реальна або умовна соціальна спільність, із якою індивід співвідносить себе як з еталоном думок, цінностей, оцінок; на яку він орієнтується у своїй поведінці та самооцінці. Референтна група виконує загалом дві функції: нормативну і порівняльну. Нормативна функція виявляється в мотивуючому впливі референтної групи, що виступає джерелом норм поведінки, соціальних установок і ціннісних орієнтації індивіда. Порівняльна функція референтної групи виявляється в перцептивних процесах.

Групова інтеграція — стан групи, що характеризується упорядкованістю внутрішньогрупових структур, погодженістю основних компонентів системи групової активності, усталеністю субординаційних взаємозв'язків між ними, стабільністю і наступністю їхнього функціонування.

Ідентифікація внутрішньогрупова — форма групових відносин, що виникає в спільній діяльності, при якій переживання одного із членів групи даються іншим як мотиви поведінки, що організують їхню власну діяльність, спрямовану одночасно на здійснення групової мети і на усунення впливів, що фруструють. Психологічною основою внутрішньогрупової ідентифікації є готовність суб'єкта (що складається в спільній діяльності) почувати, переживати, діяти у відношенні іншого так, якби цим іншим був він сам.

Атракція — поняття, що позначає виникнення привабливості однієї людини для іншої при їх взаємному сприйнятті. Формування прихильності виникає в суб'єкта як результат його специфічного емоційного відношення, оцінка якого породжує різноманітну гаму почуттів (від ворожості до симпатії і навіть любові) і виявляється у виді особливої соціальної установки на іншу людину.

Конфлікт — зіткнення різноспрямованих цілей, інтересів, позицій, думок або поглядів суб'єктів взаємодії, що фіксуються ними в жорсткій формі. Конфліктна ситуація передбачає суб'єкта можливого конфлікту і його об'єкт. Однак, щоб конфлікт почав розвиватися, необхідний інцидент, при якому одна зі сторін починає діяти, принижуючи іншу. Якщо протилежний бік відповідає тим же, то конфлікт із потенційного переходить в актуальний і далі може розвиватися як прямий або опосередкований, конструктивний (стабілізує) або неконструктивний (дестабілізує ситуацію чи стосунки).

Тема 5. Темперамент

Темперамент — індивідуальні своєрідні вроджені форми поведінки, які виявляються в динаміці, тонусі та врівноваженості реакцій на життєві впливи.

Для *холеричного темпераменту* характерні високий рівень нервово-психічної активності та енергії дій, різкі рухи, а також сила, імпульсивність та яскрава виразність емоційних переживань. Якщо немає адекватного виховання, у холерика можуть закріпитися такі риси, як нестриманість, гарячковість, нездатність до самоконтролю в емоційних умовах.

Сангвінічному темпераменту притаманні висока нервово-психічна активність, різноманітність та багатство міміки і рухів, емоційність, вразливість і лабільність. Водночас, переживання сангвініка неглибокі, а його рухливість при негативних виховних впливах призводить до втрати необхідної зосередженості, до поспіху, а іноді й поверховості.

Меланхолійний темперамент пов'язується з низьким рівнем нервово-психічної активності, стриманістю та приглушеністю моторики й мовлення, значною емоційною реактивністю, глибиною і стійкістю почуттів при слабкому зовнішньому їх виявленні. Тому за недостатнього виховного впливу в меланхоліка можуть розвинутися підвищена емоційна вразливість, замкненість і відчуженість, схильність до тяжких внутрішніх переживань, які не відповідають об'єктивній дійсності.

Флегматичний темперамент характеризується такими ознаками поведінки, як низький рівень активності та невміння переключатися, повільність і спокій у діях, міміці та мовленні, рівність, сталість, глибина почуттів і настроїв. При неадекватному вихованні у флегматика можуть розвинутися такі негативні риси, як млявість, збідненість та слабкість емоцій, схильність лише до звичних дій.

Пластичність — притаманна нервовій системі властивість змінюватися під дією подразників та залишати і зберігати сліди їх впливу.

Сензитивність — (чутливість) визначається величиною подразника, що приводить до виникнення реакції. Характерологічна особливість людини, що виявляється у підвищеній чутливості до подій, які відбуваються з нею. Звичайно супроводжується підвищеною тривожністю, острахом нових ситуацій, людей, усякого роду випробувань і т. п.

Сензитивні періоди — вікові періоди, коли умови для розвитку певних психічних властивостей та рис будуть найсприятливішими.

Екстраверсія — інтроверсія — характеристика індивідуально-психологічних відмінностей людини, крайні полюси якої відповідають переважній спрямованості особистості або на світ зовнішніх об'єктів, або на явища власного суб'єктивного світу, відповідно.

Ригідність (у психології) — труднощі (аж до повної нездатності) у зміні наміченої суб'єктом програми діяльності та поведінки в умовах, що об'єктивно вимагають її перебудови.

Лабільність — швидкість виникнення та протікання процесів збудження і гальмування.

Тема 6. Характер

Характер — індивідуальне поєднання істотних, стійких властивостей особистості, що виражають її ставлення до дійсності (до праці, до інших людей, до самої себе) і виявляються в її поведінці, вчинках.

Структура характеру — виявляється в тому, як людина ставиться:

- а) *до інших людей*, демонструючи уважливість, принциповість, прихильність, комунікабельність, миролюбність, лагідність, альтруїзм, дбайливість, тактовність, коректність або протилежні риси;
- б) *до справ*, виявляючи сумлінність, допитливість, ініціативність, рішучість, ретельність, точність, серйозність, ентузіазм, зацікавленість або протилежні риси;
- в) *до речей*, демонструючи при цьому бережливість, економність, акуратність, почуття смаку або протилежні риси;
- г) *до себе*, виявляючи розумний егоїзм, упевненість у собі, певне самолюбство, почуття власної гідності чи протилежні риси.

Акцентуації рис характеру — крайні варіанти норми як результат підсилення його окремих рис. Акцентуації характеру можуть спричинювати неадекватні дії та вчинки людини.

Типи характеру — виділяють:

- *інтровертний тип* — якому властиві замкненість, труднощі при спілкуванні та налагодженні контактів з оточуючими;

- *екстравертний тип* — якому притаманні жага спілкування та діяльності, балакучість, інколи — поверховість;
- *некерований тип* — імпульсивний, конфліктний, категоричний, підозріливий;
- *тип неврастенічної акцентуації* — з домінуванням хворобливого самопочуття, дратівливості, підвищеної втомлюваності;
- *сензитивний тип* — з надмірною чутливістю, лякливою, сором'язливою, вразливою;
- *демонстративний тип* — йому властиві егоцентризм, потреба в постійній увазі до себе, співчутті, захопленні ним.

Тема 7. Здібності

Здібності — індивідуально-психологічні особливості людини, що відповідають вимогам певної діяльності та є умовою успішного її виконання.

Задатки — вроджені анатоμο-фізіологічні особливості мозку, нервової системи, що є природними передумовами здібностей і впливають на процес їх формування та розвитку.

Талант — високий рівень розвитку здібностей, насамперед спеціальних, що виявляється у творчих досягненнях. Про наявність таланту можна судити за результатами діяльності людини: вони повинні відрізнятися принциповою новизною, оригінальністю підходу до їх досягнення.

Обдарованість — якісно своєрідне поєднання здібностей, що забезпечує успішність виконання діяльності.

Геніальність — вищий рівень розвитку здібностей як загальних (інтелектуальних), так і спеціальних. Про наявність геніальності можна говорити лише у випадку досягнення особистістю таких результатів творчої діяльності, що складають епоху в житті суспільства, у розвитку культури.

Рекомендована література до курсу

1. Основна література

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. - М.: Наука, 1980. - 334 с.
2. Анатомія центральної нервової системи (спинний і головний мозок). Навч.-метод. посіб. з анатомії людини. — К. 1999. — 120 с.
3. Андреева О. А. Техника тренировки памяти. — Екатеринбург, 1992.
4. Асмолов А. Г. Психология личности. Принципы общепсихологического анализа: Учебник. — М.: МГУ 1990.
5. Богданова Т. Е., Корнилова Т. В. Диагностика познавательной сферы ребенка. — К., 1997.
6. Веккер Л. М. Психические процессы. — В 3-х т. — Л., 1974-1981.
7. Выготский Л. С. История развития высших психических функций // Собр. сочин.: В 6 т. - М.: Педагогика, 1983. - Т. 3. - 328 с.
8. Выготский Л. С. Проблемы развития психики. Собрание сочинений. — М.: Педагогика, 1983. — Том 3
9. Выготский Л. С. ПСИХОЛОГИЯ. М.: изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. — 1008 с. (Серия «Мир психологам»).
10. Гамезо М. В., Домашенко И. А. Атлас по психологии: Учеб. пособие. - М., 1986.
11. Гениями не рождаются. Общество и способности человека. — М., 1989.
12. Данилов Н. Н., Крылова А. Л. Физиология высшей нервной деятельности. — Ростов на Дону: Феникс ,2001. — 480 с.
13. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. — СПб.: Изд-во «Питер-Ком», 1999. - 368 с.
14. Долинська Л. В, Гоголь О. В., Зінченко Л. М. Педагогічне мовлення. — К, 1996.
15. Ждан А. И. История психологии: от античности до наших дней. — М., 1990. - 367с.
16. Життєві кризи особистості/ Навч.-метод. посіб.: у 2-х частинах. - К.,1998.
17. Скрипченко О., Долинська Л., Огороднійчук З. та ін. Загальна психологія: Курс лекцій. — К., 1997.
18. Скрипченко О., Долинська Л., Огороднійчук З. та ін. Загальна психологія: Навч. посіб. — К.: «А.П.Н.», 1999 — с. 463.
19. Загальна психологія: практикум /Укладач З. В. Огороднійчук. — К, - 2004. - 195 с.

20. Заика Е. В. Экспериментальная психология памяти: основные методики и результаты исследований. — Х., 1992.
21. Занюк С. Психологія мотивації та емоцій. — Луцьк, 1997.
22. Збірник завдань з загальної психології /За редакцією В. С. Мерліна. - К., 1977.
23. Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции. - М.: МГУ, 1991.
24. Иванов Е. Ф. Психология мышления и памяти: Учеб. пособ. — Х.: ХГУ, 1990.
25. Игнатъев Е. И. Воображение и его развитие в творческой деятельности человека. — М.: Знание, 1968.
26. Изард К. Эмоции человека. — М., 1980.
27. Ильин П. М. Психология воли. - С.-П., 2000.
28. Ильясов И. И. Система эвристических приемов решения задач. — М., 1992.
29. История зарубежной психологии: 30-60-е годы XX века. Тексты/ Под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. - М., 1986.
30. Каган М. С. Мир общения. — М.: Политиздат, 1988. — 319 с.
31. Кон И. С. В поисках себя: личность и ее самосознание. — М.: Политиздат, 1987. - 366 с.
32. Короленко Ц. П., Фролова Г. В. Чудо воображения. Воображение в норме и патологии. — Новосибирск, 1975.
33. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. — К.: Радянська школа, 1989. — 608 с.
34. Кузьмина Н. В. Способности, одаренность, талант учителя. — 1985.
35. Ковалевский П. И. Одаренные безумием: психиатрические эскизы с истории: — К.: Украина, 1994. — 368 с.
36. Левитов Н. Д. Психология характера. — М., 1969.
37. Лезер Ф. Тренировка памяти. — Мктер., 1995.
38. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. — Л., 1968.
39. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность.— М.: Политиздат. - 1975. - 304 с.
40. Леонтьев Д. А. Очерк психологии личности. — М., 1997.
41. Леоньев А. Н. Основы теории речевой деятельности. — М.: наука, 1974.
42. Ломов Б. Ф. Проблема общения в психологии. — М.: Наука, 1981.
43. Лурия А. Р. Маленькая книжка о большой памяти — М., 1994.
44. Лурия А. Р. Об историческом развитии познавательных процессов. - М.: Наука, 1974. - 172 с.
45. Лурия А. Р. Язык и сознание. - М.: Изд-во МГУ, 1979. — 319 с.

46. М'ясоїд П. А. Загальна психологія. Навч. посіб. — К.: Вища школа. — 276 с.
47. Максименко С. Д. Общая психология. — М.: Рефл-бук, Ваклер, 1999. - 523 с.
48. Максименко С. Д. Психология в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури. — К., 1998.
49. Мерлин В. С. Очерк теории темперамента. — М., 1964.
50. Мерлин В. С. Структура личности: характер, способности, самосознание: Учебное пособие к спецкурсу «Основы психологии личности». — Пермь, 1990.
51. Мілерян О. Увага і виховання дітей. — К.: Рідна школа. 1995.
52. Натадзе Р. Ч. Воображение как фактор поведения. — Тбилиси, 1972.
53. Небылицын В. Д. Темперамент/ Психология индивидуальных различий: Тексты. — М., 1982.
54. Нейрохимические основы обучения и памяти/ Под ред. Р. И. Кругликова. — М., 1989.
55. Немов Р. С. Психология. Общие основы психологии. — Кн. 1. — М.: Просвещение. Владос, 1994. — 576 с.
56. Немов Р. С. Психология. Психодиагностика. — Кн. 3. — М., 1993.
57. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений. — К., 1990.
58. Общая психология. Учебник для студентов пединститутов /Под ред. А. В. Петровского. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Просвещение, 1986.
59. Общение и оптимизация совместной деятельности /Под ред. Г. Андреевой и Я. Яноумека. — М.: Изд-во МГУ, 1987.
60. Основи загальної психології /За ред. С. Д. Максименка — К.: НПЦ «Перспектива», 1998.
61. Основи психології: Підручник /За заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — 4-е вид., стереотип. — К.: Либідь, 1999. — 632 с.
62. Петровский А. В. Введение в психологию: Учебн. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений. — М., 1995.
63. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. — М.: Политиздат, 1982. — 254 с.
64. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. — М., 1994.
65. Питання і проблемні ситуації з психології та педагогіки/ О. Скрипченко, Л. Долинська, Т. Лисянська. — К., 1997. — 231 с.
66. Пірен М. І. Основи етнопсихології — К., 1996.
67. Платонов К. К. Проблемы способностей. — М., 1972.
68. Платонов К. К. Структура и развитие личности. — М., 1986.

69. Практикум із загальної психології: для подвійних спеціальностей /Уклад. Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, В. В. Волошина.: — К., 2003. - 140 с.
70. Болтівець С. І., Бастун Н. А., Васьківська С. В. та ін. Практична психологія. Методи вивчення особистості. — Вип. І. — Суми: «Мрія», 1992.
71. Психологический словарь /Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мицерекова. - М., 1996.
72. Психология индивидуальных различий: Тексты. — М., 1982.
73. Психология межличностного познания /Под ред. А. А. Бодалева. — М.: Педагогика, 1981. — 223 с.
74. Психология эмоций: Тексты. — М., 1982.
75. Психология. Словарь /Под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. - Изд. 2-е исправл. и дополн.) — М.: Политиздат, 1990.
76. Крылов А. А. Психология. Учебник. — М., 1999.
77. Психологічний словник /За ред. В. І. Войтко. — К., 1982.
78. Психологія. Підручник /За ред. Ю. Л. Трофімова. — К.: Либідь, 1999. - 558 с.
79. Психологія. Підручник для педагогічних вузів /За ред. Г. С. Костюка — вид. 3-тє доп. — К.: Радянська школа, 1968.
80. Психологическая диагностика: Учеб. пособ. /Под ред. К. М. Гуревича и Е. М. Борисовой. - М.: Изд-во УРАО, 1997. - 304 с.
81. Развитие и диагностика способностей /Отв. ред. Дружинин Н., Шариков В., - М., 1991.
82. Рейнвальд Н. И. Психология личности. — М.: Изд-во УДН, 1987.
83. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості. — К., 1996.
84. Родионова Е. А. Общение как условие формирования личности. — М.: Наука, 1981.
85. Роменець В. А. Історія психології ХІХ-початку ХХ століття: Навч. посіб. — К: Вища школа, 1995. — 614 с.
86. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. — СПб: Изд-во «Питер», 2000. — 712 с. (Серия «Мастера психологии»).
87. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. — С.-П., 1999. — 420 с.
88. Сабуров А. С. Психология: Курс лекций. — К., 1996.
89. Семиченко В. А. Психические состояния. — К., 1998.
90. Семиченко В. Н. Психология общения. — К., 1997.
91. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. - СПб, - М, 1996.
92. Симонов В. П., Ершов П. М. Темперамент, характер, личность. — М., 1984.

93. Симонов П. В. Потребностно-информационная теория эмоций // Вопросы психологии. — 1982. — №6.
94. Способности и одаренность в детские годы. — М., 1984.
95. Татенко О. М. Практична психологія в Україні: історія і сучасність // Психологія: науково-методичний збірник. — К., 1993.
96. Тесты и хрестоматия. Практикум по основам психологии: Учеб. пособ. для студ. /Сост. В. А. Мельникова. — Симферополь: «Сократ», 1997.
97. Тихомиров А. К. Психология мышления. — М., 1984.
98. Фрейд З. Психология бессознательного: сборник произведений. - М.: 1989.
99. Хрестоматия по истории психологии /Под ред. П. Я. Гальперина, А. П. Жадан. - М.: МГУ, 1980.
100. Хрестоматия по общей психологии. Психология памяти. — М., 1979.
101. Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления. — М.: МГУ, 1981.
102. Хрестоматия по ощущениям и восприятию /Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, М. В. Михайлевского. — М.: МГУ, 1975.
103. Хрестоматия по психологии /Сост. В. В. Мироненко, под ред. А. В. Петровского — М.: Просвещение, 1987.
104. Хьел Л., Зиглер А. Теории личности. — Москва-Харьков-Минск, 1999.
105. Чебыкин А. Я. Эмоциональная регуляция учебно-познавательной деятельности. — Одесса, 1997.
106. Чудновский В.Э. Способности и личность /Воспитание способностей и формирование личности. — М., 1986.
107. Шабанов П. Д., Бородкина Ю. С. Нарушения памяти и их коррекция. - Л.: 1989.
108. Шадриков В. Д., Черемошкина Л. И. Мнемические способности: развитие и диагностика. — М., 1990.
109. Шостак В. І. Природа наших відчуттів. — К., 1989.
- ПО. Юсупов И. М. Психология взаимопонимания. — Казань, 1991.

2. Додаткова література

111. Айзенк Г. Ю. Проверьте свои интеллектуальные способности. — Рига, 1992.
112. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. — М.: Мысль, 1991.- 299 с.
113. Абульханова-Славская К. А. Типология активности личности // Психологический журнал. — 1985. — Т.4. — №5. — с. 3-18.

114. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. - М.: Наука, 1977. - 380 с.
115. Ананьев Б. Г. Психология чувственного познания. — М., 1960.
116. Ананьев Б. Г., Палей И. М. О психологической структуре личности // Проблемы личности. - М.: Наука, 1970. - с. 39-50.
117. Анастаси А. Психологическое тестирование. — М.: Педагогика. — Т. 1,2.
118. Андреева Н. Г., Обухов Д. К. Эволюционная морфология нервной системы позвоночных. — СПб, М., 1991.
119. Анциферова Л. И. О динамическом подходе к психологическому изучению личности // Психологический журнал, 1981. — Т. 2. - № 2. - с. 8-18.
120. Артамонов И. Д. Иллюзии зрения. — М., 1969.
121. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирования личности. — М.: Мысль, 1976. - 158 с.
122. Балл Г. А. Теория учебных задач: психолого-педагогический аспект. — М., 1990.
123. Басинн Ф. В. О «силе Я» и «психологической защите» // Вопросы философии - 1969. - №2. - с. 118-125.
124. Басинн Ф. В. О развитии взглядов на предмет психологии // Вопросы психологии — 1974. — №4. — с. 101-113.
125. Батищев Г. С. Единство деятельности и общения // Принципы материалистической диалектики как теории познания. — М.: Наука, 1984. - с. 194-210.
126. Белявский И. Г., Шкуратов В. А. Проблемы исторической психологии. — Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1982. — 224 с.
127. Берне Р. Развитие «Я-концепции» и воспитание. — М.: Прогресс, 1986.
128. Бехтерев В. М. Данные эксперимента в области коллективной рефлексологии // Новое в рефлексологии и физиологии нервной системы. - М., Л.: Гос. Изд-во, 1925. - с. 306-337.
129. Битянова Н. Р. Психология личностного роста: практическое пособие по проведению тренинга личностного роста психологов, педагогов, социальных работников. — М., 1995.
130. Блейхер В. И., Бурлачук Л. Ф. Психологическая диагностика личности. — К., 1978.
131. Блейхер В. М., Бурлачук Л. Ф. Психологическая диагностика интеллекта и личности. — К.: Вища школа, 1979.
132. Бодалев А. А. Восприятие человека человеком. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1965. - 123 с.

133. Бодалев А. А. Личность в общении. — М.: Педагогика, 1983. — 272 с.
134. Бойко В. В., Ковалев А. Г, Панферов В. Н. Социально-психологический климат коллектива и личность. — М.: Мысль, 1983. — 207 с.
135. Братусь В. С, Розовський І. Я., Цапкин В. Н. Психологические проблемы изучения и коррекции аномалий личности. — М., МГУ 1988.
136. Брунер Дж. Психология познания. — М., 1977.
137. Брушлинский А. В., Поликарпов В.А. Мышление и общение. — Минск: БГУ, 1980.
138. Буева Л. П. Социокультурный опыт и механизмы его освоения человеком // Культурный процесс: Философские проблемы. — М.: Наука, 1984. - с. 68-90.
139. Буева Л. П. Человек. Деятельность и общения. — М.: Мысль, 1978.- 325 с.
140. Бузан Т. Скоростная память. — М., 1995.
141. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика личности. — К., 1989.
142. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психологической диагностике. — К.: Наукова думка, 1989. — 200 с.
143. Величковский Б. Н., Лурия А. Е Психология восприятия. — М., 1973.
144. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. — М., 1989.
145. Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление. — М., 1991.
146. Виноградов Е. С. Изменение частоты рождения одарённых детей в разных фазах 11-летнего солнечного цикла за 1100 лет // Вопросы психологии. — 1991. — №6.
147. Глас Дж., Степлид Д. Тестические методы педагогики и психологии. — М.: Прогрес, 1976.
148. Годфруа Ж.Что такое психология.: В 2-х т. — М., 1992
149. Головаха Е. И., Панинос Н. В. Психология человеческого взаимопонимания. — К.: Политиздат, 1989.
150. Гончаренко С. Український педагогічний словник. — К., Либідь, 1997.
151. Громовская Р. И., Березная И. Я. Интуиция и искусственный интеллект. — Ленинград, 1991.
152. Донцов А. И. Эмоция как ценность.— М.: Политиздат, 1987. — 272 с.
153. Донченко Е. А.,ТитаренкоТ. М. Личность: конфликт,гармония. — К., 1989.
154. Дубров А. П., Пушкин В. И. Парапсихология и современное естествознание. — М., 1989.

155. Журбин В. И. Понятие психологической защиты в концепциях З. Фрейда и К. Роджерса // Вопросы психологии. 1990. — №4.
156. Замошкин Ю.А. Личность в современной Америке: Опыт анализа ценностных и политических ориентаций. — М.: Мысль, 1980. - 247 с.
157. Запорожец А. В., Эльконин Д. Б. Вклад ранних исследований А. Н. Леонтьева в развитие теории деятельности // Вестник МГУ - Сер. 14. Психология. - 1979. - №4. - с. 14-24.
158. Зинченко П. И. Непроизвольное запоминание. — М., 1961.
159. Ильясов И. И. Система эвристических приемов решения задач. — М., 1992.
160. История зарубежной психологии: 30-60-е годы XX века. Тексты / Под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. - М., 1986.
161. Каган М. С. Человеческая деятельность. — М.: Политиздат, 1976.
162. Казначеев В. П., Спириин Е. А. Космопланетарный феномен человека. — Новосибирск, 1991.
163. Кириленко Т. С. Виховання почуттів. — К., 1989.
164. Кликс Ф. Пробуждающееся мышление. История развития человеческого интеллекта. — 2-е изд., перераб. и доп. — К.: Вища школа, - 1985. - 295 с.
165. Козелецкий Ю. Человек многомерный. Психологическое эссе. — К., 1991.
166. Кравченко С. М., Костицкий М. В. Екологічна етика і психологія людини. — Львів, 1992.
167. Кроник А., Кроник К. В главных ролях: Вы, Мы, Он, Ты, Я. Психология значимых отношений. — М., 1989.
168. Ладыгина-Коц Н. Н. Развитие психики в процессе эволюции организмов. — М., 1965.
169. Лапп Д. Улучшаем память в любом возрасте: Перев. с франц. — М.: Мир, 1993. - 240 с.
170. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях. — М., 1989.
171. Либин А. В. Дифференциальная психология: на пересечении европейских, российских и американских традиций. — М.: Смысл, 1999. - 532 с.
172. Личность в мире ценностей: Тезисы докладов научно-практической конференции. — Новосибирск, 1994.
173. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. — К., 1995.
174. Ломов Б. Ф. Психические процессы и общение // Методологические проблемы социальной психологии. — М.: Наука, 1975. — с. 124-195, с. 151-164.

175. Магия цвета / Отв. за вып. С. Ф. Зайков — Харьков: АО «Сфера», «Сварог». - 1996. - 432 с.
176. Матюгин И. Ю., Асочинская Т. Ю., Бонк И. А. Как развивать внимание и память вашего ребенка. — М., 1994. — 114 с.
177. Менинжер В., Лиф М. Вы и психоанализ: Пер. с англ. Т. Б. Евдокимовой. — СПб.: Академический проект, 1998. — 192 с.
178. Мещеряков А. И. Слепоглухонемые дети. — М., 1974.
179. Моляко В. А. Психология конструкторской деятельности. - Москва, 1983.
180. Моляко В. С. Концепція виховання творчої особистості // Радянська школа. — 1991. — №5,
181. Моргун В. Ф. Монистическая концепция многомерного развития личности. — Полтава, 1989.
182. Мясищев В. Н. Личность и неврозы. — Л.: Изд-во ЛГУ; 1960. — 224 с.
183. Обозов Н. Н. Межличностные отношения. — Л.: Изд-во ЛГУ; 1979.- 150 с.
184. Пекелис В. Что такое гениальность? /Хрестоматия популярной психологии. - М, 1990. - 325 с.
185. Первин Л., Джон О. Психология личности: Теории и исследования. - М., 2000.
186. Пекиш В. Что такое гениальность? Популярная психология. Кристо. - М., 1990.
187. Петровский А. В. Психология о каждом и каждому о психологии. - 2-е изд., исправ. и доп. - М.: Изд-во РОУ, 1996. - 328 с.
188. Пиз А. Язык жестов: Перевод с англ. — Воронеж, 1992.
189. Приходько Ю. О. Нариси становлення та розвитку дитячої психології: Навчальний посібник — К: НПУ ім. Драгоманова, 1999. - 205 с.
190. Проблемы психологии личности /Под ред. Е.В. Шороховой и О. И. Золотовой. - М.: Наука, 1982. - 245 с.
191. Развитие творческой активности школьника /Под ред. А. М. Матюшкина. — М., 1991.
192. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників. — К., 1998.
193. Рогинский Я. Я. Современные проблемы онтогенеза. — М., 1969.
194. Родионова Е. А. Общение как условие формирования личности. — М.: Наука, 1981.
195. Роменец В. А. Психологія творчості. — К., 1971.
196. Селье Г От мечты к открытию. — М., 1987.

197. Селье Г Стресс без дистресса. - М., 1982.
198. Семенов И. Н. Проблемы рефлексивной психологии решения творческих задач. - М., 1990.
199. Середа В. Ю. Вчись мислити логічно. — К., 1989.
200. Ситниченко Л. А. Человеческое общение в интерпретациях современной западной философии: Критический анализ. — К.: Наукова думка, 1990. — 112 с.
201. Скороходова О. И. Как я воспринимаю, представляю и понимаю окружающий мир? — М.: Педагогика, 1972.
202. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Психология человека. Введение в психологию субъективности. Основы психологической антропологии /Учебное пособие для ВУЗов. — М., 1995.
203. Солсо Р. Л. Когнитивная психология. — М., 1996.
204. Спиркин А. Г Происхождение сознания. — М., 1960.
205. Степанский В.И. Субъективность — предпосылка личностной формы общения // Вопросы психологии. — 1991. —№6,
206. Стрессы в повседневной жизни детей // «Наука і освіта». (Материалы к международному конгрессу). — Спецвыпуск. — Одесса, 2000.
207. Суходольский Г. И. Основы математической статистики для психологии. - М., 1972.
208. Тихомиров Л. Ф. Развитие познавательных способностей детей / Популярное пособие для родителей и педагогов. — Ярославль: Академия развития, 1997. — 240 с.
209. Фарбл К. Е. Основы зоопсихологии. — М., 1976.
210. Франкл В. Человек в поисках смысла. — М., 1990.
211. Фрейд З. Психология «Я» и защитные механизмы. — М.: Педагогика, 1992.
212. Хеллер К. А., Перлет К., Спервальд Р. Лонгитюдное исследование одарённости // Вопросы психологии. 1991. №2.
213. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. - М., Томск, 1997.
214. Хрестоматия по истории психологии / Под ред. П. Я. Гальперина, А. П. Жадан. - М.: МГУ, 1980.
215. Чистяков М. И. Психогимнастика — М.: 1990.
216. Шапошников В. И. Биоритмы — часы здоровья. — М.: Сов. спорт, 1991.
217. Шихи Г Возрастные кризисы. Ступени личностного роста.— СПб, 1999.
218. Ярошевский М. Г Психология в XX столетии. — М., 1974.